

Eötvös József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Magyar Irodalomtörténet és Irodalomtudomány
A Nyugat és kora doktori program

Orosz irodalom a Nyugat recepciójában

Szerző: Kalina Katalin

Témavezető: Dr. Kenyeres Zoltán DSc., egyetemi tanár

Budapest, 2010. március 13.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	4
1. 1. Alapvetés	4
1. 2. A Nyugat és a világirodalom	6
1. 3. A műfordítások polémiájából	9
1. 4. Az orosz irodalom és a Nyugat.....	11
2. Az orosz irodalom magyarországi recepciójának kezdetei.....	14
2. 1. Az orosz irodalom befogadásának történelmi meghatározói.....	14
2. 2. Az orosz irodalom befogadása a közvetítés lehetőségei felől	17
2. 3. Ismerkedés az orosz prózával	20
3. Prózaelemzési módszerek.....	24
3. 1. A recepció kezdetei - áttekintés	25
3. 2. Prózaanalízis Natan Davidovics Tamarcsenko alapján	28
4. A Nyugat felé	35
4. 1. A befogadás korszakai	35
4. 2. Az első hírektől a századfordulóig.....	37
4. 2. 1. Toldy és Kazinczy – 1820—40-ig.....	37
4. 2. 2. Arany János és kora – 1840-1860.....	40
4. 2. 3. A századfordulóig – Jókaitól Krúdy Gyuláig	44
4. 2. 4. A Pallas Nagy Lexikona	54
5. A századforduló és a Nyugat előzményei.....	58
5. 1. A befogadás új irányai	58
5. 2. Olvasás a századfordulón.....	59
5. 3. A Nyugat előfutárai	62
5. 3. 1. A Magyar Génius	62
6. A Csehov-recepció néhány jellegzetessége.....	64
6. 1. A novellista Csehov.....	65
6. 2. Csehov drámáinak magyar fogadtatása	73
6. 2. 1. Csehov kortársa: Gorkij	74
6. 2. 2. A Művész Színház	78
6. 2. 3. Csehov drámái Magyarországon	79
6. 2. 4. Csehov- fordítások.....	84
7. 1905 – 1908 – A Nyugat indulásának éveiben	88
7. 1. A Budapesti Napló és Ady Endre	88
7. 2. 1908 - Nyugat	94
7. 2. 1. – <i>Kelet népe</i>	97
7. 2. 2. – <i>A mese alkonya</i>	102
7. 2. 3. – Oroszok az első évfolyam más írásaiban.....	105
8. A folytatás.....	107
8. 1. A második évfolyam.....	107
8. 2. A Nyugat az 1910-es években	110

8. 2. 1. - 1910	112
8. 3. Andrejev és Kuprin	114
8. 4. Tolsztoj halála	120
8. 5. Irodalompolitika	124
8. 6. 1912-től	125
8. 7. A világháború éveiben	126
8. 8. Külföldi tudósítások - 1919	131
9. A Nyugat és az oroszok 1920 után	133
9. 1. A Bonkáló - portré	135
9. 2. <i>Az orosz irodalom története</i>	141
10. Orosz irodalom a Nyugat recepciójában	144
11. Russian literature in Nyugat's reception	147
12. Bibliográfia	150
12. 1. Primer irodalomjegyzék	150
12. 2. Nyugatos cikkek	152
12. 3. Szekunder irodalomjegyzék	153

„A szavak adják az irodalom anyagát.”¹

- R. Steiner -

1. Bevezetés

1. 1. Alapvetés

Egy másik kultúra irodalmával való megismerkedésnek több iránya van. A befogadás irányát megszabhatják - sőt irányíthatják - politikai törekvések. Meghatározóak lehetnek az irodalom természetéből fakadóan a befogadó ország és a megismerni kívánt kultúra nyelvi fejlettségének azonosságai és különbségei is éppúgy, mint ahogy befolyásolja a megismerkedést a befogadó ország kultúrája, annak nyitottsága, ráhangoltsága a megismerendő, új kultúrára.

Az orosz irodalom magyarországi befogadásának szintén több iránya van, és az ismerkedés a kezdetektől fogva nem volt egységes. A különböző szövegek, dokumentumok sokszor ellentmondanak egymásnak. „Azt, hogy egy irodalom mit vesz észre, s főként mit vesz át egy külföldi irodalom alkotásaiból, azt első sorban a „befogadó irodalom” belső szükségletei határozzák meg.”- olvashatjuk Zöldhelyi Zsuzsa *Orosz írók magyar szemmel* című munkájának előszavában.²

A háromkötetes munka egyedül álló abban a vállalkozásban, hogy összegyűjtse az orosz irodalom magyarországi befogadásának dokumentumait. A dokumentumokból kirajzolódik az orosz irodalom megítélésének sokszínűsége. A szövegek sokszor ellentmondanak egymásnak, vitát közvetítenek. Tehát a szöveggyűjtemény anyaga a kritikai fogadtatást mutatja be.

Zöldhelyi Zsuzsa szerint a jövő feladatai közé tartozik annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen közös vonások és eltérések jellemzik az orosz irodalom fogadtatását, hatását az ún. kelet-közép-európai zóna népeinél, melyek közé a magyar is tartozik. Felhívja a figyelmet Sziklay László *Szomszédainkról* (Bp., 1974.) című könyvére, amelyben a rokon vonásokat igyekszik összeszedni.

¹ Steiner, 1984. 62.

² Zöldhelyi Zsuzsanna: *Orosz írók magyar szemmel*, I-II-III, Tankönyvkiadó, Bp., 1986.

A háromkötetes munka rendkívül gazdag anyaga dolgozatom kiindulási pontját jelenti. Az első kötet a kezdetektől 1919-ig dolgozza fel az orosz vonatkozású dokumentumokat, a második kötet kifejezetten műfordítás-történetre épül, míg a harmadik, Dukkon Ágnes társzerzésével 1920 és 1944 közötti befogadás dokumentumait gyűjti össze. Dolgozatomban, a továbbiakban a szerző nevének és a kötet számának megjelölésével hivatkozom erre a munkára.

„Mindössze két irodalom kapcsolatát vizsgálni éppúgy bizonyos izolációhoz vezet, mint az, ha csak a magunk irodalmának jelenségeit önmagukban elemezzük. Teljes tisztánlátásra csak akkor jutunk, ha belátjuk: azon a területen, mely a német és orosz terület között terül el a Balti-tengertől egészen az Égei-tengerig a hasonló vagy sokszor teljesen azonos társadalmi-politikai fejlődés következtében, az egyes korszakokban olyan hasonló irodalmi-művészeti jelenségeknek lehetünk tanúi, amelyek lényegesen különböznek Európa vagy a más világ zónáinak társadalmi-politikai, illetőleg művészi fejlődésétől”³

Míg a kelet-közép-európai régió népei elsősorban a függetlenség kivívásával voltak elfoglalva, szemben az önálló állam, Oroszországgal, addig az irodalom funkciója is szükségszerűen más ezekben az országokban. Itt az irodalom eszköz. Így kissé hosszúra nyúlik a romantika, a líra és a verses epika a vezető műfaj. Ezzel szemben az orosz irodalomra már az 1830-as évektől kezdve olyan történelmi folyamat hat, amely az egyes osztályok szembenállását eredményezi. Így ott a jelen problémái válnak az ábrázolás elsődleges tárgyává. Ezért a kritikai realizmus jóval hamarabb jelentkezik.

Mindenféle irodalmi hatásnak megvannak a maga törvényszerűségei és társadalmi feltételei, amelyeket a társadalmi és irodalmi nemzeti fejlődés belső törvényszerűségei határoznak meg.

Kutatásom célja annak megvizsgálása, hogy a századforduló magyar kultúrája hogyan fogadja az orosz irodalmat, és ebben a befogadásban milyen szerepet játszik a magyar irodalom történetének legkiemelkedőbb folyóirata, a Nyugat.⁴ Meglátásom szerint a Nyugat és az orosz irodalom kapcsolata ugyanis döntően meghatározza az orosz irodalom megítélését Magyarországon, mivel a Nyugat a huszadik század első felében a magyar ízlés egyik legfőbb formálójává vált.

Dolgozatom fő kérdései ebből következnek: a Nyugat folyóirat, melynek ízlésformáló szerepe egyértelmű, milyen szerepet vállal, és milyen szerepet játszik az orosz recepcióban? Mennyire ad teret az orosz tárgyú írásoknak, mennyire követi a századforduló kortárs orosz irodalmát? A Nyugat világirodalomról alkotott programjában milyen szerepet kap az orosz irodalom? A folyóirat hasábjain kik szólnak az orosz irodalomról, és az orosz alkotók közül kikkel foglalkozik az újság?

³ Sziklay László: *Szomszédainkról*, Bp.: 1974, 7.o.

⁴ Kiemelés tőlem, Kalina Kata

1. 2. A Nyugat és a világirodalom

„Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkünkkel (...)
 Vagy sorsunk azért kavart fel bennünket Európa közepén,
 Hogy durva anyagot szállítsunk a nagy világ-vegyfolyamathoz.”
 - Ady Endre -⁵

„Homéros fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét és a századok nem számítanak. Egymás nyelvén felelnek egymásnak: ez a világirodalmi tradíció. Egymás formáit, képeit, témáit veszik át. Nincs tökéletes eredetiség. A világirodalomnak közös nyelve van, fegyvertára és kincsesháza”⁶

Ezekkel a gondolatokkal kezdődik Babits Mihály *Az európai irodalom története* című munkája, amely a magyar irodalomtörténet írásának egyik jelentős állomása. Babits, - nem kis vitát kiváltó - világirodalomról alkotott felfogása az egyik meghatározója a Nyugat világirodalomról alkotott képének. A babitsi-irodalomtörténetig azonban hosszú út vezetett.

A magyar irodalomtörténet írásának hagyománya, a szöveggyűjtés első hazai eredményei, bár a latin nyelvű magyar írásbeliségig is visszavezethetőek, mégis az első kiemelkedő lépés Toldy Ferenc nevéhez köthető, akit méltán tartunk számon az irodalomtörténet-írás atyjaként.⁷ A XIX. század elejére fejlődött ki a nemzeti szellemű irodalomtörténet iránti igény, amely mögött nem lehet nem észrevenni Herdernek és a romantikának az ösztönző hatását. Az originalitás romantikus igénye megteremtette a magyar nyelven írott művekre való kritikai és tudományos igényű odafigyelést. A magyar kultúra és a világirodalom kapcsolata csak ezek után kezdődik.

„Legjobbaink már a tizenkilencedik században sürgették a nemzetközi összehasonlítást szükségességét.”⁸ Szegedy-Maszák Mihály *A Nyugat és a világirodalom* című esszéjét azzal kezdi, hogy rámutat a 19. századi magyar

⁵ Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* in: Ady Endre összes prózai művei, szerk. Kispéter András, Varga József, Bp., 1968., VII. k., 18.

⁶ Babits: *Az európai irodalom története*, Bp., Nyugat Rt., 1935. 6-7

⁷ Kenyeres Zoltán: *Irodalom, Történet, Írás*, Bp., Anonymus, 1995. 5-14.o

⁸ Szegedy-Maszák Mihály: *A Nyugat és a világirodalom*, in: Szegedy-Maszák Mihály: *Újraértelmezések: Esszék - irodalomról. Budapest, Krónika Nova K., 2000*

irodalomnak az újra, a világirodalom megismerésére irányuló törekvése. Ebből a törekvésből magyarázza a *Nyugat* c. folyóirat létrejöttét is.

A világirodalomra való figyelés már Toldy Ferencnél is megjelenik, de elsők között áll ki határozottan a világirodalom ismeretének fontossága mellett Arany János:

"Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben" - írta Arany Nagykőrösről Csengerynek, 1856. június 23-án.⁹

A pozitívista korszakban alkotó Péterfy Jenő – aki opera- és színikritikákkal kezdte pályáját – az elsők egyike volt, aki a világirodalom megismerésére tudatosan törekedett. Kortársa, Riedl Frigyes, a nemzeti irodalom értékeit inkább az európaiságban kereste, a magyar irodalom megismerésében az európai hatást alapvetőnek gondolta.

Szegedy-Maszák Mihály a világirodalom megismerésére irányuló törekvésből magyarázza a *Nyugat* folyóirat létrejöttét.¹⁰ Meglátása szerint a *Nyugat* a nemzetközi látókörű polgári kultúra megteremtője is volt egyben, a nemzetközi látókör biztosítása pedig feltételezi a világirodalom közvetítését is. A folyóirat a magyar kultúra és a világirodalom kapcsolatában legalább annyira meghatározó szerepet játszott, mint a magyar irodalomtörténet kánonjának megteremtésében. Igaz, hogy a *Nyugat* modernségének legendáját maguk a folyóirat szerkesztői, írói hangsúlyozták, de a modernségét elsősorban az akadémizmussal, a népnemzeti iskolával szemben kell értelmezni. „Fogékonyága a kortárs európai irodalmak iránt meglehetősen korlátok között mozgott. Az 1910-es éveket követően a hazai újdonságokat is aggályosan kezelte. (...) Szóvá kell tennünk ezt a modernségbeli korlátozottságot, már csak azért is, mivel a *Nyugat* csakugyan roppant befolyásra tett szert a literátus közönség ízlésformálásában, olyan befogadásra, hogy szinte a legutóbbi időkig meghatározza a magyar olvasók recepcionális szokásait”¹¹ Kenyeres Zoltán a *Nyugat* európai érdeklődését Bécs – Prága – Budapest sajátos háromszögébe helyezi, ahonnan még Párizs, München, Berlin felé nyílik kilátás.

⁹ *Arany János Leveleskönyve*, Budapest, Gondolat, 1982, 341.

¹⁰ Ld. fönt 4.

¹¹ Kenyeres Zoltán: *Etika és esztétizmus*, Bp., Anonymus 2001, 151. o

A *Nyugat* folyóirat kapcsolata a világirodalommal nem volt egyensúlyban. Voltak irodalmak, amelyeket nem jól mért fel, mint pl. Szegedy-Maszák Mihály szerint az angol irodalom, és voltak irodalmak, amelyekről alig szólt, mint pl. az amerikai irodalom, vagy amelyeket jóval később vett észre, mint pl. a görög. Kétségtelen, hogy eleinte a folyóirat a nyugat-európaival azonosította a világirodalmat, de a szomszédait sosem hanyagolta el.

Az irodalomtörténet-írás felől nézve, az 1908-ban induló folyóirat már korszerűbb irodalomtörténeti felfogást honosított meg. Ignotus nyitó cikke, a *Kelet népe* a következő pillérekre helyezi a Nyugat programját: „A tehetségek minden feltétel nélkül való felkarolása (Osváth eszméje), az irodalom függetlenségének védelme (Ambrus gondolata), és az európai tájékozódású nemzetszemlélet (Ady): erre a három gondolatra épül a Nyugat eszméje. Ignotus beköszöntő írása csak összefoglalta ezt.”¹²

A Nyugat élete belső viták és külső támadások kereszttüzében zajlott, éppen ezért indulásától a sokféleség jellemezte. Ebből fakad, hogy többféle világirodalom-értelmezésnek, többféle esztétikai törekvésnek is helyt adott, és a más kultúrák irodalmának befogadásában is kulcsszerepet játszik.

1913-ban a Népművelő Társaság előtt hangzott el Ignotus egyik nagy vitát kiváltó előadása, amely a Nyugat folyóirat hasábjain is megjelent. A *Világirodalom* című előadás egyik előzményének Schöpflin Aladár 1911-es tanulmányát tekintik, amelyben a *Bánk bán* berlini bukására keres magyarázatot. Az előadásban Schöpflin azzal érvelt, hogy a múlt értékeire csakis a jelen értékeinek elismerése után lehet ráirányítani a külföld figyelmét. "A nemzetek találkoznak a gyarmatosításban, (...) a darabok már eleve és szándékosan úgy vannak írva, hogy Kopenhágában is megértsék az emberek és Nápolyban is (...). Az emberi s a polgári viszonyok ma már mindenütt egyformák. (...) az a Budapest, mely kezd egy város lenni Páris-sal és Münchennel, éppúgy nem teremthet merőben elütő irodalmat, mint ahogy Páris sem igen terem ma már olyat, melyet úgy, ahogy, ne lehetett volna megírni Pétervárott is (...). A kozmopolita fejlődés ugyan elkövetkeznék akkor is, ha sok értéknek pusztulásával járna. De való s a tapasztalat eddig azt bizonyítja, hogy semmi igaz

¹² Kenyeres Zoltán: *Etika és esztétizmus*, Bp., Anonymus, 2001, 34. o

értéknek nem kell vele pusztulnia, sőt a legtöbb jobban érvényesülhet a nagy terület nagy feltételei közt, mint a szűk terület elzárkózásában. (...) egy a világpiac számára dolgozó világművészet kezdetei mutatkoznak".¹³

Nem sokkal később Szabó Dezső élesen bírálja Barabás Ábel *Goethe-könyvének* egy részletét: "Petőfi a világirodalom legnagyobbjai közé tartozik. Ez a régi vigéckedés a Mokány Bercik és vicinális Peturok magyarságával. Petőfi költői ereje kétségtelenül elsőrangú irodalmi jelenség. De ennek a második lépésnél félbe maradt pályának erőpróbáit odatolni a világirodalom legnagyobb alkotásai közé: ostobaság, vagy ízlésteleenség."¹⁴

A vitába többen bekapcsolódnak, és sokan nem értenek egyet Ignótus véleményével. Így például Babits és Kosztolányi sem, akiknek a világirodalomról alkotott felfogása nagyban meghatározza a Nyugat ilyen irányú törekvéseit. Kettőjük ebben a témában kifejtett levelezése, esszéi, tanulmányai a világirodalom befogadásának problematikájában találkozók. Számukra a világirodalom koncepciója összekapcsolódik a műfordítások kérdésével, amelynek kapcsán legalább olyan jelentős vita bontakozott ki a Nyugat hasábjain, mint a világirodalom kapcsán.

1. 3. A műfordítások polémiaijából

*"Nem a szavakat ülteti át: inkább az egyes költők költői eszközeit
figyeli meg, és alkalmazza újra."
- Tóth Árpád -*

Egy idegen kultúra befogadása mindenképpen a nyelv, az olvasás segítségével történik. Természetesen nem mindegy, hogy az eredeti szövegek hogyan jutnak el az olvasókhoz. Egy másik kultúra irodalmát történetén keresztül, róla szóló tudósításokon keresztül is meg lehet ismertetni a befogadó közönséggel. A cél azonban mindenképpen az lenne, hogy az eredeti művészi szövegek eljussanak az olvasókhoz. A világirodalom alkotásai nagyon sokáig német, esetenként francia

¹³ Schöpfung Aladár: *A Bánk bán berlini bukása*, Nyugat, 1911/10 – A Nyugat folyóiratban található cikkekhez forrásként a Nyugat digitális változatát használtam: *A Nyugat – Egy irodalmi legenda digitálisan*, szerk. Kokas Károly, Folio VIP – Dolgozatomban a Nyugatos cikkeket az évszám és lapszámmal fogom jelölni.

¹⁴ Szabó Dezső: *Barabás Ábel Goethe-könyve*, Nyugat, 1911/10

közvetítéssel jutottak el a magyar olvasókhoz. Még a Nyugat folyóirat cikkeinél is egyértelműen érezhető a német nyelv uralkodó hatása, látható, hogy a folyóirat szerkesztői, írói elég hamar felismerték, hogy németül sokan tudnak. Ez látszik abból, hogy a folyóirat korai számában igen szép számmal olvashatunk német nyelvű idézeteket, így pl. Bárdoss Artúr németül idéz Ibsent, Shaw-t. A különböző összehasonlításoknak is német nyelvű kultúra adta az alapját, így pl. Szilasi Vilmos Hofmannsthalon keresztül értelmezi a görög művészetet. Még a színházi bírálatok javarésze is a német nyelvterülethez kapcsolódik, mikor Lengyel Menyhért a berlini színházi életéről tudósít, vagy Hatvany Max Reinhard rendezéséről, Balázs Béla pedig Strindberg vendégjátékáról.¹⁵

Egy másik irodalom művészi szövegeinek megismerése kapcsán nem mindegy, hogy az eredeti szövegek egy közvetítő nyelv segítségével, vagy saját anyanyelvünkön, vagy az eredeti nyelven jutnak el az olvasókhoz. Mindez ráirányítja figyelmünket a fordítások problémájára is.

A fordítás legalább olyan lényeges, mit az eredeti mű. A Fővárosi lapok 1889. júl. 16-án megjelent számában egy névtelen publicista éles hangon szólalt fel a fordítások ellen.

„A magyar könyvpiacnak egyik botrányos baja a rosszul fordított könyvek halmaza. Egy gondosan fordított regény vagy tudományos munka maholnap „dicséretes kivétel” lesz. (...) a nagyobb nyomdatársulatok (...) ügyelnek fordított kiadásai nyelvi szabatoságára; de a magánvállalkozók, az olcsó füzetek kiadói, (...) úgy bánnak, vagy engednek bánni a magyar nyelvvel, mintha az a Csáky szalmája volna, amelyet taposni kell. Így támad aztán olyan botrányos fordítás, minő Tolsztoj Leó egyik legszebb regényének, a „Karenina Anna”-nak magyar kiadása, melynek minden lapja szégyenletes hibáktól és érthetlenségektől hemzseg.”¹⁶

A Nyugat I. világháborúig tartó korszakában a világirodalmi műveltségismény zavartalanul bontakozott ki, bár mint a fentiekből látszik, erősen európai, és azon belül is német hatás alatt. Babits Mihály volt az első, aki a német nyelv, a német nyelvű kultúra befolyását először bírálta. Egy 1909-ben írt Bréal kapcsán írt ismertetését használta fel arra, hogy „irodalmi babonáságként” kifejezze tiltakozását a német nyelv uralkodása ellen.

¹⁵ Szegedy Maszák Mihály, ld. fent

¹⁶ Fővárosi Lapok, 1889/192. szám, 1432.o

Babits *Az európai irodalomtörténetében*¹⁷ kifejtett irodalomkoncepciója ugyan nem aratott osztatlan elismerést, de az 1930-as évekre az egyik jellemző irodalom-felfogás mellett, a Kulcsár-Szabó Ernő által transzdiskurzív hagyományként aposztrofált, nyelveken felül álló irodalom- és művészetelmélet mellett száll síkra. Babits felfogásában minden fordítás ajándék a másik nemzetnek, mert közelebb hoz minket egymáshoz.

Babits fordításokról alkotott véleménye alapján jutott el sajátos világirodalom értelmezéséhez. Kosztolányi és Babits szövegközöttiségről alkotott felfogása már 1910-ben több ponton ütközik egymással. Míg Babits hisz a művészi szövegek örökérvényűségében, addig Kosztolányi szerint a művészi szövegek értéke változó, és ennek a megítélése igen izgalmas folyamat. Babits Dante-fordítása kapcsán a szöveghűség, tartalmi és szerkezeti pontosság mellett teszi le a voksát, míg Kosztolányi inkább megfigyeli az alkotás eljárásait, képeit, szerkezetét, s mintegy újraalkotja azt. Babits mintegy próféta közvetíti az idegen szöveget, míg Kosztolányi saját alkotásként újírja.

Kettőjük vitájába a többek között a Négyessy-szemináriumról ismert társak is bekapcsolódtak, mint pl. Tóth Árpád, aki Kosztolányi fordításait öntörvényűnek látja.

1. 4. Az orosz irodalom és a Nyugat

A Nyugat és az orosz irodalom kapcsolata döntően meghatározza az orosz irodalom megítélését Magyarországon, mivel a Nyugat a huszadik század első felében a magyar ízlés egyik legfőbb formálója volt.

„Elkezdtek megfigyelni különböző irodalmak egyéni sajátosságait, s vele egyidőben a művészetben minden stílusnak, minden művészi egyéniségnek megalakult a maga tisztelői köre... csak megfigyeltük a különböző idegent, lestük az ígét ajkáról... Újat, újat mindenáron... ez volt a jelszó.”¹⁸

¹⁷ Ld. fent 2

¹⁸ Lázár Béla: *A tegnap a ma és a holnap* (Kritikai tanulmányok) II. kötet 161—163. Bp., Atheneum, 1900.

Ez az új nem kizárólagos irányt jelentett, nemcsak kizárólag az európai irodalom felé fordult az új nemzedék érdeklődése, hanem minden olyan művészet felé, amelynek modernségét, újszerűségét irányadónak tarthatták. Kétségtelen, hogy a Nyugat folyóirat érdeklődése az orosz irodalom iránt sajátságos. A Nyugat orosz anyagáról már többen írtak (Bodnár György, Szőke György).¹⁹ Mind rámutattak arra a paradox tényre, hogy míg a Nyugat már nevében is a nyugat felé való orientálódást hirdeti, mégis érdeklődik az orosz irodalom iránt. A magyarázatot Szőke György pl. abban látja, hogy a Nyugat szerkesztőinek az érdeklődését felkeltette az a tény, hogy a tőlünk keletre lévő irodalom mintegy integrálódott a nyugat-európai irodalomba. Példa értékű tény volt, hogy az orosz irodalomnak sikerült a világirodalomba bekerülnie. Másrészt „Az orosz muzsik sorsa és a magyar paraszt élete sokkal közelebb esik egymáshoz, mint Volga folyam a Tisza folyóhoz.”²⁰

A magyar századfordulón az orosz realizmust gyakran állították szembe a francia naturalizmussal. A szembeállítás eredménye általában az egyik vagy másik melletti elkötelezettség felvállalását jelentette, ami együtt járt a másik elutasításával. Eleinte Reviczky és Péterfy nézete a jellemző, akik dicsérték az orosz realistákat a francia naturalistákkal szemben.²¹ A századfordulón a magyar irodalom és az orosz irodalom kapcsolatában változást tapasztalhatunk. A magyar kultúrában egyre inkább erősödik az Európával való lépéstartás igénye. Budapest világvárossá alakulásával egyidőben új tájékozódási igények és új ízlés jelenik meg.

Így a századfordulón az orosz realisták már sok esetben együtt szerepelnek a francia naturalistákkal. Ezt láthatjuk a Bródy által szerkesztett *Jövendő c. folyóiratban* is, ahol Leonyid Andrejev és Makszim Gorkij együtt szerepel a francia naturalistákkal. „A magyar irodalom története” pedig rámutat arra, hogy a századforduló magyar novellisztikájában az orosz és francia hatás egyszerre látszik érvényesülni bizonyos alkotóknál. Ilyen például Papp Dániel vagy Thury Zoltán, akik szimpatizálnak Tolsztojjal, Csehovval, de Zolát vallják mesterüknek.

¹⁹ Bodnár György: *A „Nyugat” és az orosz irodalom. Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, II. kötet, Bp., 1961. 437-459. o.

²⁰ Szőke György: *A Nyugat és az orosz irodalom*, Arion 10, Nemzetközi Költői Almanach, Corvina, 1977. 172-176. o.

²¹ Zöldhelyi, I. kötet, 130. o.

Látszik tehát, hogy a XX. század fordulójára az orosz irodalom iránti érdeklődés jelentősen nőtt, sőt rendkívül sokszálúvá vált. Az oroszokról száltak publicisztikai írások, de esszék is, amelyek különböző folyóiratokban jelentek meg, és az orosz irodalom megítélésében is különbözőek voltak. Szaporodtak az oroszországi utazásokról készült beszámolók, de az orosz remiszenciák is. Készülnek tudósítások, amelyek egy friss irodalmi, vagy színházi eseményről számolnak be. Már nemcsak német nyelven keresztül érkeznek hozzánk az orosz regények, amelyek iránt nem lankad az érdeklődés, de az eredetiből készített fordítások is megjelennek.

A Nyugat előzményének tekinthető folyóiratok, mint pl. a Jövendő, amely folytatásokban közli a *Háború és békét*, de nem fejezi be, nagyon sokat tesznek az orosz irodalom népszerűsítéséért. Az orosz realista regények után az elbeszélések és a novellák kerülnek a figyelem középpontjába. A Jövendő névtelen kritikusa 1903-ban így ír: „Eddig az orosz nagyregény gyakorolt hatást a külföldre, most ezt a szereplést a vázlat veszi át. A közelmúlt eseményei legalábbis erre utalnak. Nem a nagy regényei, hanem az apró vázlatai teszik Makszim Gorkijt néhány év alatt európai hírvé, és Csehov is mindenekelőtt a vázlat mestere. Most új ember lép a színtérre: Leonyid Andrejev.”²² A Jövendő névtelen kritikusa számos orosz fordítás alapján mond véleményt.

Reviczky Gyula, aki főként Turgenyev iránt mutatott rendkívül nagy érdeklődést, nemcsak saját cikkeivel, verseivel szolgálta az orosz irodalom népszerűsítésének ügyét, hanem azzal is, hogy felhívta Szabó Endre figyelmét az orosz írók munkásságára. Szabó először németül olvas főként Dosztojevszkijt, és úgy magával ragadják az oroszok, hogy elkezd oroszul tanulni. 1888-ban ő készíti el a „*Zsebbe való orosz nyelvtant*”. A századfordulón két kötetet jelentet meg, amelyben addig ismeretlen, vagy alig ismert orosz alkotók műveit adja közre.

²² Jövendő, 1903. 1-46. szám

Az 1920-as évek politikai eseményei mind jobban ráirányították a figyelmet az oroszokra. Az ebben az időszakban megjelenő orosz tárgyú szövegek tanúsága szerint a magyar olvasók már nemcsak elfogadták, de keresték is az orosz alkotásokat.²³ Az 1880-as években kezdődő folyamat, amelyben a jelentkező új írónemzedék egyre több kapcsolatot kíván a nyugattal, nemcsak a nyugat-európai, de az orosz irodalomra is kiterjed. Felfigyeltek Tolsztojra, Dosztojevszkijre, Csehovra, Turgenyevre... 1920-ra az új író- és kritikusnemzedék figyelme már a kortárs orosz irodalom, főleg az orosz próza felé irányul. Olyan alkotók is ismertté válnak, mint Borisz Pilnyak vagy Makszim Gorkij, de még sorolhatnánk. A Nyugat folyóirat életében az 1920-as évektől egyre élénkebb az érdeklődés a kortárs orosz irodalom iránt. Az Irodalmi Figyelő egyre több ilyen tárgyú kritikát, ismertetését tartalmaz. Mindemellett műfordítások is jelennek meg a folyóirat hasábjain.

A magyar és orosz irodalom kapcsolatában mindenképpen mérföldkő a Bonkáló Sándor által írt *Orosz irodalom története*, amely a magyarországi világirodalomtörténet-írás egyik jelentős állomása.

2. Az orosz irodalom magyarországi recepciójának kezdetei

2. 1. Az orosz irodalom befogadásának történelmi meghatározói²⁴

„A kelet- és kelet-közép-európai komparatiztikában, Oroszországban és más szláv országokban régebben kialakult egy olyan szemlélet, amely sok jelenséget, így például az orosz írók fogadtatását is csak a szláv írók összefüggésében vizsgálta.”

Zöldhelyi Zsuzsa szerint ez nagyban meghatározza a magyarországi recepciót is, különös tekintettel arra, hogy a Kárpát-medencében fekvő Magyarország sajátos

²³ Dukkon Ágnes: *Orosz írók magyar szemmel* III. kötet, 13-22., Bp. Tankönyvkiadó, 1985.

²⁴ Zöldhelyi Zsuzsa: *A külföldi közvetítés szerepe az orosz irodalom magyar fogadtatásában* /XIX. század/, *Dolce Filológia* (4), Bp., 2008 - Dolgozatom tárgyát képező orosz recepció befogadásnak alapvetéseihez kiindulópontom Zöldhelyi Zsuzsa koncepciójából származik, aki már az *Orosz írók magyar szemmel* kötetek anyagának összegyűjtésekor felhívta a figyelmet a recepció kutatásának további lehetőségeire. Így pl. a századfordulón megjelenő szövegek komparatiztikai jelentőségére éppúgy, mint a külföldi közvetítés nyelvi vizsgálatának lehetőségére, vagy arra a tényre, hogy az orosz irodalomról a leggazdagabb anyag a Budapesti Naplóban található, amellyel már a szerző sem tudott foglalkozni.

helyzetben volt a XIX. században, amikor az orosz kultúrával való megismerkedése elkezdődött. Az Osztrák-Magyar Monarchia népei között szláv és nem szláv népek egyaránt voltak, miközben körülöttünk szép számmal éltek más szláv népek. Az orosz irodalomhoz való esztétikai viszonyt ez nagyban meghatározta. Az orosz irodalom fejlődésének tendenciái pedig nagymértékben eltérnek a közép-kelet európai szláv népek fejlődésétől. Ezek a népek a nemzeti és kulturális önállóságért küzdöttek, számukra az irodalom mindenekelőtt a nemzettudat erősödésének egyik alapvető eszköze volt. A csehek és magyarok együtt szálltak szembe a germanizmus hatásaival, míg más szláv népek éppen a magyar hatás ellen védekeztek. Így ezekben az irodalmakban jóval tovább uralkodott a romantikus irányzat, az originalitás elvének hirdetése kapcsán különös hangsúlyt kapott a népköltészet, vagy az „egzotikus” népek élete iránt való érdeklődés.²⁵

Mindeközben Oroszországot független, nagy birodalom lévén inkább a belső társadalmi ellentétek jellemezték. Itt sokkal hamarabb veszít erejéből a romantika, és a társadalomkritika megjelenésével a kritikai realizmus felé fordulnak az alkotók, a lírával szemben megerősödik a próza. A XIX. század közepétől az orosz irodalom olyan színvonalat ér el, hogy hirtelen bekerül a világirodalom élvonalába.

A magyar és az orosz irodalom fejlődésének eltérései következtében a magyar irodalomnak az orosz irodalommal történő ismerkedése kezdetén hazánkban még a költészet állt volt a vezető műfaj, míg Oroszország a nagy realista regények korát élte.

A Monarchia népei közül a szláv népeket a nyelvrokonság ténye, tudata összekötötte az oroszokkal, míg a magyarok „első kézből” nem értesültek az orosz irodalomról. Közvetítő nyelv, kultúra, főként a német segítségével ismerkedtek meg vele. A pánszlávizmustól való félelem a hivatalos magyar körök Oroszországhoz való viszonyát nagyban befolyásolták, és egyfajta torzkép kialakulását eredményezték.

„Az 1860-70-es évektől a magyar sajtóban a despotizmustól a nihilizmusig minden nemkívánatos jelenséget a szlávokra jellemző jelenségként emlegették.”²⁶

²⁵ Fried István: *A kelet-középeurópai romantika jellegzetességeiről*, Filológiai Közlöny, 1980. 2. 153-168.

²⁶ Zöldhelyi: *A külföldi közvetítés szerepe*, 4. o.

A Nyugat folyóirat indulásakor az egyik fő programja a nyugathoz való orientálódás volt, szemben a kelettel. Még a folyóirat előzményeiként számon tartott, 1902-es - Lyka Károly szerkesztésében megjelent - Művészet című folyóirat nyitó tanulmánya is ezt az álláspontot közvetíti, még pedig jóval markánsabban, és szélsőségesebben, még inkább egy a XIX. századból örökölt hozzáállással, mint később, a hasonló tartalmú, de sokkal finomabb, XX. századibb nézetet közvetítő Nyugat-nyitó cikk, a már említett Ignotus *Kelet népe*.

„Éveken, évszázadokon át mondogatták: Schwechat mögött kezdődik Ázsia. Valami igaz volt is ebben az állításban. Mi és országunk mindenben különböztünk a többi európai országtól. De különböztünk az ázsiai országoktól is. (...) De ez a szemrehányás mégis bántott minket. Mert bár Kelet népe valánk, mégis a Nyugathoz tartozónak érezzük magunkat. (...) erőteljesre kell nevelnünk én-érzetünket. Továbbra is tanulmányoznunk kell ugyan az idegen kultúrákat, de idegennek kell azokat éreznünk.” – olvashatjuk Diener-Dénes József *Nemzeti művészet* című cikkében²⁷.

Magyarország kelet és nyugat közötti helyzete a XIX. századtól kezdve állt a viták, vélemények keresztútjében.²⁸ Földrajzi régióknk egyik jellegzetessége, hogy itt, bár több különböző kultúrájú nép él együtt, mégis mindegyikük vagy a szláv, vagy a germán csoportba tartozik. Így a magyarság identitáskeresése érthető. „Íróink, művészeink, tudósaink mindig elnéztek egymás feje fölött nyugatra és keletre. A századelőn mindkét irányba.”²⁹

A Nyugat előzményeiként számon tartott Magyar Géniuszt már a francia-angol irány mellett az oroszok iránt is különös rajongással viseltetett. A lap szerkesztője, akinek irodalomszervező tevékenysége a Nyugat alapját jelenti majd, és akinek föllépésétől számítják a folyóirat életét, Osváth Ernő, *Orosz Iván* címmel kezdett

²⁷ Diener-Dénes József: *Nemzeti művészet*, 1902, in: *Művészet*

²⁸ Ránki György: *Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból*, Valóság, 1985/11., 1-13., Fried István: *Kelet és Közép-Európa között*, Bp., 1986, 67-68. - Magyarország közép-európaiságának bizonyítása napjainkig is különös fontossággal bír. Ránki György 1985-ben gazdasági szempontból bizonyította közép-európai voltunkat, míg Fried István 1986-ban kulturálisan tette ugyanezt.

²⁹ Kenyeres, *Etika*, 25. o

regényt írni. A regény érdekessége, hogy a főszereplő életének legfőbb óhaja volt, hogy egyszer megláthassa Oroszországot.

A századfordulón induló folyóiratok - bár hangosan tagadják a politizálást, és csak a kultúra és művészetek jegyében kívánnak megszólalni - lényegében mégis azoknak a politikai szándékoknak a mintájára jártak el, melyek szakítani és bontani akartak ebben a térségben.

Míg a XIX. század elején, amíg az orosz irodalommal való ismerkedés kezdődött, a pánszlávizmustól való félelem hatja át az orosz recepciót, addig a századforduló már sokkal színesebb, és politikailag valamivel semlegesebb képet mutat. Így van ez egészen 1940-ig, amikor is újabb szélsőség jelentkezik az orosz irodalom recepciójában, amikor orosz és magyar kutatók mindenáron be akarják bizonyítani, hogy a magyar irodalom fejlődését elsősorban az orosz határozta meg. A kapcsolatot főként Puskinnal keresték mind orosz, mind magyar kutatók. Sőt, olyan elméletek is születnek, amelyek például azt bizonyítják, hogy a magyar realizmus az orosz hatására alakult ki, és még az irodalomtörténeti munkákba is bekerül az ebből fakadó téves nézet, miszerint Gogol és Turgenev egyenesen a magyar Turgenev.³⁰

2. 2. Az orosz irodalom befogadása a közvetítés lehetőségei felől

„A műfordítás a népek közötti kulturális kapcsolattartás eszköze.”

- V. Belinszkij -

Egy befogadó ország számára a másik kultúra megismerése közvetett kapcsolatokon keresztül történik. A publicisztikai cikkek, tudósítások, hírek, kritikák a közvetett kapcsolatok legegyszerűbb formái, míg a műfordítások a legbonyolultabb formái. A világirodalom törvényszerűségeinek vizsgálatában a közvetítés szerepének vizsgálata rendkívül fontos kellene, hogy legyen.³¹

Magyarországon első között Batsányi János írt tanulmányt a műfordítás szükségességéről. 1787-ben írt gondolatmenetének lényege, hogy amíg a magyar

³⁰ Id. később Schöpplin Aladár cikke

³¹ Durisin, Dionyz: *Összehasonlító irodalomkutatás*, Ford. Tálasi István, Gondolat, Bp., 1977

irodalom nem elég fejlett, addig igyekezni kell minél több külföldi művet magyarra fordítani, hogy tanuljunk más nemzetektől.³²

Toldy Ferenc célja a műfordítások támogatásával elsősorban az volt, hogy a fiatal nemzedéknek jó példát állítson, valamint meggyőződése volt, hogy a műfordítások segítik a befogadó országok nyelvének fejlődését. Zöldhelyi Zsuzsa szerint Toldy meglátása sok ponton megfeleltethető V. Belinszkij műfordításról alkotott véleményének, amikor a fordítás célját az eredeti lényeges vonásainak megtartásával történő tolmácsolásban látja. A megfeleltetés mindenképpen érdekes, de ebben az esetben csak sajátos párhuzamot jelenthet, mivel Toldy gondolataiban inkább – ahogy ezt Zöldhelyi is jelzi – felismerhetők a német F. Schleiermacher gondolatai, aki szerint a szerző befogadó országba való „áthelyezése” az egyik lehetséges műfordítási eljárás.³³

A korszakban legalább ennyire ismertek Goethe műfordításról alkotott nézeti is, és a német kultúra erőteljes hatása miatt mindenképpen elterjedtebb is, melyek egyike éppen az, hogy egy műfordítás kapcsán a fordító feladja nemzeti hovatartozását, ha túl közel marad az eredetihez. Magyarországon ezt a vélekedést erősíti, hogy a „szerzői jogok” még nem a mai értelemben értendők, így Kazinczy Gábor például Puskin *Lövés* című novellájának fordításakor jelentősen eltér az eredeti szövegtől, míg az ugyanezt a novellát fordító Gödri Ferenc a szerző nevének feltüntetése nélkül Silvio címen adja közre fordítását, ami szintén eltér az eredeti puskinsi történetétől.

Toldy Ferenc éles hangon reagál egy Svájcban megjelenő cikkre, amelyben egy orosz hölgy éppen a fordítások ellen szólal fel, mondván mindenki ért idegen nyelveken. Az oroszok számára meg különösen lényegtelen lefordítani idegen műveket, hiszen az oroszok értik őket, és nincs is szükségük ilyen pénzkereseti forrásra. A cikk jó ürügy arra, hogy Toldy kifejtse a műfordítások szükségességéről való meggyőződését, kiemelve nem utolsósorban nyelvművelő

³² Batsányi János *összes művei* (Prózai művek, I.) Akadémiai Kiadó, 1960. 101-107. – Batsányi Christoph Gatterner gondolatait vette alapul, illetve a német nyelvű Osszian fordítása közben jutott ezekre a gondolatokra.

³³ Schedel Ferenc: *A műfordítás elveiről*, Kisfaludy Társaság évlapjai, VI. kötet, Pest 1846., 49-66., Schleiermacher F., *Über die verschiedene Methoden des Übersetzens*, in.: *Sammliche Werke*, III. Bd. 2., Berlin 1838. 207-245.

voltukat. Toldy felhívja a figyelmet az idegen nyelveken nem tudókra, úgy, mint később Arany János is, aki Shakespeare összkiadásához fűzött bevezetőjében éppen arról ír, hogy a szószzerinti fordítás elveszi a mű élvezetének lehetőségét, s mivel másképpen nem fér hozzá az idegen nyelveket nem beszélő olvasó, így saját anyanyelvén, költői eszközöket megtartva, az anyanyelvhez igazítva kell írni.³⁴

A műfordítások kapcsán megemlíttet három magyar alkotó: Toldy Ferenc, Kazinczy Gábor és Arany János az orosz recepció első jeles képviselői, támogatói. Ezért az ő vélekedésük nem elhanyagolható. Különösen olyan befogadói körökben, amikor a befogadásnak még egyáltalán nincsenek bejáratott módszerei, szabályai, és a magyar irodalmi tradíciók rendkívül nagy hatással vannak az orosz művek fordítására.

A legrégebb magyarra fordított orosz mű az *Ének Igor haláláról* Riedl Szende, a prágai egyetem tanszékének vezetője által készített fordítása, mellyel a szerzőnek az volt a nem titkolt célja, hogy a szlávokat és magyarokat közelebb hozza egymáshoz. Mindezt – jellemző módon, oroszul nem tudván – cseh fordítás alapján tette. Másrészt ez éppen a fordítás különlegessége, egy olyan környezetben, amikor a magyar kultúra az orosz irodalommal német közvetítésen keresztül ismerkedik meg.³⁵

Az is jellemző magyar sajátosság, hogy Odojevszkij *A testnélküli lélek* című novellája népköltészeti alkotásként, szerző nélkül jelenik meg az Atheneum 1838-as számában, míg Lermontov *Korunk hőse* regényének csak egy része, szintén szerző megjelölése nélkül, *Bella* címmel jelenik meg. Talán a legsajátosabb ebben a felsorolásban Khern Ede „*Az utósó czaporog*” 1881-ben, A Hon 154. számában megjelenő novellája, amit a szerző saját bevallása szerint egy 1860-as brassói szöveg nyomán írt, melynek szerzője Louis Viard. A szöveg valójában Gogol *Bulba Tarasz* című elbeszélése, amihez hasonló a sorsa az *Egy bolond emlékiratainak* is, ami szintén a fordító szerzőként való feltüntetésével jelenik meg.

³⁴ Zöldhelyi Zsuzsa nyomán

³⁵ *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, I. kötet, Igloi Endre: Az Igor-ének kezdeti fogadtatása Magyarországon, 1961., 55-86.

Láthatjuk, hogy a XIX. századi magyar irodalomban olyan meghatározó az eredetiség elve, csak a saját kultúrára vonatkoztatva értelmeződött.

2. 3. Ismerkedés az orosz prózával

A magyar irodalom orosz recepciója először az orosz és magyar kultúra találkozásával kezdődik. Az első hírek, és publicisztikai tudósítások után az orosz irodalom főként prózai művek formájában jelenik meg a magyar olvasók előtt. Még a Magyarországon igen nagy tiszteletnek örvendő Puskitól is elsők között a már fent említett *Lövés* című elbeszélést ismerheti meg a magyar olvasóközönség. 1855-ben a *Divatcsarnok* című lap pedig folytatásokban közli Úrházy György fordításában a *Pikk-dáma* című Puskin-regényt.

A másik ismert orosz alkotó, Lermontov is prózájával jelentkezik a magyar irodalomban. Ráadásul először nem is az ő nevén jelenik meg a *Bella*³⁶ című fejezet, hanem Kriza János fordításában *A cserkesz lány* címen. Az első teljes *Korunk hőse* fordítást 1855 után egy bécsi magyar lap³⁷ közleménye jelzi előre, az orosz társadalmi élet vonzó ábrázolásával reklámozva a könyvet. A regény Vajda János és Falk Zsigmond fordításában jelenik meg.

„Az orosz műveltség és művészet első palántaiskolája az egyház volt (...) és alig 100 éves élet után már olyan neveket mutat fel, mint Puskin, Lermontov, Kolcov, melyek Európa bármely művelt nemzetének irodalmában a legfénylőbb nevek közé tartoznának.”³⁸ – írja Székely József 1857-ben a *Hölgyfutár* című napilapban megjelenő, külföldi regényírókat bemutató cikksorozat kapcsán, amelyben az egyetlen orosz mű Lermontov regénye. A fenti idézet sajátossága, hogy egy német kiadás előszavának magyarításából születik.

A századfordulóra szintén ismertté váló Turgenyev Magyarországon először megjelenő regénye *A nemes fészek* Greguss Gyula fordításában, 1862-ben. Zöldhelyi szerint Greguss a fordítás kapcsán a romantikus műveken nevelkedett magyar olvasók ízléséhez igyekszik igazítani a regény szövegét, de az ún. „turgenyevi nyelvezet”, vagyis a líraisággal átszőtt szöveg ezen sajátosságait csak pátoszos,

³⁶ Ld. fent

³⁷ Magyar Sajtó, 1857. 209-210

³⁸ Székely József: *Lermontov, Hölgyfutár*, 1857

romantikusan fennkölt mondatokkal tudta átültetni. Ezen a fordításon láthatóak a korszakban Arany János tanítása nyomán gyakorivá vált fordítói eljárások jellegzetességei, melyek szerint az eredetileg orosz légkörű műben a fordítás során magyar légkört igyekeznek teremteni például azzal, hogy az orosz személyneveket magyarul használatos formában alkalmazzanak. Az ilyen típusú „magyarító fordításoktól” már nincs messze az adaptáció, melynek során a befogadó ország irodalmához közelítik a fordítandó művet. Így Puskin *Bahcsiszeráji szökőkút* című poémája csak forrása Győry Vilmos 1853-ban a Délibáb című folyóiratban megjelent *A chán kegye* című elbeszélésének. Turgenyev *Egy légyott* című elbeszélése orosz kortársai sorsára jut a magyar recepcióban, mikor Balázs Frigyes német fordításból csak a cselekmény főbb szárait őrzi meg, és a történet végét is megváltoztatja.

A magyar irodalom, mint befogadó irodalom kapcsán már sokszor elhangzott, hogy a recepció a német nyelv közvetítésével történt. Az érdekesség az, hogy az orosz irodalom is a német segítségével ismeri meg a magyart. Így valójában a két irodalom között sajátos közvetítőként működik.

Zöldhelyi Zsuzsa a közvetítés szerepét egy másik irodalom befogadásában kulcsfontosságúnak tartja, és meglátása szerint a közvetítés vizsgálata a nyelvek adott szinkron állapotára kellene, hogy kitérjen, és azokat összevetve lehetne az irodalom működéséről sokkal teljesebb képet kapnunk. Ez azért is izgalmas, és nagy vállalkozás, mert a német nyelv közvetítő szerepe miatt egy sajátos XIX. századi nyelvi háromszöget kellene vizsgálni, amiben a három nyelv nem közeli rokona egymásnak, illetve más kultúra áll mögöttük. A három nyelv kapcsán az sem elhanyagolható tény, hogy az eredeti, esetünkben orosz nyelv és a közvetítő, esetünkben német nyelv kevésbé archaikus, mint a korabeli magyar nyelv.

A közvetítő nyelvek kapcsán arról is szót kell ejteni, hogy a francia nyelv az 1870-es évektől szintén megjelent az orosz témájú és orosz eredetű szövegek kapcsán. Így például Gogol *Holt lelkek*, vagy Csernisevskij *Mit tegyünk* című regényeinek első magyar fordításai francia nyelvű szövegek alapján készültek. Sokkal több azonban az esszé, tanulmány, mely az oroszokról szól, és francia közvetítésen keresztül jut el a magyar befogadókhoz. Érdekes, hogy Salamon Ferenc *Az időszaki sajtó Oroszországban 1856-ban* a Budapesti Hírlapban megjelenő cikkében egy francia

szerző, Jean-Jacques Ampere az orosz irodalom eredetiségét hiányoló, az oroszokat epigon kultúrájuként megnevező tanulmányára reagálva, szintén francia minta alapján, védi az orosz irodalmat. „Az orosz költők mindinkább kezdik az általuk részletesen tanulmányozott orosz életet venni föl regénytárgyul, s ha igaz az, hogy maga a tárgy, ha az azt képező részletekkel együtt híven és művészen dolgoztatik föl, sajátzerű külformát és színezetet nyer, akkor az orosz újabbkori irodalmat nem lehet csupán utánzásnak nevezni.”³⁹

Zöldhelyi Zsuzsa felhívja a figyelmet arra, hogy az első komolyabb orosz tárgyú tanulmányok, mint pl. Robert Cyprian A négy szláv irodalom, vagy Reviczky Szevér Orosz irodalomtörténeti vázlata⁴⁰ mind francia eredeti alapján készültek.

Mindezek után a német közvetítés és francia között egy jól látható különbség rajzolódik ki, ami az orosz irodalom recepciója szempontjából nem elhanyagolható tény. A német nyelv segítségével főként művészi szövegeket ültettek át magyar nyelvre, így ezek a művek elsősorban az irodalmi nyelvre voltak hatással. A francia nyelv segítségével pedig egyértelműen az irodalomtudományunk nyelve és látásmódja gazdagodott.⁴¹

Az sem mellékes szempont, hogy a magyar irodalmi irányzatok képviselői orosz műalkotásokból vonnak le esztétikai, sőt több esetben inkább etikai, tanulságokat. Így egy-egy műalkotás számukra legalább olyan hiteles kordokumentumként értelmeződik, mint egy publicisztikai híradás. Míg Jókai Puskint méltatja, és az orosz költő Petőfivel való rokonságát hangsúlyozza, addig Arany nem a Petőfi-féle szabadságeszmény párhuzamait, sokkal inkább a népköltészet nyelvmegújító lehetőségeinek bizonyítékát látta Puskinban. Úgy tűnik: a magyar értelmezés és befogadás egyik kulcsa, hogy megtalálják azt a párhuzamot, azonosságot, ami a magyar és orosz irodalom között rokonságot jelentene, vagy olyan jellemzőket emelnek ki, esetenként várnak el, amelyek az orosz, mint világirodalom felől

³⁹ Rejtő István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon* (Irodalomtörténeti füzetek 21.) Akadémiai K., Bp. 1958. 10-11.

⁴⁰ Reviczky Szevér: *Orosz irodalomtörténeti vázlat*

⁴¹ Meg kell jegyezni, hogy Turgenyev Franciaországi tartózkodása kétségtelenül befolyásolta a francia nyelvű orosz irodalom elterjedését. Valamint az sem érdektelen, hogy a *Háború és béke* első fordítása francia minta alapján történt, és botrányosan rosszul sikerült. Ld. lentebb

legitimálhatják a magyar irodalmi törekvéseket.⁴² Jókai - érthető módon - Puskinban valamiféle hóstípust keres, inkább a szabadságversek mögötti költői karakter érdekli, míg Arany egyértelműen az irodalom, mint művészet lehetőségei felől közelít Puskin felé. Velük párhuzamosan Gyulai Pál a népnemzeti iskola elkötelezett híveként, jellemek és ábrázolt események meggyőző kidolgozását követeli az írótól. Az orosz alkotók közül Turgenyevben látja ennek a megvalósítóját. Emellett *A nemesi fészekről* 1862-ben, a Szépirodalmi Figyelőben megjelent írásában bírálja a regény szerinte nem túl szigorú koncepcióját.⁴³

A közvetítő nyelveken megjelenő írások alapján jól kirajzolódik, hogy a XIX. században az orosz recepció zömében prózai szövegeken keresztül történt. Éppen ezért a közvetítés hatásait vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagyni a próza, mint művészi szöveg sajátosságait.

⁴² Katona Edit: *Arany János és az orosz irodalom*, in: Tanulmányok az orosz irodalom köréből, I. 319.

⁴³ Gyulai Pál: *A nemes fészek*, Szépirodalmi figyelő, 1862., II.k.20.szám, 315-316.

3. Prózaelemzési módszerek

A magam részéről éppen ezért legalább ilyen fontosnak érzem, hogy az irodalmi művek jellegzetes vonásait is megfigyelve történjék a közvetítés vizsgálata. A művészi szövegek szerkezeti sajátosságai legalább olyan lényegesek a közvetítés jelentőségét vizsgálva, mint maga a nyelv. A fenti példákból jól látható, hogy a prózai szövegek magyarra való átültetésének elég sajátos módszerei alakultak ki.

A kiindulás a XIX. században egy másik nyelv, főként a német, mivel oroszul értő fordítót nagyon sokáig nem találunk az orosz recepció történetében.⁴⁴ Így már eleve olyan szöveggel dolgoznak a fordítók, ami esetenként eltérhet az eredeti szerző szövegétől. Első lépésként ezeket a különbségeket kellene feltárni.

⁴⁴ Az első a hiteles recepció kedvéért oroszul tanuló magyar Zilahy Imre volt, aki Károly nevű testvérével több Lermontov és Puskin mű fordítójaként vált ismertté. Az orosz irodalom iránti érdeklődésüket egy német fordító, Bodenstedt munkái keltették fel, akinek a szövegei alapján dolgoztak. Az 1866-ban Magyarországon megjelent első orosz költészeti antológia, az *Északi fény* (*Költemények Puskin Sándor és Lermontoff Mihály után*, Emich Gusztáv, Pest, 1866) Zilahy Imre fordításában Bodenstedt munkái alapján készült el. Az antológia előszavából tudjuk, hogy Zilahy egy idő után elszánta magát, hogy az „orosz irodalom nagy szépségeitől elragadtatva” megtanuljon oroszul. A századfordulóra már többen lesznek oroszul tudó fordítók, így pl. Gogolt fordító Csopely László, aki Zöldhelyi Zsuzsa szerint az elsők között van, aki Turgenyev nyelvezetét a korabeli lehetőségekhez mérten hűen magyarra ülteti. Ezek után szinte egyszerre jelenik meg Ambrazovics Dezső és Szabó Endre. Ambrazovics nevéhez fűződik a *Háború és béke* első hiteles magyar fordítása 1907-ben. Szabó Endrét, miután németül olvas Dosztojevszkijt, úgy magával ragadják a regények, hogy elkezd oroszul tanulni. Az ő fordításában jelenik meg először a *Bűn és bűnhődés*, Goncsarov *Oblomovja*, vagy például ő mutatja be a magyar közönségnek Gorkijt. Szabó Endre az is, aki levelezésben állt Csehovval, és a Pallas lexikon Csehov-szócikkéhez egyenesen tőle kér személyes adatokat.

3. 1. A recepció kezdetei - áttekintés

A XIX. században megjelenő orosz recepciót meghatározó fordítók munkái a fenti áttekintés alapján a következőképpen csoportosíthatók:

- Egyesek a *betűszerinti, szó szerinti fordítás*⁴⁵ hívei. Az orosz recepció esetében az ilyen fordítások meglehetősen ritkák. A szó szerinti fordítás lehetősége inkább a publicisztikai írások átvétele kapcsán figyelhető meg. A magyar szerzők azonban jellemzően inkább forrásként tekintenek az ilyen szövegekre, és hozzáállásuk inkább kritikai jellegű. A szó szerinti fordítások legbotrányosabb példája Tolsztoj *Háború és béke* című alkotásának első fordításához kapcsolódik.⁴⁶ A már fent (ld. 42. lábjegyzet) említett fordítás kapcsán Péterfy Jenő kifogásolja, hogy a névtelen francia mintából dolgozó fordító helyenként félreérti, másutt egyáltalán nem érti, vagy egyenesen kihagyja a regény egyes részeit.
- „A finom, ideges párbeszédnek eldurvulnak, Tolsztoj nyelvének finom szövete helyett durva zsákméletet kapunk (...) Nagyon ritka az a regényfordító, ki a regényt művészileg uratlan dolognak ne nézze, mellyel szemben írói kötelezettsége nincs. Pedig a bor- vagy fűszerhamisítás olya rút dolog, mint ez a stílushamisítás, melyet a rossz regényfordító elkövet. Elrontja, ízetlené teszi a legjobb munkát, a naiv olvasóban pedig a sok furcsa stílbacillus tönkre tesz minden érzéket a nyelv tisztasága, szépsége iránt.”⁴⁷
- Akadnak olyan fordítók, akik *magyar közegbe ültetik a szövegeket*. Az ilyen fordítások esetében úgy tűnik, hogy a két nyelv közötti különbségeket úgy hidalják át a fordítók, hogy inkább magyarázzák, a magyar valósághoz alakítják azokat a kifejezéseket, amelyeket nem tudnak hűen visszaadni magyarul, vagy nem érzik hitelesnek a magyar változatokat. A fenti

⁴⁵ Dólt betűs kiemelések tölem, Kalina Kata

⁴⁶ Radó György: Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényének magyar fordításai, in. *Tanulmányok a magyar-országi irodalmi kapcsolatok köréből*, II. 1961. 340-387.

⁴⁷ *Háború és béke* - Péterfy Jenő bírálata - Budapesti Szemle, 1888. 54. 143.

áttekintésben ennek egyik jellemző alakja volt pl. Arany János is, aki a fordítás ürügyén magyar tájnyelvi szavakat használt, hogy ezzel is gazdagítsa a magyar irodalmi nyelvet. Így például a már említett Gogol *A köpönyeg* fordítása a német mintában elvesztette főbb stiláris sajátosságait, viszont a magyar fordításban - köszönhetően Arany folklórjellegű betoldásainak - visszakapott belőlük.

- Mások *kiragadnak egy részt* az általuk olvasott műből, mint láthattuk ezt Lermontov a *Korunk hőse* című regényéből írt *A cserkesz lány* c. elbeszélés alapján. Az ilyen közvetítéseknek lényeges szempontja, hogy milyen eleme ragadja meg a fordítót - bár ebben az esetben inkább átdolgozóról kellene beszélni - abban, hogy elkészítse a magyar változatot. Fontos szempont lehet, hogy a cselekmény mely része kelti fel az érdeklődést, vagy a cselekmény mely részét tartja meg, és mely részét hagyja el az átdolgozó.
- Vannak, akik csak a *fabulára* koncentrálnak, és abból írnak valami egészen újat, vagy megváltoztatják a történet befejezését – így történt ez a lentebb említendő Puskin *Lövés* c. elbeszélése esetében. A Kazinczy Gábor neve alatt *A testnélküli lélek*-ként megjelenő elbeszélésben alig lehet ráismerni az eredeti történetre. Az ugyanebből a forrásból készült *Silvio* című elbeszélésnek pedig a befejezését változtatta meg a fordító.
- A történetek vége a magyar átdolgozások esetében elég sokszor esik áldozatul az átdolgozó elképzeléseinek, éppúgy, mint a hősök nevei, amelyeket rendszerint magyarítanak, illetve az orosz név magyar változatát használják. Sokáig még a századforduló után is magyarítják az orosz szerzők neveit, így például Turgenyev Ivánról, Tolsztoj Leóról, Dosztojevszkij Tivadarról írnak... és még sorolhatnánk.
- Némelyek csak *forrásként* használják a fordítandó szövegeket. Az ilyen esetekben csak az orosz történet valamelyik eleme, vagy akár egyszerre több orosz mű részlete is inspirálja a magyar szerzőt. A Zilahy-művekként

elhíresült, fentebb már említett művek esetében⁴⁸, Zilahy Károly Herzen műveit használta forrásként úgy, hogy sok esetben egész oldalakat vett át az orosz szerző szövegeiből. Gyulai Pál fel is figyelt erre⁴⁹, és megjegyezte, hogy az 1864-ben megjelent *Verőfényes napok* című Zilahy-elbeszélésen erősen érzi Turgenyev hatását, amire sem Zilahy, sem a közvélemény nem reagált. Pedig Gyulai majdnem jól látta, csak éppen nem Turgenyev, hanem Herzen három műve volt a forrás, ami ebben az esetben jóval több volt hatásnál.

- A kor szokásainak megfelelően többen nem foglalkoznak a *szerzői jogokkal*. A szerzői jogok kérdése a XIX. században még teljesen szabályozatlan volt. Mint láthattuk, a fordítók saját nevükön adták ki a műveket, elvettek, kihagytak, átvettek, szabadon kezeltek részeket. Persze, posztmodern irodalmi hagyományunk felől nézve mindezt tekinthetnénk az intertextualitás jellemzően XIX. századi jelenségének is.

A recepció esetében lényeges megfigyelni, hogy mit és hogyan tart meg a fordító az eredeti szövegekből. Ha elfogadjuk Toldy Ferenc nézetét, hogy a fordítás a nyelv művelés egyik eszköze, és hogy a fordítások során szükségszerűen fejlődik az irodalmi nyelv is, akkor azt is be kell látnunk, hogy az irodalmi szövegekről alkotott befogadói tapasztalatot is meghatározzák a fordítások kapcsán létrejött szövegek. Nem véletlen, hogy a szöveg hűség és a művészi alkotás, a fordító, mint alkotó problematikája olyan sok vitához vezetett.

⁴⁸ D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Zilahy Károly két elbeszélésének forrásáról*, Irodalomtörténet, 1957. 3. 360-364.

⁴⁹ Gyulai Pál: *Zilahy Károly összegyűjtött munkái*, Budapesti Szemle, 1866. 5. 474.

3. 2. Prózaanalízis Natan Davidovics Tamarcsenko alapján

A közvetítő szövegek vizsgálatakor tehát olyan szövegelemző módszereket kellene találni, amelyek segítik ezt a munkát. Miután meghatároztuk egy közvetítő szöveg forrását, a közvetítés típusát, mindenképpen meg kellene figyelni a művészi szöveg változásait, melyek a közvetítés kapcsán jöttek létre. Erre egy megfontolandó lehetőséget kínálnak N. D. Tamarcsenko prózaelemzési módszerei.⁵⁰

Tamarcsenko éppen annak a korszaknak a prózapoétikai jellemzőit kutatja, amely a magyar irodalom orosz recepciójának idejére esik, így éppen azon XIX. századi szövegek kapcsán tett kísérletet az általa „epikus próza”-ként (Эпическая проза) nevezett művészi szövegek elemzéséhez szükséges módszertan kidolgozására, melyekkel a magyar irodalom az orosz irodalom megismerését kezdte. A szerző alapvetése egyrészt az, hogy míg a lírai szövegek elemzésének már kialakult módszertana van, addig az epikus szövegeknek ilyen nincs. Vagyis nincs kidolgozott, egységes módszertana az irodalmi elemzéseknek. Egyben rámutat arra, hogy a lírai szövegek elemzése során kialakult fogalmakkal igyekeznek az elemzők az epikus szövegeket elemezni, tehát még az alapvető fogalmak is hiányosak. Az „epikus próza” elnevezés némileg tautológikusnak tűnhet, de ez az elnevezés önmagában rávilágít arra az alapvető problémára, hogy már a kiinduló fogalmak is tisztázatlanok.

⁵⁰ *Анализ художественного текста, Эпическая проза*, Составитель: Натан Давидович Тамарченко, Российский Государственный Гуманитарный Университет, Москва, 2005, 442 стр.

- A XIX.sz-i orosz irodalom és irodalomelmélet, valamint a poétikatörténet és a filozófiai esztétika elismert kutatója, Natan Davidovics Tamarcsenko - aki egyrészt M.M. Bahtyin tudományos munkásságát, másrészt az epika műfaját kutatja - 2005-ben Moszkvában jelentette meg *A művészi szöveg analízise* című munkáját. A sajátos szerkesztésű kötet a művészi szövegek eddig még kidolgozatlan, rendszer nélküli módszertanát igyekszik felvázolni. A munka egy *Szöveggyűjtemény bölcsészettudományi karok, ill. főiskolák hallgatói számára*. A szöveggyűjtemény elnevezés nem művészi szövegek gyűjteményét jelenti, hanem a XX. század kiemelkedő irodalomelméleti tanulmányainak gyűjteményét, így a tanulmánygyűjtemény elnevezés megfelelőbb számára. A szerző tudatos rendbe szerkesztette a korszak legismertebb elemzéseinek részleteit, amelyek alapján szerinte ki lehetne dolgozni az ún. epikus próza analízisének fogalomrendszerét és módszertanát.

Tamarcsenko olyan új fogalmakat alkalmaz, mint az „olvasó-filológus” (читатель-филолог), mivel szerinte az a jó irodalomkutató, aki egyben lelkes olvasó is, aki élvezettel olvas, és az olvasás szeretete mellett az irodalom, mint tudomány is érdekli őt.

Az analízis ebben az értelmezésben a művészi szöveg szerkezetének és összetételének jellemzését jelenti, amely tudományos fogalmak segítségével írja le a szerkezet különböző elemeinek funkcióját. A művészi szövegek ilyen jellegű leírása az elsődleges olvasói értelmezés korrigálásával jár együtt, amely megalapoz egy általánosabb jelentésű interpretációt. Vagyis a befogadó szubjektív értelmezését egy objektívebb, általánosabb érvényű interpretációnak kell felváltania.

Ha az orosz recepció felől nézzük az „epikus-próza” elnevezést, akkor láthatjuk, hogy a magyar irodalom befogadás-történetében először a prózai szövegek felől találkozunk az orosz kultúrával. A kezdeti ismerkedésben megjelenő prózai szövegek azonban kétfélék, egyrészt publicisztikai jellegűek, és csak másrészt művészi jellegűek. Éppen ezért az epikus-próza elnevezés a világirodalmi kapcsolatok vizsgálatának szempontjából segít a kétféle szöveg egymástól való elválasztásában.

Az első magyarul megjelenő lírai alkotások jóval a prózai alkotások után jelennek meg. A Hölgyfutár 1855-ben közli Lermontov *Izmail-bey* című versét, majd ezek után jelentkeznek a Zilahy-testvérek versfordításai. „Bár hangzatos, de rímekben szegény nyelvünkkel sokat kellett küzdenem, azon remény által vagyok bátorítva kiadásukra, hogy a szorgalom némileg feledtetni fogja az erőtlenséget, s az út akadályai az eredmény gyarlóságát kimentik”⁵¹Látható, hogy a magyar nyelv nemcsak szókincsében, de a magyar irodalmi nyelv költői eszközökben is igen járatlan. Éppen erről szól Arany János is, amikor Shakespeare fordítása kapcsán kifejti, hogy talán nem azt várják a fordítástól, hogy még szótagszáma is egyezzen az eredeti jambusokkal, és még rímek is legyenek, mint az eredetiben.⁵²

⁵¹ *Északi fény*, előszó

⁵² Arany János: *A Shakespeare magyar kiadása ügyében előterjesztett jelentés*, in: *Arany János összes művei* XVIII. Akadémiai K., Bp., 1966. 340.

Külön elgondolkodtató a Tamarcsenko által használt „olvasó-filológus” kifejezés, ami a XIX. századi magyar olvasás és tudomány összefüggésében különösen érdekes. Az általa körvonalmazott rendszernek ez az alapja, és meglátásom szerint az egyik legizgalmasabb tétele. Hiszen az irodalmi szövegek értelmezését éppen az „élvezetes olvasás” nyomán szerzett befogadói tapasztalat nehezíti. A XIX. századi magyar irodalomban, egy kevés olvasóval és még éppen kialakuló irodalomtudománnyal rendelkező kultúrában, persze éppen az élvezetes olvasás elvárásai irányítják a különböző művészi szövegekhez való hozzáállást.

Tamarcsenko egy egységes fogalomrendszer és hozzákapcsolódó módszertan szerint megoldhatónak véli az objektív olvasat létrejöttét. Az objektív olvasat szerintem feltételezi a közös, „egyforma” értelmezést is, ez pedig olyan, mintha tiszta tudományként tekintene az irodalomra. Ez a lehetőség a nyelvek fölé helyezi az irodalmat, önálló, saját nyelvként kezeli azt.⁵³

A szerző maga is kifejti, hogy az általa analizisként értelmezett folyamat eltér a kétféle ismert analizisértelmezéstől. Az esetek egy részében elemzés alatt a tisztán intuitív interpretációt értik, amely a befogadó benyomásain alapul. Bár ez az eljárás szükségszerűen irodalom-kritikai jelleget ölt, de nem lehet bebizonyítani az interpretáció koherens voltát. Egyéb esetekben pedig egy adott ideológiai szempontrendszer szerint elemeznek egy művet, így azonban az elemző szempontrendszer nem a művészi szöveg adottságaiból fakad, hanem egy már meglévő rendszer alapján keresik meg a szöveg ún. fő eszméjét, amelyet a szövegből vett eljárásokkal illusztrálnak. Ezzel az elemzéssel nem a szöveg jellemzőit veszik alapul az értelmezéshez, hanem létrehoznak egy, az elmélethez illeszkedő szöveget,

⁵³ Balogh Tamás: *A közvetítés poétikája* (Helikon, 2008. 2-3. 135.) című Thienemann Tivadar munkássága kapcsán írott tanulmányában arról ír, hogy ha diszciplínák segítségével próbáljuk megragadni az irodalom tárgyát, akkor elvethetjük magát a tárgyat. Mert az ilyen megközelítések esetében az írásos emlékek csak másodrangú dokumentumai lesznek a vizsgálódásnak, márpedig nem maga az irodalomtudomány a cél, hanem a művészi szövegek megértése. A Tamarcsenko által felvázolt módszerek éppen magának az írásnak, az ún. epikus-prózáknak a megértését segítenék. Éppen az irodalom tárgyának közös vonásait keresi, amelyek a közvetítő szövegek vizsgálatánál nagy jelentőséggel bírnának.

amely egy sajátos „főlművészi másolata” lesz az eredeti szövegnek. Mindkét analízis esetében elmarad a szöveg szerkezetének szisztematikus és objektív leírása.⁵⁴

A művek szövegeinek ismeretét nélkülözhetetlennek tartja a helyes elemzéshez. Érdekes, de érthető az, hogy a fordításokat nem tartja erre a célra megfelelőnek. A fordítás szerinte mindenképpen másolat lesz, és így valamennyire eltér az eredeti művészi szövegtől, sőt az eredeti művészi céltól is.

A fordítások kapcsán létrejövő szintén „főlművészi” másolatoknak tekinthető szövegeket bőséggel láthatjuk az orosz recepció kapcsán. Azok a fordítások, amelyek gyakorlatilag újraírják az eredeti szövegeket, igen komoly kérdéseket vetnek fel. Tamarcsenko abból indul ki, hogy a prózai művészi szövegek más jellemzőkkel bírnak, mint a lírai vagy akár drámai szövegek. Ezért mások az alapvető részei, vagy fragmentumai, ahogy a szerző nevezi őket. A prózai szövegek elemzése a fragmentumok elemzését jelenti. A fragmentumok feltárásához azonban meg kell határozni a prózai műalkotások szerkezeti szintjeit, illetve azt, hogy ezek a szintek milyen viszonyban vannak a szöveg egészével.

A szöveg felosztásánál különbséget kell tenni az ún. külső és belső tagolás között. A külső és belső tagolás fogalmának értelmezése előtt leszögezi, hogy azt a közkezdvelt nézetet, hogy a lírai ill. prózai szövegek elsősorban nagyságukban különböznek, el kell vetni, mert a prózai szövegek „tömegükben” lehetnek éppen olyan rövidek, mint a líraiak. Szerinte fel kell végre ismerni, hogy a kispika fogalmába nem a novella és az elbeszélés tartozik, hanem a példabeszéd, a mese és az anekdota. Ugyanígy elveti a ritmus okozta különbséget is, állítva, hogy a prózaritmus legalább olyan lényeges és bonyolult dolog, mint a líra ritmusa, ami azonnal érzékelhető. Éppen ezért a lírai szövegek elemzésekor szinte automatikus a

⁵⁴Kalina Katalin: *Tamarcsenko prózaanalízise* in.: Helikon, 2008. 2-3. A tanulmánygyűjteményben kiválogatott elemző szövegek részletei a művészi szövegek analíziseként a szövegek struktúrájának leírásából a szövegek rejtett értelmének kibontását értik. Az eljárások érdekessége nemcsak ebben áll, hanem abban a tényben, hogy az elemzések elvei és módszerei tudományos reflexiók tárgyai lesznek. Mint ahogy a formalisták az „eljárások felszínre hozásáról” beszélnek. Éppen azért a kötetben megjelenő kutatók munkái mintegy kiegészítik egymást. Együtt adják meg az ideális értelmezések aspektusait.

ritmusalapú elemzés, aminek önmagában, elemzésként való felmutatását a nem szakértő elemzés egyik bizonyítékának látja a szerző.

A lényegi különbség a prózai és a lírai szövegek között éppen abban áll, hogy míg a lírai szövegek esetében a külső felépítés közvetlen összefüggésben van a belső tartalommal, addig a prózai szövegek esetében ilyen egyértelmű kapcsolat láthatóan nincs. A „kifejezés terve” (=külső felépítés) és a „tartalom terve” (=belső tartalom, mondanivaló) a prózai szövegek esetében sokkal rejtettebb, mélyebb kapcsolatokat mutat. Tamarcsenko szerint (láthatóan Bahtyin nyomdokain járva) a szerző és a hős összefüggésében rejlik a próza lényege. Kettőjük kapcsolatát tekintve a „belső” az ábrázolás tárgya jelenti, míg a „külsőt” a szöveg megformálása. Vagyis ami a hős számára a megnyilatkozás, az a szerző számára az ábrázolás tárgya.

A fragmentumokra bonthatóságot az epika egyetemes sajátosságának tartja. Négy jellemző fragmentumot különít el a szerző, ami alapján minden epikus szöveg elemezhető. A közvetítő fordítások problematikáját éppen a próza eme sajátossága okozza.

Nézzük példaként Arany János Gogol – fordítását! Az 1842-ben keletkezett Gogol *A köpönyeg* című elbeszélésének fordítása egy ismeretlen német fordító munkája nyomán Arany János nevéhez köthető. Zöldhelyi Zsuzsa a német fordítás kapcsán megjegyzi, hogy az - az eredetihez képest - hibákat, félreértéseket tartalmaz, de lényegében jól követi az eredetit, igaz, annak stílusát nem tudja vissza adni. Arany János természetesen, mivel a német szöveget használja kiindulásként, ugyanazokat a hibákat tartja meg. Mégis, ami egyedivé és értékessé teszi fordítását, túl azon, hogy megismerteti Gogollal a magyar olvasóközönséget, az éppen a stílus. Igaz, nem az eredeti stílusát találja el, hanem felhasználja a szöveget arra, hogy ritkán használatos magyar tájszavak használatával gazdagítsa irodalmi nyelvünket. Arany tehát kifejezetten a „külső” szövegjellemzőket változtatja, a „belsőket”, mint a hősök, a jellemek, cselekmény, azonban nem.

Ezzel szemben, ha a sokáig „Zilahy-műveknek” titulált, valójában orosz irodalmi adaptációkat nézzük, akkor éppen azt látjuk, hogy a szövegek belső szerkezetét megbontva, némely fragmentumot megtartva újraalkotják azokat, vagy újat alkotnak általuk. Így az olyan szövegek, mint Herzen *Ki a bűnös?* regényének egyes

részleteiből írt *Apropos-k és mal apropos-k* Zilahy-elbeszélés eredetisége és művészi jellege komoly vitákat válthat ki.

A prózai szövegek analizését a szövegszintek meghatározásával látja teljesnek Tamarcsenko. Az első szövegszint szerinte a „beszéd szintje”. A beszédstruktúra a stilisztikai jellemzőket és a beszédformákat takarja. Függetlenül attól, hogy melyik beszédformából van mennyiségileg több, a szöveg mindig úgy épül fel, hogy minőségi különbségek vannak a szereplők „alapvetően ábrázoló beszéde”(ez a hős sajátja) és az elbeszélő „ábrázoló beszéde” között. A többi szövegrész ehhez képest mintegy „szolga” szerepet játszik. A két beszéd rész együttműködése adja a szöveg egészét. Ennek a szintnek a sajátosságait a szöveg ritmusa, a szöveget felépítő beszédformák kompozíciója, ill. a szöveg stílusa adja.

A közvetítő szövegek vizsgálatában ez a nyelvi megformálás megfigyelését jelenti. A „beszéd szintjének” vizsgálatakor az eredeti, a közvetítő és a befogadó nyelv hármassága alapján látható, hogy az eredeti stílusát, ritmusát, beszédformáit a befogadó számára mennyiben adja át a közvetítő nyelv.

Az epikus szövegek második szintje a „szubjektumok szintje”, ami a beszélők rendszerét és az ábrázolt szubjektumok nézőpontjait takarja. Ennek a szintnek a vizsgálata a szubjektumok ábrázolását, illetve a beszédben betöltött szerepük meghatározását jelenti, valamint ide tartoznak a szerzői nézőpontok, illetve azok megjelenése a szövegben.

A közvetítő szövegek esetében a szerzői nézőpont igen érdekes kérdés. Amikor azt láttuk, hogy a közvetítő szövegekkel igen öncélúan bánnak a fordítók, akkor érdekes átgondolni, hogy melyik szerző nézőpontja jelenik meg egy szövegben. Mennyiben marad meg az eredeti szerző perspektívája, és mennyiben rendelődik alá a fordító szándékainak, nézőpontjainak. Ha mindehhez még hozzátesszük, hogy már a közvetítő szöveg is eltérhet az eredeti művészi céltól, akkor különösen indokolt a tamarcsenkói „félművészi másolat” elnevezés.

A harmadik a *szűzsé* szintje, ami az események tér- és időbeli rendjét jelenti. A szűzsé és a fabula kapcsolatának vizsgálata csak az eredeti szöveg ilyen jellegű ismerete után lehetséges. Igen sokszor úgy tűnik, hogy a magyarországi orosz

recepció a fabula alapján tart érdekesnek, közvetítésre érdemesnek egy művet. Az események tér- és időbeli rendje a fordítás kapcsán igen jelentősen változhat.

A negyedik szintet pedig a *szereplők, mint a szerzői szándék hordozóinak* rendszere alkotja. Ez a szereplők szűzsébeli funkcióját, illetve ezeknek a funkcióknak a kapcsolódásait jelenti.

A szereplők, hősök megtartásával vagy átnevezésével, vagy éppen elhagyásával igen gyakran élnek a fordítások során. Elég jól kirajzolódik az eddig tárgyalt művek kapcsán az, hogy nemigen választanak műveket csak a hős alapján. Igen érdekes például az egyik legismertebb hóstípus, az ún. „felesleges ember” megjelenése a magyar irodalomban. A XIX. századi magyar irodalom számára ez a hóstípus nem volt könnyen befogadható. Zilahy, aki oldalakat vesz át Herzen regényéből, éppen a felesleges ember, Beltov alakját nem szövi át saját regényébe. Zöldhelyi Zsuzsa szerint ennek az az oka, hogy a „felesleges ember” magyar elnevezés a magyar befogadó számára sokáig félrevezető volt, mert a magyarok a kifejezést a szó szoros értelmében értelmezték, és így végképp idegennek érezték ezt a hóstípust.⁵⁵ Ennek a regény-átdolgozásnak az esetében a hóstípus kihagyását szerintem inkább a magyar környezetbe való áthelyezés okozza. Az Erdélyben játszódó történetben egy földbirtokoshoz (aki a herzeni szereplővel ellentétben nem ellenszenves, hanem kedves öregúr) egy fiatal házitanító érkezik, aki beleszeret a földbirtokos fogadott lányába (a herzeni szöveg női szereplője feleség, és nem fogadott lány, és szerelméért inkább szenved, de nem hagyja el idős férjét).

A felesleges ember karakterének első típusa, Puskin Anyeginje sem váltotta ki rögtön mindenki elismerését. Az elsőként Bérczy Károly⁵⁶ fordításában, Bodenstedt fordítása alapján, megjelenő Anyeginben a főhős alakja sok tekintetben eltér az eredetitől. Így a magyar olvasatban Anyegin erkölcstelen, léhűtő főúri hősként jelenik meg, szemben a puskinai alakkal, aki azért válik kiábrándulttá, mert nem tud saját tehetsége szerint élni. Olyan társadalmi elvárásoknak megfelelően éli az életét, ami unalmassá teszi számára azt.⁵⁷

⁵⁵ D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Zilahy*

⁵⁶ Puskin: *Anyegin*, ford. Bérczy Károly

⁵⁷ Péter Mihály: *Anyegin Bérczy fordításában*

Székely József Lermontov *Korunk hősről* írott munkája kapcsán a német kiadás bevezető szövegében olvassa Byron és az orosz irodalom kapcsolatát, amelyen igen felháborodik. Számára elfogadhatatlan, hogy a világyűlölettel teli Byron hatással lett volna Lermontovra Pecsorin alakjának megformálása kapcsán. Székely inkább a francia hatás bizonyításán erősködik, mivel láthatóan nem tudja elfogadni az angol mintát.

Úgy tűnik, a közvetítés során csak olyan karakterek maradnak meg az eredetivel megegyező, ahhoz hasonlító formában, amelyek beleférnek a magyar kultúrába, amelyek hitelesek lehetnek a magyar befogadó számára. A művészi szövegek ilyen jellegű deformálódása újból a már többször megvilágított problémához vezet: hogyan kell értékelni a közvetítés kapcsán keletkezett szövegeket?

N. D. Tamarcsenko rendszerezi a XX. századi irodalomkutatások főbb eredményeit egy sajátos rendszer alapján, amely rendszer az epikus szövegek analízisének módszertanát igyekszik átgondolni. Az általa felvázolt elemzési szempontrendszer mindenképpen lehetőséget jelent arra, hogy magyar nyelvű, művészi szövegeken is kipróbáljuk, mivel az epikus szövegek jellemzői egyetemes érvényűnek tűnnek. Tehát a magyar nyelvű szövegeken éppen úgy működőképesek lehetnek. Ha pedig ez így van, akkor a Babits Mihály-féle kissé utópisztikus nézet, miszerint az irodalom nyelveken felül álló egység, akár igazolást is nyerhet.

4. A Nyugat felé

4. 1. A befogadás korszakai

A magyar irodalom és az orosz irodalom találkozásának folyamatát jól elkülöníthető periódusokra lehet osztani.⁵⁸ Az első nagyobb szakasz a „kezdetektől”, azaz 1790-től 1919-ig tart, míg a második szakasz 1920 és 1944 közé tehető. A befogadás két nagy szakaszát Zöldhelyi Zsuzsa nem történelmi vagy irodalomtörténeti korszakokhoz köti. A határt a közvetítés szerepének érzékelhető és dokumentálható változásai alapján jelöli ki. Míg az orosz recepció első korszakát az európai közvetítés alapozta meg, addig 1920-tól egyre több műfordító orosz

⁵⁸ Zöldhelyi, II. kötet, 13-22

eredetiből fordítva igyekszik megismertetni a magyar olvasóközönséget az orosz irodalom klasszikus és modern alkotásaival.

„A befogadás milyenségét, a hatás gazdagságát mégsem csupán a nyelvi közvetítés szabja meg, hanem az átvevő kultúra jellege, irányultsága és az idegen hatásokra való érzékenysége.”⁵⁹ A XIX. századi magyar-orosz irodalmi kapcsolatok fókuszában Turgyev és Puskin áll, a magyar olvasóközönség Jókai regényein nevelődik. Az 1920-as évektől a magyar irodalom - Dukkon Ágnes szavaival élve - „Dosztojevszkij-reneszánsz”- átéli. Dosztojevszkij életműve nemcsak a magyar írók és gondolkodók legértékeltőbb olvasmánya, de a magyar olvasóközönség számára Tolsztoj mellett a legolvasottabb szerzők egyike is - ahogy ez Köhalmi Béla közvélemény-kutatásából is látszik.⁶⁰

A két periódus különbségét abban ragadhatjuk meg, hogy míg a magyar befogadók a recepció kezdetén inkább csak ismerkedtek az orosz kultúrával, addig íróink és kritikusaink az 1920-as évektől már keresték az orosz hatást is. Az olvasóközönség pedig nagy érdeklődéssel fordult az orosz irodalmi alkotások felé. Amikor 1939-ben Németh László és Babits Mihály között az irodalmak és a kultúrák kölcsönhatásáról vita bontakozik ki a Nyugat hasábjain⁶¹, akkor Németh László már Tolsztoj- és Dosztojevszkij-kultuszról beszél. „Magyarországnak különösképp kívánjuk ezt a kultuszt. (...) Talán épp az orosz hatás vonhatná a magyar irodalom fölé az örök problémáknak azt a kék egét, amely nélkül a nemzeti irodalom csak egy néptörzs irodalma lehet.”⁶²

Babits az irodalmi hatás jótékony, megtermékenyítő ereje mellett teszi le voksát. André Gide-del egyetértésben a „ható” és „befogadó” fél közötti kapcsolatot nem mechanikusnak, sokkal inkább organikusnak tartja. „A külső hatás csodálatos folyamatokat kelt”⁶³ – olvashatjuk nála, miközben éppen arra hívja fel a

⁵⁹ Dukkon Ágnes: *Orosz írók*, III. kötet, 16.o.

⁶⁰ Köhalmi Béla: *Olvasási szokások*, 1936

⁶¹ Nyugat, 1936

⁶² Németh László: *Két könyv Tolsztojról*, 1929, II. kötet, 113. Nyugat

⁶³ Babits Mihály: *Könyvről könyvre*. Magyar Helikon, 1973. 293 – 294, André Gide: *Irodalmi hatások*, ford. Gyergyai Albert, Bp. 1946.

figyelmünket, hogy minden irodalomnak voltak olyan korszakai, amikor valamely külső minta alapján tanult, fejlődött.

Természetesen nem mehetünk el amellett a tény mellett sem, hogy az 1919-es év történelmi eseményei szintén hatással voltak az orosz irodalom magyarországi recepciójára. A húszas évektől - főként illegális terjesztéssel – megjelennek a nagy orosz klasszikusok mellett az új orosz irodalom alkotásai is. A kortárs orosz irodalom iránt - az 1919-es év okozta feszültségek enyhülésével - egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott. Ezt az érdeklődést azonban sokszor „irodalmon kívüli” tényezők befolyásolták. M. Pogány Béla *Mai orosz dekameron* című recenziójában az „új orosz ember arcvonásait” és a „jövő sorsdöntő jóslatait” várja az orosz irodalomtól. Kétségtelen, hogy a századforduló nyugat felé orientálódó érdeklődése új irányt vesz, ez az irány azonban nem mentes irodalmon kívüli ideológiáktól, amelyek a befogadás történetének vizsgálatában újabb korszakot jelentenek.

Dolgozatomban a Nyugat orosz irodalmi recepciójának az előzményeit és a folyóirat hasábjain megjelenő recepció 1920-as évekig terjedő korszakát kívánom felvázolni. A kezdetet Toldy Ferenc 1828-as írásaitól számítom, kutatásom utolsó állomása pedig Bonkáló Sándor irodalomtörténeti munkája.⁶⁴

4. 2. Az első hírektől a századfordulóig

4. 2. 1. Toldy és Kazinczy – 1820—40-ig

A magyar-orosz irodalmi kapcsolatok kezdetei a reformkorra tehetők, így ennek a korszaknak az orosz tárgyú, orosz eredetű anyagai az orosz kultúrával való kapcsolatfelvétel nyitányát jelentik. A korszak sajátossága, hogy a magyar nemesség félelemérzete a cári despotizmustól éppúgy befolyásolja a befogadás kezdeti lépéseit, mint a romantika eredeti és egzotikus kultúrák iránti érdeklődése.

⁶⁴ Kiemelés tőlem

A magyar sajtóban az első hírek Oroszországról nem irodalmi jellegűek, hanem történelmi eseményekhez, tudományhoz, oktatáshoz, földrajzhoz, valláshoz kapcsolódnak. Ezek elsősorban publicisztikai jellegű tudósítások.

Az első irodalmi „hírek” 1822-ben és 1825-ben jelennek meg. Ezekben az években *Orosz Literatura* címmel jelenik meg közlemény a Hasznos Mulatságokban, melyek közül különösen a második izgalmas: valószínűleg itt merül fel először Puskin neve.

Az orosz irodalom rendszeresebb ismeretének kezdeményezője Toldy Ferenc, a fentebb már többször említett magyar irodalomtörténet-írás atyja volt. Toldy figyelmet fordított Európa szellemi mozgalmaira, az európai népek irodalmára. Egyik fő feladatának tekintette a környező népek kultúrájának ismertetését. Így figyelt fel az orosz irodalomra, amelyet német és francia közvetítéssel ismert meg.⁶⁵

Az 1828-ban *Orosz poézis* címmel publikált tanulmányának külön érdekessége, hogy a számára kiindulásként szolgáló német szöveg P. A. Pletnyov tanulmányán alapszik. Pletnyov Zsukovszkij romantikus költészetének egyik első ismertetője, így Toldy választása igen szerencsésnek bizonyult, mert általa olyan szerzőkkel ismerteti meg a magyar közönséget, mint Puskin. „Puskin Sándort, az orosz Túrtaioszt, teremő lángész bélyegzi (...) Csodálatos erővel bír a szenvedelmek kifejezésében s nagy ügyességgel a nyelv sajátos fordulatai használatában” – írja nem kevés pátozzsal 1834-ben a Tudománytárban *A moszkvai literatura jelen állapotja* című cikkében.

A cikkben Toldy kritikái hozzáállása, esszéírói módszere a későbbiekben az orosz recepció egyik jellemző eljárása lesz. A tanulmányban ugyanis az orosz forrást ismertetve, azt megtoldja saját véleményével, összeveti a magyar és orosz irodalom helyzetét. „(...) nem minden úgynevezett recenzió kritika, s nem minden javallat és gáncs ítélet is...”⁶⁶

⁶⁵ Toldy Ferenc: *Orosz poézis*, 1928, Tudományos gyűjtemény : P. A. Pletnyov adataira támaszkodva elemzi Gyerzsavint, Puskind, Zsukovszkijt, Riljevet

Toldy: *A moszka literatura jelen állapotja*, 1834, Tudománytár: Toldy egy hölgy levelére reagálva fejezi ki, hogy a fordítások a tömeg számára eljutatják az idegen irodalmat.

⁶⁶ Uő, uo.

Toldy az irodalmi fejlődés tekintetében rendkívül nyitott személyiség volt. „(...) mert a jó mindég jó, s a kezdő literatúrákban, amilyen a miénk, a jót elégszer nem lehet ismételni” – olvashatjuk az 1939-es babitsi vélekedéshez igencsak hasonló gondolatokat 1828-ból. (ld. fentebb)

Az 1834-es Tudománýtárban megjelenő, szomszéd népeinkről szóló cikksorozat kapcsán tűnik fel a Toldy köreiből nevelkedő, a magyar–szláv kapcsolatokat lelkesen, és sokszor igen szélsőségesen, megítélő Kazinczy Gábor. Ő az, aki 1837-ben *Pillantás az orosz literatúrára* címen beszámol többek között Lermontov fellépéséről⁶⁷, míg másik cikkében Puskinról, Gogolról és az orosz novellisztikáról tudósít. Felhívja a magyar olvasók figyelmét a *Pikk-dámára*, és Gogolt a mindennapok művészeként aposztrofálja. Kazinczy a műfordításokban is jelentős szerepet vállalva nemcsak Puskit, de Gogol-novellákat is átültet magyarra, melyek közül a *Májusi éj*, elég sajátos módon, egy pesti német lapban, a Spiegelben jelenik meg.⁶⁸

Az orosz irodalom befogadásának sajátos vonása, hogy a Puskin előtti irodalomról nem, vagy csak futólag történik említés. Így nem derül fény azokra a nemzeti hagyományokra, amelyeket az orosz klasszikus írók tovább visznek. „Valamint minden más nemzetnél, úgy az oroszoknál is a literatúrának első zsenéi költésből állnak. De az ő poézisök a 16. századnál nem halad. Csak Nagy Péter alatt kezdett az orosz literatúra valamennyire feléledni a nyelvnek kárával, mert azt sok deák és német szavakkal cifrázták. Katalin császárné alatt pedig az egész orosz nyelv teljesen elfranciásodott. Nyesztor analízisei a legrégebbi hagyományok az orosz történetírásban...”⁶⁹

A reformkor orosz anyaga alapján még nem alkothatott teljes képet a magyar közönség az orosz irodalomról. Bár már vannak egyáltalán nem lebecsülendő anyagok, de összességében még igen kevés, és igen szétszórtan jelenik meg a különböző folyóiratok hasábjain.

⁶⁷ Kazinczy Gábor: *Pillantás az orosz literatúrára* 1837-ben, Tudománýtár

Kazinczy: *A legújabb orosz novellisztika*, 1837, Tudománýtár

⁶⁸ Zöldhelyi, I. köt. 56

⁶⁹ Toldy: *Orosz literatúra*

4. 2. 2. Arany János és kora – 1840-1860

A befogadás következő korszakát két jelentős orosz alkotó, Turgenyev és Herzen feltűnésének idejére tehetjük. Az 1847 után emigrációban élő Herzen és az 1850-es évektől egyre több időt Nyugaton töltő Turgenyev az orosz irodalmat mintegy „személyesen” képviselik Európában.

Herzen az emigrációban igen aktív tevékenységet folytat annak érdekében, hogy az orosz irodalmat megismertesse Európával.⁷⁰ Kolokol című hetilapjából meríti orosz tárgyú cikkeinek anyagát a nagyhírű francia folyóirat, a *Revue des Deux Mondes*, melynek a magyarországi orosz befogadásban igen meghatározó szerepe volt. Ekkor már Németországban műfordítóként működik Varnhagen von Ense és Friedrich Bodenstedt, akiknek munkássága kapcsán ismerkedik meg a magyar olvasóközönség Lermontov és Turgenyev több alkotásával is. Herzen magyarországi hatása látható az első részletes orosz irodalomról szóló tanulmányon, amely 1855-ben jelent meg a Budapesti Hírlapban. Így például ebben az ismertetőben - a herzeni forrásnak

⁷⁰ Alekszandr Ivanovics Herzen (1812-1870) a XIX. századi radikális orosz emigráció egyik legnagyobb alakja. 1847-től haláláig emigrációban él Nyugat-Európában, főként Párizsban és Londonban. Intenzív publicisztikai tevékenységével szolgálta az hazája és Európa ügyét egyaránt. Az irodalomtörténet alapján az orosz ún. naturális iskola képviselői közé sorolt gondolkodó azért kényszerül elhagyni hazáját, mert írásait többször provokációnak titulálja az orosz hatóság, és többször száműzik Moszkvából. Amikor családjával 1847-ben az emigrációt választva Franciaországba utazik, ott szalont működtet, amelyet olyan kortársak látogatnak, mint pl. Bakunin, Annyenkov, vagy éppen Belinszkij. Rómában megismerkedik Mazzinivel, Garibaldival. Ezek után írott cikkeinek leleplező éle miatt az orosz cenzúra nem engedi be műveit hazájába. Az emigrációban élve egyik legfontosabb feladatának az orosz demokrácia segítését tekintette, ezt számos kiadvánnyal, illetve az 1853-ban Londonban megalapított Szabad Orosz Nyomdával tette. Az orosz emigráció genfi központjának egyik megalapítója, aki többször találkozik a külföldön tartózkodó Turgenyevvel és Dosztejevskijjével, bár az utóbbival nem egyeznek nézeteikben.

1867-ben adja ki a *Kolokol* (Harang) c. hetilapot, melynek radikális, leleplező cikkei közül több is eljut a magyar olvasókhoz. – *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig alapján*, (Dukkon Ágnes: Herzen, in: szerk. Zöldhelyi Zsuzsa, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.) – a későbbi életrajzok esetében is ez a munka a forrásom.

köszönhetően - a „felesleges ember” fogalmát igen meggyőzően, és az orosz irodalmi elvárásoknak megfelelően tolmácsolja a cikk ismeretlen szerzője.

Az 1859-ben megjelenő *Orosz irodalomtörténeti vázlatot* készítő Reviczky Szevér is láthatóan az említett lap Herzenhez köthető cikkei alapján mutatja be pl. Nyekraszovot, akit utána a századfordulóig - Szabó Endre megjelenéséig - nem is említenek többször Magyarországon. Az említett cikk sajátossága, hogy az orosz irodalomtörténetét az orosz irodalmi nyelv kialakulása alapján korszakolja, vagy - ahogy a Reviczky-féle szövegben olvashatjuk - az orosz „írmódor” kialakulása alapján.⁷¹

Az orosz regényirodalom legújabb iránya s Piszemskij művei című - az előbbivel azonos forrásból írott - cikkében a szerinte Gogol nyomdokain járó Herzen Sándorról tudósít. „Gogol volt az első, ki lendületbe hozta e reakciót, mely mint vízbe dobott kő hullámgyűrűzete mindinkább terjedt a regényirodalmi téren. Maga Turgenyev sem állott ellen e nemzeti irodalmi iránynak (...) Herzen Sándor, a híres emigráns, legújabb irataiban szinte megkezdi a keresztesháborút az idegen polgárosodási elemek beszűrődése ellen. (...) Az orosz társadalom kétségkívül hálával tartozik a regényírók kitartó törekvéseinek...”⁷²

Bár a bevezetőben láthattuk, hogy az orosz irodalommal való ismerkedésben a német nyelvnek, mint közvetítő nyelvnek milyen kitüntetett szerep jutott, éppen Herzen és Turgenyev kapcsán jelenik meg a francia, mint közvetítő nyelv. A fentiekben tárgyalt kettősség jól megfigyelhető: míg a műfordítások német fordítóktól valók, addig a tudósítások, kritikai munkák forrásai francia folyóiratokból származnak.

Turgenyev, akinek munkássága éppen párizsi tartózkodása révén válik ismertté, igen sajátosan kezdi pályafutását a francia recepcióban. 1854-ben Ernest Charriere fordításában jelenik meg Párizsban Turgenyev *Egy vadász feljegyzései* című kötete.

⁷¹ Reviczky Szevér: *Orosz irodalomtörténeti vázlat*, Budapesti hírlap, 1859. 174., 2-3.o.

⁷² Reviczky Szevér: *Az orosz regényirodalom legújabb iránya*, Budapesti Hírlap, 1860., 183-184. szám, 2206. o.

Míg a szerző ezen világhíressé vált kötetében igen humánusan mutatta be az orosz jobbágyság helyzetét, addig a francia kiadásban ennek pont az ellenkezője olvasható. A fordítás szándékos torzításai ellen – a krími háború kezdetén Oroszország és Franciaország ellenségeként álltak egymással szemben – maga Turgenyev is felszólalt, elfogadhatatlannak és gyatrának titulálva a francia fordítást. A fordítás kellemetlen helyzetbe hozta Turgenyevet, mert ennek köszönhetően Oroszországban a cenzúra évekig nem engedte meg a kötet kiadását.⁷³

Az orosz irodalom magyarországi recepciójának kétségtelenül legismertebb alakja volt Turgenyev. „(...) regényei, melyek a realizmuson épültek, az idealizmuson nőttek nagyra, s rendkívül széppé a romanticizmus által lettek - a regényei bejárták az egész világot. Olvassuk, olvassuk őket: oh, mily nagy az orosz irodalom, mily erős a föld, hol egy Puskin után egy Turgenyev is születhetett!” – írja Krúdy Gyula 1897-es *Emlékezés egy öreg oroszra* című cikkében. Turgenyev minden regénye még az író életében napvilágot látott magyar nyelven.

A befogadás eme, második szakaszában az orosz irodalom iránti érdeklődésnek Magyarországon két központja volt. Az egyik csoportot Arany János⁷⁴ és az ún. népies-nemzeti iskola képviselői, míg a másik csoportot Zilahy Károly és köre, mint Zilahy Imre, Riedl Szende, Reviczky Szevér alkották.

⁷³ Ivan Szergejevics Turgenyev (1818-1883) berlini tanulmányai alatt ismerkedett meg a német kultúrával, melynek élete végéig nagy tisztelője volt. 1843-ban ismerkedik meg Belinszkijel és körével, mint pl. Herzennel és Dosztojevszkijel, Nyekraszovval, és akkor választotta az írói pályát hivatásának. A naturalista iskolához csatlakozott és élete végéig elkötelt hűve volt a nyugatos eszméknek. Miután 1852-ben a cenzúra megkerülésével publikálta Gogol-nekrológját, birtokaira számúzi az orosz hatóság. 1850-es években többször is elhagyja Oroszországot és sokfelé utazgatva ismerkedik meg a kortárs európai irodalom nagy alakjaival, illetve így lesz maga is ismert az európai irodalom számára. Szoros barátság fűzte G. Flaubert-hez, P. Mérimée-hez. Az 1870-es évektől tagja volt az ún. ötök körének Zola, Daudet, Flaubert, Goncourt és Maupassant mellett. Összejöveteleiken megvitatták egymás új műveit, illetve Turgenyev folyamatosan tájékoztatta barátait az oroszországi irodalmi élet eseményeiről.

⁷⁴ Barta János: *Arany és köre orosz irodalmi kapcsolatai*, Helikon, 1972., 2.

Arany János Gyulai Pállal és a népies-nemzeti iskola többi alkotójával együtt elsősorban azokra az irodalmi művekre figyel fel, amelyek irodalmi programjukba - melynek fókuszában a nemzeti irodalom és nemzeti nyelv fejlesztése a népnyelv és népköltészet segítségével állt - beleillenek. Így történik, hogy míg az 1850-es és az 1860-as években, az orosz irodalomban már megjelenik Dosztojevszkij, Tolsztoj, a világirodalomban már ismert Turgenyev, addig Arany még Puskindat állítja példának a magyar írók elé. Lermontov esetében éppen a magyar valóság és az orosz szerző alkotásainak azonosságait hangsúlyozza. Lermontov *Hazám* című versét átprózástíva a következőket írja: „Hozzá még ha a költő mint hazafi is oly boldogtalan, hogy el kell fordulnia hona vérengett dicsőségétől, mely bajonettekre támaszkodik ... s egy szilaj, de szabad, s a szabadságért élethalálra küzdő néptörzs iránt vallania részvétet, miképp Lermontov: bizonyosan a mi részvétünk sem marad el a költő iránt.”⁷⁵

Arany János az orosz irodalom népszerűsítésért akkor teszi a legtöbbet, amikor Gyulai Pál hoz neki egy 1856-ban, Lipszében megjelentetett kiadványt, melynek címe *Russisches Leben und Dichten*. Ebből a német kötetből fordítja le magyarra Szollogub *Előkelő világ* című elbeszélését és Gogol *A köpenyeg* című alkotását.

Feltételezhető, hogy Aranyt vonzotta a gogoli kisember-ábrázolás, mert maradtak ránk Gogol-típusú prózakísérletei.⁷⁶

Arany János és köre orosz irodalmat népszerűsítő munkája mellett Zilahy Károly és barátai is igen sokat tesznek az orosz befogadásért. Zilahy Károly, Zilahy Imre és Reviczky Széver Turgenyev munkáinak magyar fordítóiként népszerűsítik a kortárs szerző kisepikai alkotásait. Érdekessége a kornak, hogy míg sorra jelennek meg Turgenyev művei a magyar irodalomban, ezzel egy időben kezdődnek az Anyegin-fordítások, egyrészt az Aranyékhoz köthető Bérczy Károlytól, másrészt a másik táborhoz tartozó Zilahy Imrétől.

Puskin Anyeginje példátlanul nagy hatással lesz a magyar írókra, még úgyis, hogy jóval később jelenik meg a magyar fordítás, mint az eredeti szöveg. Az Anyegin kissé megkésettnek tűnő megérkezése összefügg azzal a ténnyel, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalma a verses regény virágkora is egyben.

⁷⁵ Arany János: *Hadshi-Jurt Prinz Emil von Wittgensteintől*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. 10. szám

⁷⁶ Barta János szerint, aki Arany és köre orosz irodalmi kapcsolatait kutatta Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regénye Gogol *Egy kép a régi jó időkből* című elbeszélésén alapul.

„Ezúton az elbeszélő költészet számára egy vidám, kecs- és erőteljes élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos – mondai és történeti – múltját felkarolhatja. Tündérregéit, mint Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel újrateregetheti, hőseit a Frithiof-rege módja szerint örök ifjúságra varázsolhatja”⁷⁷

4. 2. 3. A századfordulóig – Jókaitól Krúdy Gyuláig

Az 1870-es évek elejének orosz recepciójában újabb fordulat történik azáltal, hogy Gogol⁷⁸ „teljes nagyságában megjelenik a horizonton.”⁷⁹ Komlós Aladár szerint Gogol 70-es évekbeli népszerűségének okait a magyar közvélemény pánszlávizmustól való félelme okozta. Úgy gondolja, hogy a Tisza-kormány nemzetiségi politikájának hatására a monarchia területén élő szlávok Oroszországtól vártak segítséget. A 70-es években jelentkező írónemzedék számára Gogol művei a leleplezés erejével hatottak, mert úgy érezték, hogy műveiben az író kritikusan nézi saját társadalmának viszonyait. A Gogol-alkotások befogadásában az érdeklődés fókuszába az eddigi kisember-ábrázolás humánusságával ellentétben a szatirikus ábrázolásmód került.

A magyar és az orosz kultúra találkozásában különösen fontos pillanat, hogy Gogol *Revizor* című darabját 1874-ben bemutatja a Nemzeti Színház. „Sokan még most is haragusznak Gogolra ezen művéért, és az emberi természet beszennyezését állítják, egész Oroszország szegényét látják benne...Hasonlót mi is tapasztaltunk akkor, midőn Eötvös „A falu jegyzője” jelent meg, amely oly hatást gyakorolt, hogy egynémely magyarfaló német író még most is egyedüli forrásul veszi a magyar viszonyok illusztrálására.” –írja Szentkirályi Albert a *Revizor*hoz (1875) írt előszavában. A Szentkirályi által írt veszély realizálódott, amikor Andrásy

⁷⁷ Arany János: *Anyá és gyermeke*, Szépirodalmi Figyelő, 1860. nov. 28. 4.sz 53-54.o.

⁷⁸ A 70-es évek elején három Gogol mű is megjelenik fordításban: Csopey László: *Bulba Tarasz*, ford., 1870,

György Aladár: *Holt lelkek*, ford., 1870, Szentkirályi Albert: *Revizor* ford., 1870

⁷⁹ Komlós Aladár: *Gogol útja a magyar irodalomban (Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, II. kötet, I.o., Akadémiai Kiadó, 1961.)

támogatni kívánta a szláv népeket elnyomó feudális Törökországot. Jókai és Arany is az oroszok ellen foglalt állást.⁸⁰

Az orosz irodalom magyarországi recepciójában különös jelentősége van Jókai Mórnak. Miután egyre több újságcikk jelenik meg az Oroszországi eseményekről, az orosz tárgyú publicisztikai írások száma jelentősen nő. A napilapok a XIX. sz. végén folyamatosan tudósítanak az orosz narodnyikok terrorista szárnyának tevékenységéről. Bakunyin és Nyecsajev tevékenysége rendszeres témája a napilapoknak. Az orosz anarchistákról szóló hírek nagymértékben befolyásolják a magyar közvéleményt. Nem véletlen, hogy Jókai *A jövő század regényében* torz képet fest a XX. század képzelt nihilistáiról, elődeiknek kiáltva ki Bakunyint, Herzent és Csernisevszkijt. 1870-ben Turgenyevet több országban is jósként kezdik tisztelni, mert az *Apák és fiúkban* megrajzolta a nihilisták „előtípusát”. Valójában a minden forradalmi irányzatot nihilistának nevező európai közvélemény megalapozója is Turgenyev volt. A narodnyik-mozgalom alakjai ihlették az 1877-ben Magyarországon *Töretlen föld* címen megjelenő regényt, melyet híre megelőzött. Még megjelenése előtt a Jókai által szerkesztett Hon ismertette előzetesen a regényt.

Zöldhelyi Zsuzsa felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar sajtó és egyes írók, pl. Jókai reagálását nem utolsó sorban az szabja meg, hogy ekkor már nálunk is első lépéseit teszi a munkásmozgalom. Az orosz forradalmi mozgalom híreit éppen a munkássajtó követte legrégebben. Az Arbeiter Wochen-Chronik rendszeresen közöl tudósításokat az orosz demokrácia küzdelmeinek alakulásáról

A romantikus Jókait nagymértékben vonzotta az egzotikus Oroszország, de legalább annyira az a lehetőség, hogy a dekabrista mozgalom és Puskin ábrázolásával saját koráról és korához szóljon. 1870-ben megjelent regénye, a *Szabadság a hó alatt* cselekménye 1820-ban, a dekabristák és Puskin Oroszországában játszódik. Jókai a regényhez forrásokat is megjelölt, amelyekből kiderül, hogy nemcsak fantáziájára támaszkodott a regény megírásakor, hanem konkrét tényekre is. Ilyen megfigyeléseit már a II. Katalinról szóló *Az Úrnő* című

⁸⁰ Zöldhelyi, I / 118.o.

elbeszélésének megírásakor is alkalmazta. „Az orosz diplomáciától visszariadunk, mert rideg abszolutizmust képvisel: kárhoztatjuk benne nem az orosz, de az abszolutizmust, mely elveinknek ellensége, akármely nemzettől jöjjön. Az orosz kormánynak van kancsukája, vannak szibériai ólombányái, vannak vérrel írt ukázai; de az orosz nemzetnek van szabadás utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literatúrája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy koreszmékért küzdenek.”⁸¹

Sokáig tartotta magát az - a Zöldhelyi Zsuzsa szerint téves - nézet, mely szerint Jókai lényegében saját szárnyaló fantáziájából merítette minden ötletét. A *Szabadság a hó alatt* című regénye végén található, Jókai által forrásként megjelölt szövegekből, és a Jókai noteszeiből olvasható, glosszajellegű feljegyzéseiből nagyon sok orosz vonatkozású adatot találunk. Jókai a hitelességre törekszik, amikor történelmi események (pl. dekabristák mozgalma) vagy a helyszínek (Pétervár) ábrázolásában pontosan veszi át, amit a különböző forrásokban talált. Amikor azonban az általa nem kedvelt nihilistákról ír, akkor már erőteljes kritikával kezeli azt a hírt, miszerint az oroszországi társadalom harmóniáját semmi sem tudja megbontani. Ezekre a *Jövő század regényében* is bőséggel találunk példát.

Jókai regénye nagyban hozzájárult a Puskinról kialakult kép formálásához is. Puskin és a dekabristák kapcsolatát a magyar olvasóközönség a *Szabadság a hó alatt* regényből ismerhette meg. Jellemző, hogy míg a történelmi események és helyszínek ábrázolásában Jókai annyira precíz, addig Puskit, mint regényhőst már az életrajzi tények és saját fantáziája alapján jeleníti meg. A regényben ábrázolt Puskin karakterében több költött motívumot is találunk, melyek közül az egyik legsajátosabbat szeretném kiemelni. A regényben a valósággal ellentétben az állítja, hogy Puskin a karthágói Hannibál leszármazottja volt, miközben jegyzeteiben olvashatjuk, hogy bár tudja, hogy az a Hannibál egy másik volt, de „a regény amúgy szebben hangzik”.⁸²

⁸¹ A Hon, 1867.202.szám, Jókai Mór: *Kivel szövetkezünk?*

⁸² *Jókai összes művei*, Regények 37.köt., 269.o.

Láthatjuk, hogy Jókai a saját képére formálta – érezhetően az egyik legpozitívabb figuraként – a romantikus költőről mintázott regénybeli Puskit. Ezzel akár a műfordítások kapcsán áttekintett szövegfeldolgozási módszereket kiegészíthetnénk a művészi szövegek alkotása során használt módszerekkel. Ennek a korszaknak az egyik újdonsága, hogy megjelennek azok az írók és költők, akik alkotásaik során az orosz műveket, az orosz kultúrát valóban forrásként kezelik. Nem a fent említett módon, amikor fordítás címén valójában adaptáció történik, hanem egy új, alkotó módszerrel. *A 70-80-as években megfigyelhető a magyar művészi szövegekben az orosz irodalomtól „tanult” eljárások, eszközök, témák használata.*⁸³

„Nem szorul kommentárra, hogy Jókai a cárt liberális reformokra rábeszélő Puskin alakjában éppúgy korához szólt, mint a „csöcselék” felkelésének leírásakor.”⁸⁴

Az 1880-as évtől az orosz irodalom befogadásának új korszaka kezdődött. Megjelent egy újabb nemzedék, amely terhesnek érezte Gyulai Pál akadémista szemléletét és Jókai romantikus regényeinek uralmát. Az 1876-ban alakuló Petőfi Társaság célja volt, hogy a Kisfaludy Társasággal⁸⁵ és az Akadémiával szembenálló írókat összefogja.

⁸³ Kiemelés tőlem - Kk

⁸⁴ Zöldhelyi, I. kötet, 123.o.

⁸⁵ A magyar irodalomtörténet műfordításokról írott fejezetében a következőket olvashatjuk: „A külföldi remekművek művészi fordításának megszervezését és a fordítások kiadását a reformkorban az Akadémia, majd a Kisfaludy Társaság vállalta magára. Az ötvenes években is több fontos külföldi művet adtak ki magyar nyelven (pl. Vörösmarty *Lear király*-fordítását 1856-ban), de a szervezett műfordítói tevékenység csak 1860-ban indult meg, amikor a Kisfaludy Társaság újra megkezdhette működését. Ettől kezdve a világirodalmi remekművek művészi fordításának hosszú sora jelent meg, főképp a kiegészítés után. A 19. század magyar műfordítás-irodalmának virágkora tehát az utolsó századnegyedre esik.”

Mint a fentiekben már láthattuk a magyar műfordítás-irodalom erősödésében Arany János játszik kiemelkedő szerepet, aki 1860-tól a Kisfaludy Társaság igazgatójaként, Szász Károly javaslatára elindítja a teljes magyar Shakespeare-kiadást. A sorozat 1864 és 79 között jelenik meg. A Kisfaludy Társaság másik nagy vállalkozása a Molière-kiadás tíz kötetben jelenik meg 1863 és 1882 között. A műfordítás-irodalom bár fellendül a Kisfaludy Társaság hatására, de ha csak a nyugati irodalmakat nézzük, akkor is jelentős a lemaradás a műfordítások tekintetében. Ez a helyzet azonban erősen megváltozik 1880 után. A "népnemzetieknek – és más oldalról az irodalmi ellenzéknek – az orosz irodalom iránti érdeklődése is a műfordítás területén érezhető a legerősebben.

Az új írónemzedék több érintkezést kíván a nyugattal, ki szeretné emelni a magyar irodalmat provinciális elmaradottságából. Érdekes és jellemző, hogy az „európaizálási” program keretében nemcsak a nyugat-európai, de az orosz irodalomra is nagy figyelmet fordítanak, hiszen ebben az időszakban az orosz irodalom már a nyugat-európai irodalmak színvonalát is elérte. Az 1880-as években megszűnik a fáziseltolódás. Az új írónemzedék figyelme a kortárs orosz irodalom, főleg a próza felé fordul, amelynek interpretálásában olykor világosan kivehető a saját programot idegen tapasztalattal alátámasztani kívánó szándék.

Ennek a korszaknak a magyar alkotói közül az orosz irodalom iránt kiemelkedő érdeklődést tanúsított Reviczky Gyula, aki elsősorban Turgenyevért rajongott. Az első olyan költőink egyike, aki verseiben megszólítja az orosz kortársat. „Vádoltak, hogy sivár vagy és rideg, / én megbámultam érzékeny szíved’, / Ami ábránd kísér az életen: / Hűség, hevülés, első szerelem; / Ifjúság álma, mely ringat szeliden: / Mind feltaláltam a te műveidben...” – olvashatjuk Reviczky Turgenyev című költeményében, melyet az író halála alkalmából írt 1883-ban.⁸⁶

Különösen szép a *Volkov temető* című írása, melyben Turgenyev mellett több orosz író és költő is felvonultat, akikben egyrészt saját kortársait látja, másrészt nem kevés iróniát olvashatunk ki a sorok közül a magyar költészet miatt.

Ott fogsz nyugodni, a hol a zsványok,
 Dicső orosz költő, ki a világot
 Meghódította barbár nemzetednek
 Oh, Turgenyev, latrok mellé temetnek!
 Giz-gaz közé, a Volkov-temetőbe;
 Barátodat behányták jó előre.
 S más társad is lesz. Elhagyottan,
 Bedőlt, virágtalan sírokban,
 Hirdetve azt, hogy meg nem érdemelted,
 Oroszország! költőid így pihennek.
 (...)
 Hál' isten', hogy magyar költő vagyok!
 Csak életemben fázom, koplalok.
 Hazám becsüli költőjét, a — holtat,
 S nem dobja sírszomszédul — gyilkosoknak.

⁸⁶ Reviczky Gyula *Összegyűjtött művei*, Bp., Atheneum, 1944. 82-83. o.

Bár élve tövisek között haladtam:
 Rózsák alatt fogok rothadni majdan.
 A kerepesi temetőben
 Siromnak lesz virága bőven,
 S halottak napján, olcsó kegyelet!
 Eljősz te is s meggyujtod mécsedet.

Reviczky Gyula, aki Ibsen magyarországi fordítójaként is hírnevet szerzett, az *Apai örökség* című regényével az első olyan magyar mű alkotója is egyben, „amely a dzsentrí problémát az orosz regényíró kérdésfeltevése, a „mit tegyünk?” szempontjából ábrázolja”⁸⁷ Zöldhelyi Zsuzsa, bár egyetért Diószegi András Reviczky-elemzésével, azt gondolja, hogy a turgenyevi hatás ebben a regényben kétségtelenül tetten érhető. Felhívja a figyelmet azonban arra, hogy az *Apák és fiúk* szereplője tétlenségével és tehetetlenségével inkább Goncsarov *Oblomov*-jának hóstípusára emlékeztet. Goncsarov művét azonban a XX. század elejéig csak német közvetítéssel ismerhették a magyar szerzők, Reviczky esetében pedig nem tudjuk bizonyítani, hogy olvasta-e Goncsarov művét. A hóstípusok ilyen analógiája sokkal inkább jelentős az irodalom, mint nyelveken felüli művészet elképzelésének szempontjából. Hiszen, ha Reviczky Goncsarov ismerete nélkül jutott el egy *Oblomov*-hoz hasonló karakter megalkotásáig, akkor úgy tűnik, hogy inkább tanulta Turgenyev prózájából az irodalom művészetét, és saját alkotásaiban megtalálta annak magyar vonatkozású lehetőségeit. Továbbfejlesztette a turgenyevi mintát.

Reviczky nemcsak saját cikkeivel, verseivel szolgálta az orosz irodalom népszerűsítésének ügyét, hanem azzal is, hogy felhívta Szabó Endre figyelmét az orosz írók munkásságára.

A magyar irodalom és az orosz irodalom kapcsolatát (ld. fentebb) először Puskin verses regénye jelentette, majd az 1880-as években Turgenyev került az érdeklődés középpontjába. Szana Tamás 1883-ban két cikket is írt Turgenyevről, amelyben megvilágította, hogy mi vonzza a magyar olvasókat az orosz irodalom felé. Az ő értelmezésében az ok a romantikus ábrázolásmód meghaladásában keresendő. Az

⁸⁷ Diószegi András: *Krúdy és elődei*

orosz szerző hatása a századfordulón alkotó prózaírókra még jelentősebb, mint a korábbi korszakokban.

Először Krúdy Gyula „*Emlékezés az öreg oroszra*” c. esszéjében hívja fel a figyelmet erre a kapcsolatra. Turgenyev-iskoláról beszél, és a felsorolt alkotókat tekinti követőinek. „Az iskola soha nem megy az önállóság rovására, hatásában legfeljebb csak az irányra gravitál, de gyakran még arra sem. Csak úgy átszüremlik melán, derengőn a nyomtatott sorokból az a zamat, amelyről ráismerhetünk valamelyik irodalmi iskola ízére.”⁸⁸ Különösen jól érzékelhető a hatás Gozsdu Elek alkotásaiban – akit egyenesen a magyar Turgenyevnek neveztek – akinek az első regénye még címében is Turgenyevet idézi. Turgenyev *Füst* című regénye magyarul először *Köd* címmel jelent meg, Gozsdu első, 1882-ben megjelent regénye nemcsak címében: *Köd*, de karaktereiben és stílusában is több ponton felidézi az orosz író alkotásait. Mellette Petelei István és Thury Zoltán hozható párhuzamba vele. A két irodalom találkozásának újabb lehetőségét láthatjuk Petelei István *Fülemüle* című művében, amelyben túl a hősök érezhető turgenyevi ihletettségén, az orosz író *Tavaszi vizek* című műve az egyik szereplő olvasmányaként szerepel.

„Egyébként a turgenyevi természetlátás újszerűségének varázsa alól nem vonhatja ki magát a nyolcvanas évek egyetlen magyar írója sem. Az ő nyomán lesz szinte divattá az elbeszéléseket természeti leírással indítani, a történetet, a lélekrajzot természeti keretbe ágyazni, a cselekményt, a természeti képekből, színekből áradó hangulattal felcserélni. De az erőteljesebb egyéniségű íróknál ez a hatás mindig módosul, s egyéni valóságlátássá nemesedik. Turgenyev természetlátása: töretlen humanizmusának, harmonikus szépségérzetének foglalatja. Ez a látásmód hat a magyar írókra is, de korántsem zavartalanul. Gozsdu korántsem csupán a harmónia megbontatlan színterének látja a természetet. Az ő szemléletét erősen módosítják a darwinizmus tanai. Novelláiban mintegy képe a természetben zajló küzdelem az emberi társadalomban is folyó harcnak. A természeti harmónia képei mögül minduntalan kihallik egy-egy diszsonáns akkord, diszharmonikus szálam. S mások is, mint Petelei, Bródy, Papp Dániel, Justh, akik Turgenyev nyomán a természeti szépséget keresik, egy újszerű, fin de siècle idegesség kifejezői lesznek.” Diószegi

⁸⁸ Krúdy Gyula: *Emlékezés egy öreg oroszra*, Turgenyev a magyar irodalomban, Fővárosi Lapok, 1897. 155/11.o.

arra a sajátos és sarkos magyar vélekedésre reagál ezekkel a sorokkal, amelyek szerint a századforduló novellistái, különösen Gózsdu és Petelei csak „Turgenyev-epigonok” lettek volna, és annál nem többek.⁸⁹

Puskin és Turgenyev iránti érdeklődésével kiemelkedik kortársai közül Krúdy Gyula. A kutatók egyetértének abban, hogy ő egészen modern szemmel tekintett a megnevezett alkotókra. „Erőteltjes, eredeti egyéniség, sosem beszélhetünk nála az orosz írók utánzásáról.”⁹⁰ A fiatal Krúdy önéletírója, Katona Béla felhívja a figyelmet arra, hogy az orosz írók hatása nem abban jelentkezett, hogy új utakra térítette Krúdyt, hanem abban, hogy megerősítse az általa választott irányt, segítse kibontakozni, ami kezdettől fogva írói akaratának sajátja volt. Krúdy Turgenyev-kritikái sokban segítettek a még ma is folyó Turgenyev-kutatásokat. Az elsők között van, aki észreveszi, hogy a realista ábrázolásmódot átszövik a romantikus, sőt impresszionista elemek. Krúdynál válik Anyegin a viszonyokkal meg nem békülő, a szűkösséggel egyezkedni nem tudó vágy és képzelet jelképévé. Zöldhelyi Zsuzsa szerint Krúdy modernebb Turgenyev-képét az okozza, hogy ő az orosz századforduló szimbolista-impresszionista kritikájának megfelelően tekintett az orosz szerző munkásságára. Nem csak a realizmus képviselőjét látta benne, de a magyar írók közül elsőként figyelt fel Turgenyev romantikus vonásaira éppúgy, mint novellisztikájában fellelhető impresszionista jellemzőkre is.

Az orosz irodalom magyar recepciójában Krúdy munkássága mérföldkönek számít. Ő az első olyan szerzőnk, aki nemcsak részleteiben, de egészében is alkotó módon áll az orosz művészekhez és munkáikhoz. „Tehetség dolgában magyar követői közül egyik sem versenyezhet Turgenyevvel, akit Taine a műveiben megvalósított szépség miatt a görög klasszikusokkal vetett egybe. (...) E korszak magyar íróinak tehetsége általában egyoldalúbb, s emellett az objektív körülmények is azt eredményezik, hogy Turgenyev művészi módszere, a megformálás magasabb rendű vívmányai követőinél csak töredékesen, diszharmonikusan érvényesülhettek. (...) A változásról, amely a magyar irodalom – a realista törekvések – organizmusában végbement, a kilencvenes évek egyik kezdő, fiatal írója ad számot

⁸⁹ Id. később

⁹⁰ Zöldhelyi, I. kötet, 128. o.

legmaradandóbban. Ez a fiatal író Krúdy Gyula, később a Nyugat-nemzedék s a modern prózai törekvések egyik úttörője lesz irodalmunkban.”⁹¹

Az 1890-es évvel kezdetét veszi a magyar századvég, amely ismét jelentős korszakhatár a magyar irodalmon belül, s ezáltal az orosz irodalom befogadásának szempontjából is. „Elkezdtek megfigyelni különböző irodalmak egyéni sajátosságait, s vele egyidőben a művészetben minden stílusnak, minden művészi egyéniségnek megalakult a maga tisztelői köre.” A kilencvenes években az addig főként vidéken megjelenő irodalmi élet a fővárosra koncentrálódik. A századvég megváltozott légkörében a két évtizedes Turgenyev-hatás háttérbe szorult, és megjelenik a magyar irodalom palettáján Tolsztoj és Dosztojevszkij.

Tolsztoj és Dosztojevszkij művei megkésve jutnak el külföldre, így a magyar olvasókhoz is. Ennek ellenére a magyarok nyugat-európai érdeklődése mellett is jóval népszerűbbé, ismertebbé válik a két orosz szerző, mint akár Maupassant és Zola.⁹²

Azoknak az orosz szerzőknek, akiknek életpályáját nyomon követik a magyar olvasók, a haláláról is mindig megemlékeznek. Így volt ez Turgenyev és Herzen esetében is, és így lesz Dosztojevszkijnél és Tolsztojnál is. „Január 24-én halt meg Párizsban a híres orosz kivándorlott, Herzen Sándor; egyike azon férfiaknak, kik részint az átküzdött forradalmak, részint a hazájukban uralkodó kormányrendszerek elleni gyűlölet folytán, kényszerű, vagy önkéntes száműzetésben, idegen földön élik le életüket s találják sírjukat.” – olvashatjuk a Vasárnapi Újságban 1870-ben.

⁹¹ Diószegi András: *Krúdy és elődei*

⁹² Tolsztoj első magyar nyelvű fordított elbeszélése az 1876-ban megjelenő *Családi boldogság* volt. Az *Anna Karenina* és a *Háború és béke* szinte egyszerre jelennek meg Magyarországon 1886, illetve 1887-ben.

Dosztojevszkij első Magyarországon megjelent alkotása *A szerény asszony* (1879) Vasárnapi Újság, Csopey László fordításában. Ezt követi *A megaláztatott és megszorítottak* (1885) Fái J. Béla fordításában, majd a *Raszkolnyikov* címen megjelenő *Bűn és bűnhődés* (1888) Szabó Endre fordításában. Ugyanabban az évben jelenik meg a *Karamozov testvérek* Timkó Iván fordításában.

Tolsztoj születésének 100. évfordulóját 1928-ban a Nyugat, a Széphalom, az Új idők és a 100% is értékes tanulmányok sorával ünnepelte. Míg az 1890-es évektől a magyar befogadók érdeklődése főként Tolsztoj iránt erős, és Dosztojevszkijt alig 20 jelentősebb tanulmányban tárgyalják, addig ez az arány a századforduló után megfordul. A kutatók szerint Dosztojevszkij munkássága inkább XX. századnak mondható, mint Tolsztojé. A két alkotó - Magyarországon olvasottságuk és az irántuk mutatott érdeklődés alapján - az 1920-30-as években éli virágkorát.

Az első Dosztojevszkijről szóló híradások egyike Szana Tamástól⁹³ származik, aki a *Megalázottak és megszorítottak* című regény kapcsán, ami akkor még a *A szenvedők* címen jelent meg, felhívja a figyelmet a magyarok által kevésbé ismert, de a világirodalomban már igen híres orosz szerzőre. Természetesen ismertetőjében Turgenyevhez méri az új szerzőt, és kettőjük hasonlóságát abban látja, hogy „Mindketten valódi gyermekei koruknak.”

Az első Tolsztojról szóló írások egyike pedig Reviczky Gyulától származik, aki *Tolsztoj főműve* címen 1887-ben a Magyar Szalonba ír a *Háború és béke* kapcsán. Ugyanebben az évben az Irodalom hasábjain feltehetőleg Tolnai Lajos tollából olvashatjuk a következőket: „Ráth Mór egymaga akarja elvégezni az Akadémia, Kisfaludy és Petőfi Társaság legnemesebb feladatát, hogy a hazai és külföldi irodalomból időről időre kiválogassa a legkitűnőbb termékeket (...) Szégyen, nem szégyen én a Háború és békét csak most olvasom.” Tolnai írásának egyik apropója, hogy megkérlik, mondjon véleményt a regényről, a másik, hogy a „szokásos könyvársi reklámlapon a „Revue des Deux Mondes” ismertető, magasztaló himnuszát” olvassa. Cikkében keresi a magyarázatot Flaubert gondolataira, aki Tolsztojt Shakespeare-hez hasonlítja. Ő maga azonban inkább Homérosszal rokonítja az orosz szerzőt, akinek rendkívüli megbecsülése nemcsak az ő figyelmét kelti fel. Péterfy Jenő 1888-ban a Budapesti Szemlében már az eredeti orosz nyelvű szövegből történő fordítást sürgeti, amit majd Ambrazovics Dezső fog elkészíteni.

Dosztojevszkij és Tolsztoj munkásságával ezekben az években kezd el ismerkedni a magyar irodalom. Hatásuk a XX. században érezhető igazán. Műveikkel már számos kutató foglalkozik. Regényeikről, elbeszéléseikről a magyar írók bőséggel nyilatkoznak. A két alkotó hatása már jóval komplexebb, mint elődeiké.

⁹³ Szana Tamás: *Dosztojevszkij*, Nemzet, 1885., ápr. 12

4. 2. 4. A Pallas Nagy Lexikona⁹⁴

A századforduló nagy vállalkozása volt a korabeli magyar tudásanyag összefoglalására készített Pallas Nagy Lexikona. A lexikon orosz tárgyú szócikkeit Szabó Endre⁹⁵ készítette, aki az első oroszul tudók egyike volt. Az első orosz nyelvtankönyv mellett⁹⁶ számos műnek – Dosztojevszkij szinte minden művének – a fordítója is egyben. Elsők között utazott Oroszországba, mert személyesen is szeretne volna megismerni az országot. Útinaplója az első oroszországi útirajzok egyike. A Lexikon számára készített szócikkeihez levelezést folytatott az orosz kortársakkal, hogy minél pontosabb, hitelesebb képet festhessen róluk.

Az „*Orosz nyelv és irodalom*” szócikk szerzője is Szabó Endre volt. Az orosz irodalom kezdeteit Nagy Péter cár uralkodásának idejére teszi. A korszakból az orosz irodalmi nyelv kialakulását tekinti fontosnak, és beszámol a drámaírás fejleményeiről is. A szócikkben bemutatott orosz irodalom már sokkal pontosabb és alaposabb, mint a befogadás folyamán eddig bármikor. A legnagyobb orosz alkotónak Tolsztojt tartja. „Csaknem valamennyit felülmúlja az eddig említettek között Tolsztoj Nyikolajevics Leó (...) Maga Turgenyev is ritka önzetlenséggel mindnyájunknál

⁹⁴ A *Pallas Nagy Lexikona* az első önálló, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon, a századforduló kétségkívül egyik legnagyobb alkotása. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. adta ki 1893 és 1897 között 16 kötetben. A kor szinte egész magyar tudományosságát reprezentálta a több mint 300 fős szerzői gárda. Szócikkek sorát írta pl. Alexander Bernát, Bánki Donát, Cholnoki Jenő, Eötvös Loránd stb. A mintegy 150.000 szócikkben sikerült összefoglalni a korabeli tudomány színvonalán az ismeretek összességét. A Pallast 1911-ben megveszi a Révai Testvérek Rt., hogy majd némileg korszerűsítve a 20-as, 30-as évek népszerű családi lexikonjává tegye.

⁹⁵ Szabó Endre (1849-1924) először német nyelven ismerkedik az oroszokkal és Dosztojevszkij írásainak hatására kezd el oroszul tanulni. Zöldhelyi Zsuzsa szerint feltételezhető, hogy Szabó tudott valamennyire ruténul. Nyekraszovot, Gorkijt ő ismerteti meg a magyar közönséggel. Csehov első magyarul megjelent kötete is az ő nevéhez köthető fálsi asszonyok és egyéb elbeszélések címen 1898-ban. Szabó Endre levelezésben állott Csehovval, Korolenkóval. Ismeretséget kötött Olga Csjudinával és Nyikolaj Nyikolajevics Bahtyinnal. Megkísérelt kapcsolatba lépni Tolsztojjal is, de csak Tolsztoj menyétől kapott választ arra a kérdésére, hogy a *Sötétség hatalma* című drámát egy magyar színház bemutathassa.

⁹⁶ Szabó Endre: *Zsebbe való orosz nyelvtan*, Bp., 1888

nagyobbnak, az orosz irodalom oroszlánjának nevezi Tolsztojt.⁹⁷ Bár maga Szabó Endre is érzi a turgenyevi szavak túlzását, mégis jó érzékkel éppen a XIX. századi magyar irodalomban annyira tisztelt Turgenyev véleményével erősíti saját vélekedését. Szócikke az orosz kortárs drámairodalom ismertetésével zárul.

Belinszkij, Gribojedov, Herzen, Dosztojevszkij, Csehov szócikkeinek írója éppúgy ő, mint a *dekabristák* vagy a *nihillisták* szócikkeinek. A nihilizmusról írott szócikkében egy igazán jellegzetes, a XIX. századi orosz irodalom befogadása kapcsán született magyar elképzelésnek lehetünk tanúi. „A latin nihil szóból, e néven közönségesen az orosz forradalmi mozgalmakat értik. A nihilizmus szó Turgenyevtől ered.” – olvashatjuk a szócikkben.⁹⁸

Szabó Endre szócikkei mintegy összefoglalását adják a XIX. századi orosz irodalomról kialakult ismereteknek. Meghatározásaiban jól ötvöződik a magyar befogadás során kialakult és már hagyománnyá vált, valamint a már Szabó által újragondolt „orosz-kép”. Ő már sokkal mélyrehatóbban és alaposabban ismerte az orosz kultúrát, mint elődei.

Az orosz irodalom kezdeteiről láthatóan nem sokat tudnak még, de a befogadás kezdeteihez képest nagy előrelépés, hogy Szabó Endre I. Pétert és korát, valamint az orosz irodalom fejlődésének főbb tendenciáit jól méri föl. Látóköre már sokkal szélesebb, nemcsak a magyarok számára inkább ismert alkotókról ír. Még ha saját kortársait nem is pontosan érti - például Dosztojevszkijnek csak kiemelkedő tehetségét dicséri - mégis legtöbbjükkel az ő közvetítésének köszönhetően ismerkedik meg a magyar közönség.

Végig tekintve a XIX. századi befogadás korszakait, a következő sajátosságokat figyelhetjük meg. Az orosz kultúrával való első ismerkedések publicisztikai írásoknak voltak köszönhetőek. Az oroszokhoz való hozzáállást ez mindig is befolyásolta. A fontosabb történelmi folyamatok nem maradhattak hatás nélkül.

Az irodalommal való megismerkedésben is több esetben közrejátszottak történelmi-politikai folyamatok. Ezek azonban a XIX. században még nem torzították az orosz

⁹⁷ Pallas Nagy Lexikona, Orosz nyelv és irodalom

⁹⁸ Pallas Nagy Lexikona, Nihilizmus

kultúráról éppen kialakuló képet, mivel orosz-képünket a közvetítés legalább annyira befolyásolta.

A befogadás korszakaiban két jelentős fordulatot fedezhetünk fel. Az egyik a közvetítés megváltozása. Míg a korábbiakban német vagy francia nyelvű fordítások alapján dolgoztak a magyar fordítók, addig Szabó Endre, Ambrazovics Dezső és Csopey László feltűnésével általánossá válik az a gyakorlat, hogy orosz eredetiből fordítanak. A másik fordulat az 1919-es magyarországi események orosz befogadásra is gyakorolt hatása. Az egyik tehát az irodalom létmódja felőli változás, a másik irodalmon kívüli okokra vezethető vissza.

Az 1840-es évektől fellendülő orosz recepció szakaszai a következők⁹⁹:

1. 1820-1840 - A közvetítő fordítások segítségével történő ismerkedés *Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor* nevéhez köthető. Főként *Puskin* és Moszkva áll az érdeklődés középpontjában. Mellette feltűnik *Gogol és Lermontov*. Toldy és Kazinczy a fordítások során egyrészt a magyar nyelv fejlődését, másrészt irodalmunk fejlődését várja az ismerkedéstől.
2. 1840-1860 – Ebben a korszakban két írói csoport határozza meg az orosz recepciót:
 - 2.1.A közvetítésben *Arany János* jár élen, aki köré kisebb, az orosz irodalom iránt érdeklődő csoport szerveződik. Aranyék figyelmének középpontjában a kezdetekben még mindig *Puskin és Gogol* áll. Az orosz irodalomtól elsősorban nyelvi fejlődést várnak.
 - 2.2.A másik írói csoportosulás a *Zilahy-testvérek*hez köthető. Az általuk kedvelt adaptációk során már nemcsak az irodalmi nyelvre, de az irodalomra, mint művészetre is hatással lesznek az orosz alkotások. A 60-as évektől tűnik fel a magyar köztudatban *Herzen és Turgenyev*, akik a XIX. század második felének magyarországi orosz recepcióját meghatározzák.

⁹⁹ Kiemelések tőlem

3. 1870-1880 – A következő szakaszban *Turgenyev és Herzen* hatása kiteljesedik. Az orosz irodalomról alkotott kép is bővül, az eddig ismert alkotások is újra értelmeződnek, s egyben értelmezésük közelít az eredeti szövegek céljának megismerése felé. Az ábrázolásmód, a karakteralkotás megfigyelése kerül előtérbe.

3.1.*Jókai Mór* tevékenysége az egyik kiemelkedő jellegzetessége a korszaknak. Ő már alkotó módon hasznosítja az oroszokról megszerzett tudását és a tőlük megfigyelt prózapoétikai jellemzőket.

3.2.*Reviczky Gyula* munkássága az első, amelyen az oroszok hatása kimutatható, sőt ez, alkotásainak egyik sajátosságává válik.

3.3.A századvég *novellistáinak* érdeklődése – *Gozsdu Elek*, *Petelei István*, *Thury Zoltán* - olyan mértéket ölt, hogy többüket egyenesen epigonnak tartanak. A követett minta még mindig *Turgenyev*.

4. 1880-as évek meghatározó személyisége *Krúdy Gyula*, akinek pályája a befogadás szempontjából mérföldkőnek tekinthető. Alkotásaiban érezhető *Turgenyev* hatása, de túl is lép azon. Nála érhető először tetten a másik irodalomtól való tanulás és az abból való fejlődés mikéntje.

5. 1890 – A századvég orosz kapcsolatokban már kifejezetten gazdag. Megjelennek az oroszul tudó alkotók, és megjelenik a magyarországi orosz befogadásban *Tolsztoj és Dosztojevszkij*. Az irodalmi művek fordítása mellett az irodalomkritika is lényeges fejlődést ér el.

5. A századforduló és a Nyugat előzményei

5. 1. A befogadás új irányai

Az orosz irodalom magyarországi recepciójában az 1900-as év, a XX. század fordulója jelentős határvonal. Az év jelentősebb eseményei: 1900-ban jelenik meg könyv alakban Tolsztoj *Feltámadás*¹⁰⁰ című regénye, mely olyan jelentős kritikai visszhangot vált ki, hogy a kritikai érdeklődés középpontjában ismét megjelenik Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése*. A két orosz szerző regényei a figyelem középpontjába kerülnek, és egymás után jelennek meg műveik magyar nyelven. A Bródy Sándor által szerkesztett *Jövendőben* megjelenik a *Háború és béke* fordítása, amelyet ugyan nem fejeznek be, de a regény fordításának történetében mindenképpen fontos állomás. Az oroszul tudó Szabó Endre 1898-ban kiadja az első Csehov-elbeszéléseket tartalmazó kötetet *Falusi asszonyok és egyéb elbeszélések* címen, majd 1900-ban megjelenteti *Négy orosz költő*¹⁰¹ című munkáját, amelyben Zsukovszkijtől Nyekraszovig mutatja be az orosz költészet nagyjait. A felsorolásból már látható az az igen jelentős különbség, mely alapján megállapítható, hogy a századfordulóra sokkal színesebb, árnyaltabb lesz az orosz irodalom befogadása.

A századforduló orosz recepciójában igen jelentős szerepet játszanak az ekkor megjelenő lapok. A 1900-as évektől megjelenő folyóiratok újszerűek abban, hogy a különböző írói csoportosulások orgánumaiként funkcionálnak, de abban is, hogy jóval több van belőlük, mint az előző században. A korszak éppen ezért igen sokszínű lesz, és a befogadás is sokszálúvá válik.

„Az új típusú folyóiratok, mint a Hét, a Jövendő, a Magyar Génusz vagy a Budapesti Napló irodalmi rovata mind bizonyos mértékig a Nyugat előzményének tekinthetők, s a századforduló nagyvárosi szemléletű, ellenzéki beállítottságú irodalmi, írói csoportosulásának orgánumai. Ezek a lapok igen sokat tesznek az orosz irodalom népszerűsítéséért.”¹⁰²

¹⁰⁰ Tolsztoj: *Feltámadás*

¹⁰¹ Csehov: *Falusi asszonyok és más elbeszélések*

¹⁰² Zöldhelyi: I. kötet, 130-131. o.

A századforduló orosz recepciója már sokkal gazdagabb: egyrészt a publicisztikai híradásokban is kiemelkedő szerep jut az oroszországi eseményeknek, másrészt sokkal több orosz művészi szöveghez jutnak hozzá a magyar befogadók, illetve az orosz irodalom fogalma, jelentősebb alkotói már nem ismeretlenek az olvasók előtt. Mindemellett a kritika figyelme az orosz irodalom művészetfelfogására is kiterjed.

Jászi Oszkár - a Huszadik század című folyóirat szerkesztője - 1899-ben a Budapesti Szemlében Tolsztoj művészetfelfogását értékelve új irányt ad az orosz recepciónak. A magyarországi esszéírói és kritikai törekvéseknek új lehetősége lesz, hogy az orosz szerzők esszéi és kritikái alapján is kapcsolatba kerüljön egymással a két irodalom.¹⁰³

Jászi érdeklődését a fordítás iránt, majd a Budapesti Szemle hasábjain megfogalmazott igen éles hangú kritikáját az okozta, hogy a fordító, Hegedűs Pál Tolsztoj szövegéhez írott ajánlásában a művészetről írott vélekedést a közoktatásügyi miniszternek ajánlotta. A bíráló szerint csak akkor indokolt ilyen ajánlást adni „ha valaki olyan időben fordítaná le a kultúra valamely oszlopos termékét, midőn a hazai közvéleménynek arra irányítása különösen indokolt. Szóval, ha az illető mű korszakalkotó jelenség.”¹⁰⁴

A befogadás jelenségeinek szempontjából azonban Jászi Oszkár Tolsztoj művészi nagyságát elismerő, de művészetről alkotott felfogásával vitatkozó cikke új lehetőséget jelent a két kultúra találkozásában. Még akkor is, ha Jászi nem titkolt szociológiai nézetei alapján bírálja Tolsztojt, aki szerinte nem a tudományok felől, csak intuíciói és „szenvedélyes hite” alapján alakítja ki művészetfelfogását.

5. 2. Olvasás a századfordulón

A recepció szempontjából mindenképpen meg kell említeni az olvasás, az olvasni tudók arányainak változását a kezdeti befogadás idejéhez képest. Az olvasás kutatóinak felmérései alapján megállapítható az 1900-as évre, hogy az írástudás

¹⁰³ *Mi a művészet?* Írta gróf Tolsztoj Leó, fordította Hegedűs Pál szegedi főreáliskolai tanár, Szeged, Gönczi I. József könyvkiadása, 1899. – Jászi Oszkár írása in: Budapesti Szemle, 1899. 100. kötet, 302-306. o.

¹⁰⁴ Jászi Oszkár: *Mi a művészet?* Ld. fent

terjedőben volt, s a nyomtatott termékek fogyasztásának emelkedése messze meghaladta az írás terén mutatkozó növekedést. Feltételezhetjük, hogy az olvasni képes emberek számának növekedésével jelentősen nőtt a könyvek iránti igény.¹⁰⁵

„Az újság-fogyasztás nem csupán az írástudás vagy a napi események iránti érdeklődés indikátora; a mi szempontunkból lényeges, mert a Nyugat íróinak legtöbbje megélhetését korábban újságíróként biztosította.”¹⁰⁶

Az olvasóközönség szélesedése, az írott szövegekhez való hozzáférés lehetőségeinek növekedése mindenképpen kölcsönhatást jelent a befogadók és az írók között. Miközben különböző irodalmi áramlatok – szimbolizmus, naturalizmus, art nouveau, dekadencia, impresszionizmus, de már az avantgárd első hírei is – érkeznek Magyarországra, és színesítik kulturális horizontunkat, addig „az olvasók számának növekedése nem volt egyszerűen az irodalom minőségének, sem a publikációk mennyiségének kérdése; sokkal inkább az általános szellemi erjedésnek volt egyik komponense.”¹⁰⁷

Az olvasni tudás és olvasás igénye mindenképpen ösztönzőleg hat az irodalmi alkotások létrejöttére éppúgy, mint a fordításokra. A kölcsönhatás sajátossága, hogy amennyire Jókai segíti a magyar olvasóközönség kialakulását –vagy vehetnénk példának az angol irodalom és Dickens kapcsolatát –, ugyannyira ösztönzi az írókat az olvasók igénye az írásra. Fenyő Mária a Nyugat kialakulásának irodalmi környezetét kutatva felhívja a figyelmet arra, hogy az olvasóközönség szélesedésével a ponyvairodalom lehetőségei és szerepe is megnő. Ez kétségtelen tény, azonban a századfordulós könyvkiadási adatokból éppen azt láthatjuk, hogy a minőségileg jó alkotásokból még több is születik, mint a ponyvairodalom termékeiből. Semmiképpen nem szabad azonban megfeledkezni arról a tényről, hogy az irodalmi

¹⁰⁵ *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében*, 2. (1849 – 1945) szerk. Kovács Máté, Bp., Gondolat, 1870 – 1910-re a Magyarországon iskoláskort elért népességének 69%-a tudott olvasni, szemben az 1870-es 44,5%-kal. Az előző századhoz képest a nyomtatott könyvek száma 100%-al emelkedett, az eladott napilapok példányszáma a 8-10-szeresére nőtt. 1910-ben egyik adat szerint 1603 újságot és folyóiratot jelentettek meg, más adat szerint 1913-at, amiből 775-öt Bp-en adtak ki. Érdekes, hogy az 1913-ban Magyarországon megjelent 419 irodalmi műből 106 fordítás volt.

¹⁰⁶ Farkas Lujza, *A Nyugat és a századeleji irodalmi forduló*, Bp, Gyarmati, 1935.

¹⁰⁷ Fenyő Mária: *A Nyugat hőskora és háttere*, ford. : Gellén József, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001., 53.o.

művek befogadását elérhetővé teszi az olvasás képessége, de a művészi szövegek figurális nyelvének megértéséhez önmagában nem elég csak az olvasás.

Az olvasás egyik oldala a nyelvi kód megfejtésének képessége, a másik oldala azonban a jelentés kibontása, az értelmezés képessége. A századfordulón az olvasás és az írás fejlődése lehetővé teszi a „művész, a kultúrája és az emberi közösség” árnyaltabb, mélyebb megismerését.¹⁰⁸

Paul de Mant idézve megjegyezzük: „a nyelv börtönének” megfejtése csak az első lépés, mivel a „metaforák sokkalta szívósabbak, mint a tények”. Éppen ebből fakad, hogy mind a befogadás, mind az átadás felől két lépcsőben történik a találkozás. Az orosz recepció során először a nyelvi korlátokat kellett leküzdeni. Erről szóltak a kezdetek. A műfordítások problematikája éppen a nyelvvel való kapcsolaton alapult. A fordításoktól azonban már akkor sem kizárólag az olvasás és ezzel együtt a magyar nyelv fejlődését várták, de azt is remélték, hogy a magyar irodalom, mint művészet tanul ebből. A századfordulóra már nem a nyelvi korlátok leküzdése a központi probléma, hanem a két irodalom kölcsönhatásának sajátosságai, illetve a magyar és orosz irodalomtudomány kezdődő párbeszéde.

A befogadás szempontjából az olvasóközönség szélesedése mindenképpen új lehetőségeket jelent. Egyrészt a magyar kultúra látókörének szélesedése szempontjából, másrészt az írók, fordítók szempontjából. A századforduló új irányaként a publicisztikai érdeklődés mellett a tudományos érdeklődés tere is kinyílik.

¹⁰⁸ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, Bp, Magvető, 2006. – A két irodalom kölcsönhatásának sajátosságai, illetve a magyar és orosz irodalomtudomány kezdődő párbeszéde.

5. 3. A Nyugat előfutárai¹⁰⁹

5. 3. 1. A Magyar Génusz

A Nyugat folyóirat előzményeit keresve konszenzus alakult ki a magyar irodalomtörténetben 1902. június melett¹¹⁰. Ebben az évben jelenik meg ugyanis

¹⁰⁹ Forrás: mek.niif.hu/02100/02185/html/1245.html - A kiegyezés után számos új irodalmi társaság és folyóirat alakult. 1874-ben a Budapesti Philológiai Társaság, 1877-ben az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, melyet az Akadémia indított el, 1876-tól az első tudományos filológiai folyóirat, Abafi Aigner Lajos szerkesztésével. 1876-ban indult Meltzl Hugó és Brassai Sámuel szerkesztésével összehasonlító irodalomtörténeti közlöny, 1891-ben az azóta is jelentős *Irodalomtörténeti Közlemények*, majd 1912-ben az *Irodalomtörténet*. A szövegkritikai munkák eredményeként Szilády Áron kezdeményezésével útnak indult a *Régi Magyar Könyvtár*, a régi magyar nyomtatványok jegyzéke, Szinyei József pedig tizennégy kötetes írói lexikont adott közre. A század első felének folyóiratai közül az 1908-ban induló *Nyugat* emelkedik ki. Már a 19. század végén megjelent polgári szellemiségű folyóiratok, *A Hét* (1890), az *Új Magyar Szemle* (1900) is a *Nyugat* elődeinek tekinthetők. Osvát munkatársa volt *A Hét*, a *Magyar Kritika* és a *Magyar Hírlap* stábjának, s neve szerepelt az *Új Figyelő* előfizetési felhívásában. 1902-ben Basch Árpádtól átvette a *Magyar Génusz* szerkesztését, ahol már több nyugatos névvel is találkozhatunk, így Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kafka Margit, Krúdy Gyula, Szini Gyula, Ady Endre és mások névvel. 1903-ban indította Bródy Sándor a *Jövendőt*. Osvát 1905-ben elindította a *Figyelőt*, a *Nyugat* valójában legjelentősebb előfutárát. A *Figyelő*ben főként a *Magyar Génusz* gárdája szerepelt, s a *Nyugathoz* hasonlóan alkotóműhelyként is igyekezett funkcionálni. A *Nyugat* közvetlen elődje az 1906 októbertől novemberéig működő *Szerda* volt, Ignotus és Ambrus Zoltán vezetésével. A *Nyugat* 1908. január 1-jén indult, Ignotus főszerkesztésével, valamint Osvát Ernő és Fenyő Miksa szerkesztésével.

¹¹⁰ Kenyeres Zoltán: *Korok, pályák, művek*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004. – Kenyeres Zoltán *Epiméusz változásai* című írásában (KZ: *Etika és esztétizmus*, Tanulmányok a Nyugat koráról, Anonymus 2001.) a közép-európai századforduló esztétizmusának alakulásában az 1902-es évet különösen fontos évnak tartja. A következő párhuzamokra mutat rá: Apollinaire Prágába utazik és szembeülv azzal, hogy Prága már nem osztrák város, hanem a cseh megújulás központja; ebben az évben jelennek meg Lukács György első tanulmányai a Magyar Salonban; ekkor kezdődik Franz Kafka munkássága; Hoffmanstal megírja a Lord Chandos leveleit; elindul a *Moderni Zivot* című cseh irodalmi folyóirat; megalakul a gödöllői művésztelep, és elkészül Lechner Ödön Postatakarékpénztár palotája. 1902-ben indul a *Művészet* folyóirat és a *Magyar Génusz*.

Osvát Ernő szerkesztésében a Magyar Génusz, amelyet Fenyő Miksa visszaemlékezésében a „Nyugat nagyanyjaként” aposztrofál.¹¹¹”Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon. És elpusztulnak, nem munkaközben, nem lázban, nem az energiák halálos tusájában, - elpusztulnak pihenő férfikkal, mielőtt a fejlődés homályútját elhagynák, nyomtalanul és csak kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna. Magyarország a teremtségek egy olyan vázlatkönyve: egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, ember részletekkel á la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket, a körülmények nyomása és valami zsidbasztó varázslat megkötik őket. És jön az idő és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok (...) Az irodalomtörténet az ő csoport emléküket választhatná a maga háttéréül. Mert a mi irodalmunkban olyan sokan vannak, akik csak voltak. Száz kezdetet látunk és száz közül egy egész pályát. Aki nekem nem hiszi, lapozzon a szennyei nagy irodalmi hulla jegyzékében. Ebben a statisztikában éppen elég motívumot talál majd egy elégiára. És milyen tehetségek a mi kezdőink! Milyen középszerűek - általában - a mi íróink! Milyen kevésbé érvényesülnek éppen a legtehetségesebbek! A közöny a nagy vétkek ebben - mondják. Igen, de talán nemcsak a környezet közönye, hanem az a másik, az az öngyilkos közöny, mely a temetőknek egy egész passzív arisztokráciát adott minálunk Magyarországon...”¹¹²

Az Osvát Ernő köré gyűlő új, irodalmi folyóirat indításának lehetőségeit kereső alkotók először Új Figyelő címmel akartak lapot alapítani, „melynek szerzői számára idegen mindenféle érdek, kivéve a szép illetve a társadalmi igazságosság iránti érdeklődés”¹¹³, de a lap végül nem jelent meg. Kezdeményezésük a Magyar Génuszban¹¹⁴ valósult meg. Osvát Ernő nem szerkesztőségi elvek mentén kívánta az új folyóiratot szerkeszteni, sokkal inkább – a fenti idézetből is olvasható szellemben – a fiatal tehetségek felkarolásával látta megvalósíthatónak egy, az irodalmat propagáló lap működtetését. „Osvát Ernő lapja az írók lapja volt, annak a célnak szolgálatában, hogy felszabadítsa a tehetségeket márvány megkötöttségükből, hogy a

¹¹¹ Fenyő Miksa: *Emlékezés*, Nyugat, 1923. 11-12. o., Schöpfung Alaldár: *Indulás*, Nyugat, 1932, 2.

¹¹² Fenyő Miksa: *Emlékezés* – visszaemlékezésében a fiatal Osvát szavait idézi, 1923, Nyugat – Osvát 25 éves írói jubileumán olvasta fel

¹¹³ Pók Lajos: *A Nyugat előzményei*, Irodalomtörténet, 1957/45, 286.o.

kezdetekből pályák váljanak, a közöny jege megtörjön, hogy a fiatal tehetség érvényesüljön.”¹¹⁵A Magyar Génusz igen rövid életű lap volt. „Alapításának látványos gesztusai jól ismertek. Verőfényes májusi napon talpig feketébe öltözve Osvát Ernő megjelent a Bethlen téri Ferenc József Kereskedelmi Kórházban és a betegágyhoz lépve kérte az alig pelyhedző állú Gellért Oszkár műveit, sőt mindjárt az összes műveit. Gellért Oszkár később módját ejtette annak, hogy a jelenetet többször is megírja, és már-már rituálisan irodalomtörténeti érdekűvé emelje.”¹¹⁶A lap fejlődésén ez olvasható: „irodalmi, művészeti és társadalmi hetilap”. A folyóirat szerkesztői szándékosan távol tartották magukat a politikától. Osvát Ernő mindössze 1902 júniusától szerkesztette 1903 márciusáig, amikor átadta Gellért Oszkárnak, aki szerint a lap innenől kezdve már csak hanyatlott.¹¹⁷ Az irodalmi célok mellett attól sem riadt vissza, hogy a tizenkettes gyalogezred jubileumáról írjon, vagy katonai hirdetésekkel népszerűsítse a lapot, mégsem sikerült kinevelni saját olvasóközönségét.¹¹⁸ Az orosz irodalom befogadásában mégis kiemelkedő szerep jut ennek a lapnak, mivel különös szimpátiával viseltetett az orosz irodalom iránt. A bevezetőben már említett Osvát-regény, az *Orosz Iván* sajátos jelensége mellett, a Magyar Génusz az első lapok egyike, amelyben szó esik Csehovról és Gorkijról.

6. A Csehov¹¹⁹-recepció néhány jellegzetessége

¹¹⁵ Ld. fent

¹¹⁶ Kenyeres Zoltán, *Etika és esztétizmus*, 2001, Bp., Anonymus, 23.o.

¹¹⁷ Gellért Oszkár: Egy író élete Bp., Bibliotheca, 1958, 8.o

¹¹⁸ Fenyő Miksa ld. fent

¹¹⁹ Anton Pavlovics Csehov (1860 – 1904) – a jobbágyorsból származó taganrogi születésű Csehov egy dél-oroszországi kereskedő családban nőtt fel. Két fivére is művészi ambíciókkal bírt: Alekszandr maga is karcolatokat, novellákat írt, bár közel sem volt olyan tehetséges, mint Anton, Nyikolaj festő, karikaturista, és mindemellett tehetséges zenész is. Orvosi diplomát szerzett, és legjobb barátja Levitán, a festő volt. Sajátos látásmódjának ezek is jellegzetes alapjai. Orvosi pályája mellett folyamatosan publikál, eleinte Antosa Csehonte néven apróbb humoreszkeket ír. 1877-ben publikált *Alkonyatkor* című kötetéért az Orosz Tudományos Akadémia Puskin-díjjal tünteti ki. „Nem véletlen, hogy művészetét nagyra értékelő kortársai – Tolsztoj, Gorkij – fölfigyelnek arra az új formára, szemléletmódra, amely novelláiban megjelenik. Az emberi test bajainak vizsgálása, gyógyítása művészetére is hatott: az a fegyelem, tárgyilagosság és humánus jellemzi, amely orvosi gyakorlatának szilárd alapja.” 1894-ben jelenik meg *Szahalín* c. könyve, amelyet a börtönszigeten orvosként eltöltött idő ihletett. Tüdőbaját kezelendő Dél-Franciaországba utazik éppen akkor, amikor ott kirobban a Dreyfus-ügy. (Alfred Dreyfust katonai hadititkok kiszolgáltatásával vádolták, és

A századfordulón megjelenő lapok egyik fontos újdonsága, hogy az orosz regény iránti érdeklődést az orosz kisprózára irányítja. „Miközben hangos, sokszor csak szenzációt hajhászó, ízléstelen hírek jelentek meg a lapokban Tolsztoj nézeteiről, életmódjáról, szinte észrevehetetlenül, szerényen bevonult a magyar irodalmi köztudatba Csehov.”¹²⁰ Csehov első jelentkezése a magyar irodalomban 1898-ra tehető. Alkotásait – Szabó Endre és Ambrazovics Dezső munkásságának köszönhetően – zömében eredeti nyelvből fordítják magyarra. 1919-ig kilenckötetnyi elbeszélése lát napvilágot hazánkban. Magyarországi recepciójának érdekessége, hogy megjelenését nem előzik meg róla szóló híradások, s befogadását sem kísérik éles hangú kritikák. Szabó Endre személyes kapcsolatot alakít ki Csehovval, és ő nevezi el a Pallas-szócikk kapcsán az „orosz Mikszáthnak”.

6. 1. A novellista Csehov

Anton Pavlovics Csehov a 19. századi orosz irodalom azon kevés alkotója közé tartozik, akik szinte minden előzmény nélkül, „kívülről” érkeznek az irodalomba. *Az orosz irodalom története*¹²¹ című munka tanúsága szerint alkotói pályája nem az elődökéből bontakozik ki, mint pl. Puskin vagy akár Lermontov esetében, ahol a byronizmus hatása egyértelmű. Gereben Ágnes¹²² Csehov-monográfiájának tanúsága szerint az író példaképe Gogol volt, az ő alkotásaihoz hasonlatosan szeretett volna alkotni. Ez azonban sosem úgy sikerült, ahogy tervezte.

megfosztották rangjától, majd az Ördög-szigeten letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Pere megosztotta Franciaországot, és az antiszemita mozgalmak egyik kiindulópontja lett 1896-ban. Zola a hamis vádak alapján perbe fogott, és elsősorban zsidó származása miatt elítélt Dreyfus pártját fogta cikkében, ami után Angliába kellett menekülnie) Ebben a kérdésben Csehov nyilvánosan Zola álláspontjára helyezkedik. Zola és Csehov gondolkodásának, alkotói módszerének hasonlósága Tolsztojnak is feltűnik, aki óvva inti ezért Csehovot. Csehov kitart nézetei mellett, akkor is, amikor a Dreyfus-ügy kapcsán szakít a nacionalista szellemű Szuvorinnal és körével, vagy amikor lemond az orosz tudományos akadémiai tagságáról, mert cári utasításra Gorkij azt nem kapta meg. 1898-tól a moszkvai Művész Színházzal kezd együtt dolgozni. Az 1898-ban bemutatott *Sirály* hatalmas sikert arat.

¹²⁰ Zöldhelyi, I. kötet, 131.o.

¹²¹ Dukkon Ágnes: *A 19. század irodalma*; Csehov, In: *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*, szerk.: Zöldhelyi Zsuzsa, Bp. 1997. Nemzeti Tk. Kiadó

¹²² Gereben Ágnes: *Csehov világa*, 1980, Bp.

Az alkotásaiban megjelenő sajátos „csehovi hang”, jellegzetes „csehovi eszközök” más alapokon nyugszanak.

Szakmája orvos, műveltsége a természettudományokra épül, így szükségszerűen látásmódja más, mint kortársaié. Csehov sokkal inkább a Zola¹²³-féle elvárásnak felel meg, aki az irodalom jövőjét a természettudományos nézőpont felől látja biztosítottan. Zola a *Kísérleti regényben* azt írja, hogy a művésznek és a műalkotásnak arra a kérdésre kell választ adnia, hogy bizonyos szenvedélyek egy adott környezetben és meghatározott körülmények között mit eredményeznek. Ő az, aki az *Événement* kritikusaként Manet művészetének a védelmezőjévé válik, és a kortárs témákat, az egyénített jellemeket és a lélekelemzést tartja a naturalista színház alapjának. Zola az elmélet kidolgozója, Csehov a megvalósítója, mivel az ő művészetében munkálódnak ki azok a szövegalkotási eljárások, melyeknek újszerűsége, és saját környezetében kissé társatlan volta, a magyar alkotók figyelmét is felkelti.

Eichenbaum¹²⁴ Csehovról írott gondolatainak éppen ez adja az alapját, miszerint az orvosi aprólékosság, a tünetekből a betegségre való következtetés Csehov szövegalkotási módszere. A szimptomákból, az apró, néha lényegtelennek tűnő jegyekből építi fel novelláit, amelyek együtt adják a diagnózist, vagyis az értelmezést. „Csehov hasonlíthatatlan művész. Az élet művésze. (...) Csehov szerintem új, az egész világ számára teljesen új írásformákat hozott létre, melyekhez hasonlókkal sehol sem találkoztam. (...) Csehovot, mint művészt, nem lehet összehasonlítani a korábbi orosz írókkal – Turgenyevvel, Dosztojevszkijel vagy velem. Csehovnak saját különös formája van, mint az impresszionistáknak”¹²⁵

¹²³ Emile Zola *Therese Raquin* előszava, 1868, 1880: *A kísérleti regény*, 1881: *Naturalizmus a színházban* – Claude Bernard: *Bevezetés a kísérleti orvostudományba* Zola egyik kedvenc olvasmány volt, éppúgy, mint Csehovnak, akinek a könyvtárában ott volt ez a mű, és láthatóan állandó olvasmánya volt az írónak, éppúgy, mint Maupassant.

¹²⁴ B. Eichenbaum: *Csehov*; In: *Az irodalmi elemzés*, ford. Klaudy Kinga, Bp. 1974.

¹²⁵ Uo.

A csehovi hang sokak érdeklődését felkelti. Keresik a helyét, keresik azokat a hatásokat, amelyek a művész szövegeinek létrehozói. Csehov kiváló novellista és drámaíró lett, amellet, hogy művészi pályájának egyik ösztönzője a regényírás terve volt. „Regényt végül is nem írt, de a regényírás problémáját megoldotta.” – olvashatjuk Pjotr Vajl és Alekszandr Gyenyisz értelmezésében.¹²⁶ Az ő meglátásuk szerint Csehovnál két elbeszélés-típust láthatunk, melyek a szerző sajátjai: írt „valódi elbeszéléseket” és „mikroregényeket”, mindezt novellaként. A csehovi műfajok között ugyanis nem a terjedelem adja a különbséget, hanem a szövegalkotás technikája, ami a sűrítés művészetét jelenti Csehovnál. A „valódi elbeszélésekben” a kompozíció zárt, a végkifejlet nem várt fordulatú és tömör. Dramatikus szerkezet jellemzi: főként egyszerű mondatokból álló párbeszéd, kevés narrációval, amelyek inkább szerzői utasításokhoz hasonlítanak. Ezek a „csehov-novella” sajátjai. A „mikroregények” esetében az elbeszélés nyitott, az eszme befejezetlen, a végkifejlet lezáratlan, a központi hős változatlan. Ezen műveinek egyik jellemző sajátja, hogy belső témája éppen a hősnek és sorsának, helyzetének inadekvátsága.¹²⁷ Csehov szerkesztési elvei a regényből erednek, de a dráma felé mutatnak. Novellisztikájában a két különböző kompozíció találkozik, és kiegészül groteszk látásmóddal, és lírai hangulatfestéssel.

Csehov talán világirodalmi előzmény nélkülinek tűnik az orosz irodalom palettáján, de az orosz irodalomban és a világirodalomban is egyértelmű a helye. Semmiképp sem társalan, és nem hatástalan. Egyrészt a Gogol által elindított kisember-ábrázolásnak a folytatója, másrészt mindaz, amit Zola elvárt a naturalizmustól, Csehov munkásságában valósággá válik. Az író munkásságáról alkotott egyik nézet szerint az orosz realizmus és a francia naturalizmus találkozásának lehetünk tanúi, mégpedig olyan módon, hogy Csehov nem tanulmányozta előtte hosszasan a francia irodalmat. Mintegy „önállóan” fejlődött, alakult. A másik nézet szerint: „Csehov semmit sem magyaráz: néz és lát. Szimbólumai finomabbak, áttetszőbbek, kevésbé szándékoltak. Belenőttek az életbe, maradéktalanul testet öltöttek a reálisban. Mivel a reális alapelvének mi az élmény

¹²⁶ Domokos Péter: *Irodalom*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002

¹²⁷ Mihail Bahtyin: *A szerző és a hős*, ford.: Patkós Éva, Bp., 2006

képét, formájának pedig a szimbólumot tartjuk, Csehov szerintünk a szimbolizmushoz áll közel.”¹²⁸

A magyar befogadók számára tényleg minden előzmény nélkül érkezik Csehov, nemcsak azért, mert - mint fentebb olvasható - nem előzték még kritikák műveinek megjelenését, hanem azért is, mert a magyar olvasóközönség számára az orosz szerző műveiben megjelenő sajátosságok ismeretlenek, újszerűek voltak. A magyar olvasóközönség érdeklődését először humoristaként kelti fel: „bár nem kacagtató, hanem a csendes, borongó humor, a derűs ellentétek humorának megfigyelője” – írja róla egy ismeretlen szerző 1894-ben a *Külföld* című folyóiratban (25. szám). Ez a vélemény sokat változik majd a Csehov-recepció során.

A magyar befogadók is keresik helyét, hovatartozását. Ennek a keresésnek a magyarázatát a világirodalom egyik jellegzetessége, az ún. „egyenlőtlen fejlődés” adja. Jurij Lotman, a tartui nyelvészeti iskola egyik kutatója szerint az európai kultúra XIX. századi szakaszát aszemantikusság jellemzi. Ez különbözteti meg attól a középkortól, amelyben a vallás egy közös nyelv igényére tanította a népeket. „Az aszemantikus kultúra egy bábeli nyelvzavarhoz hasonlítható; nemcsak más nyelven beszélnek az egyes nemzetek, hanem más fejlődési szinten is számolnak el a közös kinccsel. Az egyenlőtlen fejlődés a világirodalmiság történeti valósága; az Európa peremén élő népek későn kapcsolódhatnak be abba a dialógusba, melyet a fejlett országok már a tizennyolcadik század óta folytathatnak egymással.”¹²⁹

Csehov művészi pályájának érdekessége, hogy az oroszországi fogadtatással szinte egy időben válik ismertté és lesz népszerűvé hazánkban is. Ő az orosz irodalom magyarországi befogadása során az első olyan szerző, akit kortársként és „első kézből” ismernek meg.

Alkotásainak humora egyszerre kelti fel saját hazájának érdeklődését, és először a magyar olvasók is ezt az oldalát érzékelik. A kortárs orosz kritika úgy értékeli, hogy Csehov mindent újraír. Műveiben számos ismétlés található. (Pl. Tolsztojtól, Turgenyevtől, Garsintól, de pl. Szologub műveiben csehovi reminiscenciákat fedezhetünk fel) „A Csehov-elbeszélések gyakran szólnak

¹²⁸ Merezskovszkij: *Csehov és Gorkij*, 1906, Pétervár, ford. Patkós Éva

¹²⁹ Ungvári Tamás: *A modern irodalom választútjain*, Bevezetés, 1980-83., Bp.

valamilyen próbatételről. Az író nemcsak a szereplők életvitelét és életfelfogását teszi próbára, hanem korábbi irodalmakból vett formákat, helyzeteket, szüzséket, mondhatnánk: sablonokat is. Az ilyen kipróbálás legegyszerűbb formája a paródia.¹³⁰ Ebben a csehovi sajátosságban már a kortársak is szándékos művészi felfogást, az újramesélés alkotói folyamatát látták, amiben nem epigon szövegek jönnek létre, hanem a mintául vett szövegek második rétegét alkotja meg a szerző.¹³¹ Ez a sajátosság azt eredményezi, hogy szövegei, hősei, narrációja ismerősként hatnak az olvasóra. *A feleség* című elbeszélésben az író annyira hasonlít Tolsztojra, hogy „eltöprengünk, hol olvastunk Tolsztojnál valami hasonlót”.¹³² Ezek a sajátosságok adják Csehov alkotásainak lényegét. A korábbi irodalmi szövegekből származó szüzsék, képek, szófordulatok... stb. metanyelvet, egy jellegzetes nyelv fölötti rendszert hoznak létre. Az író szövegalkotási technikájának alapja a „megmerevedő formák” kipróbálása, melyeknek átalakítása a „jelek jeleivé” már csak egy lépés lenne. Ez a lépés hiányzik Csehov alkotómódszeréből, és ez a lépés választja el az orosz szimbolistáktól, s teszi két korszak határa közé az alkotót. Merezkovszkij az orosz irodalom végének és kezdetének találkozását látta a *Cseresznyéskert* szerzőjében.¹³³

Bár Csehov kortárs, de azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a századfordulón az orosz és a magyar irodalom korszakai között lényeges különbségek érzékelhetők. A magyar századfordulón a naturalizmus, amelyhez Csehovot először kötötték, még csak idegen irodalmak - elsősorban a francia - sajátjaként volt ismert. Még az orosz realizmust is gyakran állították szembe a francia naturalizmussal. A szembeállítás eredménye általában az egyik vagy másik melletti elkötelezettség felvállalását jelentette, ami együtt járt a másik elutasításával. Eleinte Reviczky és Péterfy nézete a jellemző, akik dicsérték az orosz realistákat a francia naturalistákkal szemben.¹³⁴ A századfordulón a magyar irodalom és az orosz irodalom kapcsolatában változást tapasztalhattunk. A magyar kultúrában egyre

¹³⁰ Szilárd Léna: *Andrej Belij és az orosz szimbolista poétika*, 65. o.

¹³¹ Berkovszkij

¹³² Szilárd Léna, 62.o.

¹³³ Szilárd Léna, 63.o

¹³⁴ *Orosz írók magyar szemmel*, szerk.: Zöldhelyi Zsuzsa, 130.o., Bp. 1986. Tk.K

inkább erősödik az Nyugat - Európával való lépéstartás igénye. Budapest világvárossá alakulásával egy időben új tájékozódási igények és új ízlés jelenik meg. Az új tájékozódási igény minden olyan művészetre kiterjedt, amelynek modernségét, újszerűségét irányadónak látták. Mint a bevezetőben már láthattuk, a századfordulón az orosz realisták már sok esetben együtt szerepelnek a francia naturalistákkal. Ezt láthatjuk a Bródy által szerkesztett *Jövendő* c. folyóiratban is, ahol Leonyid Andrejev, Makszim Gorkij együtt szerepel pl. Maupassant-nal.

Bródy Sándort, a *Jövendő* szerkesztőjét a naturalizmus első magyarországi képviselőjének tartják, sőt vannak, akik úgy vélik, hogy a naturalizmus fogalmát, módszerét ő vezette be a magyar irodalomba.¹³⁵ Kétségtelen, hogy a szerző kedvelt témáinak egyike a kispolgári nyomorúság volt. Szerb Antal szerint a naturalizmusnak hazánkban inkább társadalmi funkciója volt azáltal, hogy a városi kispolgárság nyelvezetét, életstílusát és eszméit tette az ábrázolás tárgyává. Zola magyarországi népszerűségének is ez lehet az egyik oka, aki a magyar szépirodalomra igen komoly hatást gyakorolt.¹³⁶

A Nyugat előzményének tekinthető folyóiratok között van a *Jövendő* is, amely szintén nagyon sokat tett az orosz irodalom népszerűsítéséért. Abban, hogy az orosz realista regények után most az elbeszélések és a novellák kerültek a figyelem középpontjába, a folyóirat igen komoly szerepet játszott. A *Jövendő* névtelen kritikusa 1903-ban így írt: „Eddig az orosz nagyregény gyakorolt hatást a külföldre, most ezt a szereplést a vázlat veszi át. A közelmúlt eseményei legalábbis erre utalnak. Nem a nagy regényei, hanem az apró vázlatai teszik Makszim Gorkijt néhány év alatt európai hírvé, és Csehov is mindenekelőtt a vázlat mestere. Most új ember lép a színtérre: Leonyid Andrejev.”¹³⁷ A *Jövendő* névtelen kritikusa számos orosz fordítás alapján mondott véleményt.

¹³⁵ Fenyő Mária: *A Nyugat hőskora és háttere*

¹³⁶ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, 1972., 418.

¹³⁷ *Jövendő*, 1903. 1-46.szám

Csehov magyarországi fogadtatása igen sokszínű. A magyar olvasók ugyanúgy keresik a helyét, ahogy ezt saját kortársai, mint pl. Tolsztoj¹³⁸ is tették. Eleinte a Mikszáth-próza mellé helyezték. Ezt az is elősegítette, hogy az első Csehov-kötet, *A Kópéság* 1882-ben jelent meg, amikor Mikszáth *Jó palócok* c. kötete is. Tehát úgy tűnt, pályájuk egyszerre indul. Csehov témái is hasonlítottak a Mikszáth-alkotások témáira. A „kisember-téma” tette őket hasonlóvá. A Mikszáth-hanggal is összevetették, de hamar kiderült, hogy ez a megfeleltetés nem egészen pontos.

Míg a Mikszáth-novellákban az idill ábrázolásával találkozhatunk, addig Csehovot Lev Sesztov¹³⁹ a „reménytelenség énekesének” nevezi. Hőseik karakterében közös vonás, hogy mindketten a kisembert ábrázolják, de az ábrázolás módjában a két művész alkotásai között igen nagy a különbség.

A Mikszáth-próza értelmezői¹⁴⁰ a 80-as évek közepéig a romantika és a realizmus közé helyezték a szerzőt, míg a mai értelmezők - már a modernitás felől szemlélve - Mikszáth posztromantikus és premodern vonásait emelik ki. Abban azonban egyetértenek, hogy a Mikszáth-próza megközelítése inkább a realizmus felől lehetséges. Míg az első értelmezők a realizmus jegyeinek a magyar irodalomban való megjelenését látták alkotásaiban, addig a modernebb értelmezők éppen ezeknek a jegyeknek a meghaladását érzékelik.

¹³⁸ Tolsztoj és Csehov 1895 nyarán találkoznak Jasnaja Poljanában. A találkozást már mindketten évek óta tervezték. Tolsztoj figyelemmel kíséri, és lelkesen olvassa Csehov műveit, míg Csehovot saját bevallása szerint is eleinte mélyen érinti a tolsztoji filozófia is. Tolsztoj 1893-ban, Moszkvában Repinnel, a festővel próbálta felkutatni Csehovot, de nem sikerült, míg Csehov egyedül szeretett volna találkozni az íróval. Henri Troyat, Tolsztoj életrajzírója szerint Csehov éppen azon a napon látogatja meg Tolsztojt, amikor az *Feltámadás* című regényét fejezi be. – Forrás: Gereben Ágnes: *Csehov világa*, 168-169.

¹³⁹ Lev Sesztov: *Teremtés a semmiből*, 1905, ford. Patkós Éva

¹⁴⁰ Király István, Sötér István, Németh G. Béla, Fábri Anna még az előző szemlélet letéteményesei, majd a 80-as évek után Alexa Károly, csürös Miklós, Szilágyi Zsófia, akik a modern irodalom felől szemlélik Mikszáth munkásságát. Eisemann György szerint a Galamb a kalitkában kétféle elmesélésének módszere éppen azt mutatja, hogy Mikszáth túllép a realizmus horizontján, és elismeri a dolgok több nézőpontúságát.

A Mikszáth- és Csehov-novellák hasonlóságait nem a korszakok hatásában, és azok jegyeinek megjelenésében kellene keresni, hanem inkább szövegalkotói eljárásaikban.

„A titokról semmit sem tudok, nem látom. Ám figyeljek meg jól a valóságot, annak apró-cseprő részleteiben... Lehet, hogy a falakra vázolt végtelen díszítések nem két-, háromdimenziósak: az ismeretlen térbe futnak. Lehetséges, hogy a falak üvegből vannak, s hogy amit a felületükön látunk, az a felületükön túl helyezkedik el.”¹⁴¹

A művek csehovi színezetét, amely az orosz szimbolistákra igen nagy hatást gyakorolt, a szűzsé motívummá alakulásának és a motívumrendszerek kiépítésnek szövegalkotói eljárásai adják. A motívumokra építkező szövegalkotás, a fabulából kiemelkedő motívumok szűzséalkotó rendszere a mikszáthi szövegek egyik sajátos újítása is.¹⁴² A két szerző közötti hasonlóságot jól érzékelik a magyar olvasók, csak a hasonlóság mibenlétét nem értik pontosan.

Csehov, bár Gogolt és az orosz realizmust tekinti nagy példának, valójában a klasszikus modernitás alkotója. Míg a kezdetekben a naturalizmus jegyeit látták alkotásaiban megvalósulni, addig a mai értelmezők inkább az orosz szimbolizmus egyik előfutárát látják benne, és inkább az impresszionizmussal rokonítható alkotói módszereket hangsúlyozzák.¹⁴³

A Magyar Géniuszban megjelenő, Cholnoky Viktor által írt cikk az első ismertetések egyike, Csehov Antalról. Míg Wildner Ödön Mikszáthhoz képest

¹⁴¹ Andrej Belij: *Arabeszkék*, Moszkva 1911, 396., Patkós Éva ford.

¹⁴² Szilágyi Zsófia: *Műfaj és szövegtér, (A Tót atyafiak és A Jó palócok értelmezéséhez)*, ItK, 1998/ 3-4.

¹⁴³ Szilárd Léta: *Andrej Belij és az orosz szimbolista regény poétikája*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002, szerk.: Dr. Szántó Gábor - Szilárd Léta Andrej Belij munkásságának és az orosz szimbolistáknak a tanulmányozása kapcsán vizsgálja Csehov és a szimbolisták kapcsolatát. A kapcsolat alapját Andrej Belij adja, aki munkáiban Csehovot a szimbolisták elődjének nevezi. Az orosz irodalomtörténet Belijhez köti az orosz próza megújítása, melynek kiindulása a XIX. századi orosz regényírás tendenciái. Az orosz szimbolizmus sajátossága, hogy nemcsak művészi szövegek születnek általa, de saját kultúraelméletet és saját irodalomelméleti módszereket dolgoznak ki az ide sorolható szerzők.

nagyobb műgondról, hangulatosabb, színesebb novellákról beszél,¹⁴⁴addig Cholnoky Viktor észreveszi Csehov társadalmi vonatkozásait, és azt, hogy a „társadalom fonákágaira”¹⁴⁵ lehet ráismerni a novelláiban. „S az ő eszköze, a nitroglicerín van benne minden orosz írónak az írásában. Minden egyes orosz novella egy kis bomba, mely földhöz vág valami társadalmi előítéletet, vagy babonát.” Egyenesen lázítónak érzi a Csehov-novellák mondanivalóját. Felfigyel szövegalkotói eljárásainak, stílusának sokszínűségére: „S a fegyvere ezerféle: gúny, irónia, keserűség, megborzasztás, ijesztés, pellengérré állítás, a jó példa előtérbe tolása, megrikatás (...) Ha nem látod benne a tendenciát (...) akkor egyszerre látod a stílusának plasztikus mivoltát is.”¹⁴⁶

6. 2. Csehov drámáinak magyar fogadtatása

A magyar irodalom eleinte az orosz realista regények iránt tanúsított nagy érdeklődést, és csak a századfordulón fordult a figyelme a kisebb epikai műfajok, a novellák felé. Így került Csehov is az érdeklődés keresztútjába. Csehov azonban nemcsak novelláíró volt, hanem drámaíró¹⁴⁷ is. Így a magyarországi Csehov-recepciónak több vetülete is van. Egyrészt, mint novelláíró, másrészt, mint sokat fordított alkotó és harmadrészt, mint drámaíró is megjelenik a magyar kultúrában. 1920-ig kilencnkötetnyi Csehov-novella jelenik meg magyarul. 1924-ben pedig a

¹⁴⁴ Wildner Ödön: *Egy író életéből*, Egyetértés, 1900.35.szám (febr.5.) 1-2 oldal

¹⁴⁵ Cholnoky Viktor: *Csehov Antal*, Magyar Génius, 1902. 29.szám (júl. 13.) 472-473.o.

¹⁴⁶ Ld. fent

¹⁴⁷ Csehov a Moszkvai egyetem orvosi fakultásán végzett, és még ezen időszak alatt írta első színművét, amelyet el is küldött a moszkvai Kis Színház híres művésznohjének, M. Ny. Jermolovának. A művésznoh azonban olvasatlanul visszaküldte. Az 1880-as évek elején írt drámakísérletet 1923-ban Csehov halála után teszik közzé a kutatók *Platonov* címmel. Első kötete az első drámakísérlet megírásának idejében, 1882-ben készült *A kópéság*, melynek legalább felét parodisztikus novellák adják, amelyeknek jóval nagyobb sikerük volt, mint a csehovi drámapróbálkozásnak. Az első Oroszországban bemutatott Csehov-dráma az *Ivanov* (1887-1889) és *A Manó* (1888-1889). Ezt négy vaudeville-je követi, amelyeket 1890-91 között ír. Ezek *A medve*, a *Leánykérés*, a *Lakodalm*, és a *Jubileum*. 1898-tól működik együtt a moszkvai Művész Színházzal, tehát ekkor kezdődik színházi karrierje. Olyan nevek mellett dolgozik, mint a híres rendező, K. Sz. Sztanyiszlavszkij, illetve V. I. Nyemirovics-Dancsenkó.

Népszava elindítja az *Összes elbeszélései* sorozatát. Érdekes, hogy a Csehov-novellák iránt igen hamar nagy érdeklődést mutatnak a magyar olvasók, azonban drámái nem találnak kellő fogadtatásra nálunk.

Először *A Medve* című darabot mutatják be Csehovtól 1901-ben a Nemzeti Színházban, majd 1903-ban, a Vígszínházban a *Leánykérés* c. bohózatot. A drámabemutatóknak közel sincs olyan sikerük, mint a novelláknak. A magyar sajtóba csak közvetett hírek jutnak el a *Sirályról*, a *Ványa bácsiról*, és Csehov halálának évében még mindig főként novellistiként ismerik.

6. 2. 1. Csehov kortársa: Gorkij

Csehovval egy időben figyel fel a közvélemény Makszim Gorkijra. A magyar Génusz hasábjain Török Gedeon álnéven Osvát Ernő tudósít az elsők között Gorkijról.¹⁴⁸ „Csehov nagyobb művész, Gorkij erőteljesebb író. Csehov többet, Gorkij mélyebben lát.” – olvashatjuk a cikkben. Lényegesen nagyobb színházi esemény Magyarországon Gorkij: *Éjjeli menedékhely* című művének bemutatója, ekkor Gorkij már ismert szerző Magyarországon is. Az első Gorkij-mű 1899-ben, A Hétben jelent meg. Első fordítója és népszerűsítője: Ambrazovics Dezső. 1901-ben Ady Bíró Lajos „*Bálványromból*” c. könyvéről írott bírálatában említi Gorkijt, akit a kezdetekben még a „mezítábasok költőjének” látják, és csak később ismerik fel társadalmi mondanivalójának lényegét. Beöthy László színházi szakember külföldön ismeri meg a Max Reinhardt rendezésében színre vitt *Éjjeli menedékhelyet*, és a Budapesti Hírlap számára lefordít belőle egy részletet. Ezután 1903-ban a Max Reinhardt-féle rendezésben adják elő a Magyar Színházban. Krecsányi a Budai Színkörben előadásra kerülő rendezése lesz az első magyar nyelvű előadás, amely zajos sikert arat. Ezt a darabot a korabeli adatok szerint 119 különböző vidéki városban is előadják, és vitathatatlan érdeme, hogy ráirányítja figyelmet az orosz színjátszásra.

¹⁴⁸ Török Gedeon: *Makszim Gorkij*, 1902. júl. 6, 28. szám, 453-454.o.

Gorkij¹⁴⁹ a magyar irodalom fejlődésében és a Nyugat történetében is különös szerepet kapott. 1926-ban a Nyugat folyóiratban folytatásokban jelenik meg Gorkij *Artamonovok* című regénye, méghozzá a világirodalomban először, de még oroszországi megjelenését is megelőzve. Gorkij *Az anya* című regénye is igen nagy figyelmet kap az olvasóktól. 1908-ban a Budapesti Napló melléklapja, a Magyar Szó már folytatásokban közli a regényt, majd 1912-ben jelenik meg magyar fordítása.

„Mai számunkban elkezdjük Maxim Gorkij „Az anya” című nagyhatású regényének közlését. „Az anya” csak nemrég jelent meg nyomtatásban, s e rövid idő elég volt ahhoz, hogy a világhírű író e munkáját a kultúr világ minden nyelvére lefordítsák. Magyarul Gorkijnak e legújabb és kiváló munkája most jelenik meg először.”¹⁵⁰

Érdekes, hogy Wildner Ödön 1907-ben a Huszadik Század decemberi számában közölt cikkében egy berlini kiadás kapcsán már ír az új Gorkij-regényről. Ebben a cikkében újragondolja egy 1903-as, Gorkijról írt tanulmányában írottakat Az első cikkében, az akkor még kevésbé ismert Gorkijt Csehovval méri össze, illetve kettőjüket Dosztojevszkij – Tolsztoj – Turgenyev „triászához” mérve igen elmarasztaló kritikát ír róla. 1907-es cikkében, *Az anya* című regénye kapcsán már másképp látja az alkotót. „Íme újra előttünk van egy nagy regény, amelyben szerzője főlemeli a három halhatatlantól elejtett fáklját. (...) Gorkij, tisztán esztétikailag véve a párhuzamot, úgy látszik, hasonló tisztulásnak indul, mint egykor Zola.”¹⁵¹

¹⁴⁹ Gorkij (1868-1936) – Alekszej Makszimovics Peskov, művésznevén Gorkij megítélésére erősen rányomta a bélyegét az tendenciózus megállapítás, mely szerint ő a „szovjet irodalom atyja”, a „szocialista realizmus megalapítója”...stb. Gorkij nagyon gyorsan és nagyon hirtelen lett sikeres. Még Osváth Ernő cikkében is megjelenik az Gorkij kissé késői, de hirtelen berobbanásának magyarázataként felhozott döbbenetes életrajz. A 80-as 90-es évek kiábrándult értelmiségi rétegébe érkező író mezitlábás hősei áttértékeltették az orosz irodalmi hagyományt. „Életörömitket, életerejüket, erőszakos önérvényesítő szándékukat, erkölcsi és anyagi függetlenségüket, minden elleni lázadásukat az irodalmi közvélemény a nép valódi jellemeként fogadta.” – *Orosz irodalom története*, 262.o.

¹⁵⁰ Budapesti Napló, 1908. április 12., 89.szám, 6.o.

¹⁵¹ Wildner Ödön: *Az új Gorkij (Az anya)*. Társadalmi regény két részben. Német fordítása megjelent Ladyschnikow – Berlin – kiadásában) – Huszadik Század, 1907. december 12., 1053-1057.

A fentebb már idézett, Török Gedeon néven írott cikkben, Osváth is Csehovval¹⁵² méri Gorkijt. Írásai legnagyobb értékének a „szláv mélabú” hangulatát tartja, gyengeségüknek pedig a későn megkezdett írás okozta sietséget. Maga sem tudja eldönteni, hogy Gorkij életrajza, vagy a műveiben tárgyalt sokféle mondanivaló miatt érdekes az olvasók számára.

Pintér Ákos 1902 decemberében a Pesti Naplóban közöl interjút Gorkijjal. Ez az esemény mindenképpen figyelemre méltó, hiszen a befogadás történetében ez az első olyan eset, amikor személyesen kerül kapcsolatba orosz szerző a magyar befogadókkal. A cikk írója Péterváron keresi fel az éppen ott „bujkáló” Gorkijt. Tudósításában kitér az interjú keletkezéseinek kalandos körülményeire, majd fényképszerű leírással mutatja be a „mestert”. Az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának történetét vizsgálva az interjú különös tanúságokkal szolgál.

Gorkij kérdezi Pintér Ákost:

„- Oroszul?

- Tessék! Bár jobban szeretnék franciául.

- Csak oroszul tudok. Ön magyar? Pedig egész szláv típus. Örülök, hogy felkeresett: sok kérdezni valóm van. Tudja: csak orosz újságíróknak nem vagyok itthon.”¹⁵³

Az oroszok megismerésének egyik fontos állomása volt az orosz nyelven tudó magyar fordítók megjelenése, majd ugyanilyen fontos pillanat volt az első oroszországi utazásokról szóló beszámoló. A Gorkijjal készült interjú egy újabb mérföldkő ebben a folyamatban: az oroszul tudó riporter magát a szerzőt kérdezi irodalomról, alkotásról. Az interjúban Gorkij lelkesen érdeklődik Madách *Ember tragédiájának* orosz fordítása felől. Mikor megtudja, hogy Zichy Mihály már próbálkozott fordítót szerezni, de nem sikerült kiadót találnia, Gorkij boldogan ajánlja fel kiadói segítségét.

¹⁵² Gorkij és Csehov személyes barátsága Gorkij leveleivel kezdődik. Csehov jaltai tartózkodása során találkozunk egymással, és az író tanácsaival, észrevételeivel segítette Gorkij írói tevékenységét. „Kétségtelenül tehetség, meghozza igazi, nagy tehetség. (...) Maga művész és okos ember. Kitűnően érez. Plasztikus, vagyis mikor ábrázol valamit, azt látja és tapintja is a kezével.” – Gereben, 203.

¹⁵³ Pintér Ákos: Gorkijnál – A Pesti Napló eredeti tárcája – St.pétervár, december, 1902.,dec. 19. 1-3. o.

„Mi nem ismerjük a magyarokat. És tán félre is értjük. Meg akarom őket ismerni. Van-e magyar-orosz nyelvtan valahol?” – olvashatjuk az interjúbán. A két kultúra közötti párbeszéd ezekkel a mondatokkal veszi kezdetét. Már nemcsak a magyar befogadók felől jelentkezik az orosz kultúra megismerésének igénye. Gorkij az első orosz irodalmár, aki a magyar irodalom iránt is érdeklődik.

A következő Gorkij-interjút Kosztolányi Dezső készíti 1924-ben, mely 1929-ben a Pesti Hírlap áprilisi számában jelenik meg. Sorrentói nyaralása során Kosztolányi felkeresi az ott élő Gorkijt. Családjával együtt ebédel az akkor már 54 éves íróval, aki érdeklődik Madáchról, Petőfiről és Szabó Endréről.

„– Szabó – kiált - , Szabó – és keresi emlékezetében a keresztnévét – Szabó Endre, az ő nevét ismerem. Min dolgozik most?

- Meghalt, elhagyottan, nagy nyomorúságban. Pedig pompás munkáiból ismertük meg Önöket. Utolsó éveiben még kedves orosz könyveit is el kellett adnia. A háború, a forradalom.”

Amikor 1918-ban, az Esztendőben megjelenik egy interjú Szabó Endrével, az „orosz irodalom barátjával”¹⁵⁴ - akit úgy vezet fel a cikk írója, mint a boldog békeidőkben az orosz és magyar irodalom közötti kapcsolatot – a következőt kérdezik tőle:

„- És mit tudnak rólunk az oroszok?

- Keveset, de tele vannak jóakarattal. (...) Petőfit nagyjából ismerik, csak némi kérdéssel említik fel, hogy szláv eredetű, Petrovics. Olvassák báró Eötvös Józsefet is (...) s Madáchot. Velem nem egyszer megesett, hogy mikor vonaton utaztam és bemutatkoztam, útitársaim emlékeztek a nevemre. Sűrűn fordítottam oroszra magyar költőket prózában, melyet aztán Csjudina Olga költőnő szedett versbe. Fordításai úgy fölszaporodtak, hogy idő múltán egy kis magyar antológiát is kiadhattak belőlük.”

Pintér Ákos Gorkijjal készített interjújában beszámol a magyar színházi eseményekről, Gorkij műveinek bemutatójáról is, és ő írja az első olyan cikket, amely az *Orosz színházi életéről* szól.¹⁵⁵ Pintér összeveti a cikkben a magyar és az orosz színjátszást, és míg az oroszokéban a megrázóan mély darabokat, Csehovot,

¹⁵⁴ Esztendő, 1918. január 174-177. o.

¹⁵⁵ Pintér Ákos: Orosz színházi élet, Jövendő, 1903, 10. 43-46. o.

Gorkijt lát Sztanyiszlavszkij rendezésében, addig „csakugyan nem lehet másképp prosperálni a mi színpadjainkon, csak francia fércművekkel és angol operettekkel? Ez a magyar modernség?”.

A kritikus tudósító orosz irodalom és orosz kultúra iránti elkötelezettsége és elfoglaltsága írásai kapcsán nyilvánvaló, de a befogadás történetében mindenképpen fontos szerepet játszik.

„Orosz színházat és orosz drámát Pétervárott keresni akkora tévedés volna, mint magyar zenét keresni a budapesti Operaházban. (...) Németországban már négy hónapja adják a legújabb Gorkij-drámát. Pétervárott csak a múlt héten mutatták be, és akkor is: moszkvai színészek! (...) Moszkva a tiszta orosz kultúra középpontja (...) a darabok, melyek ma már a világirodalom kincsei, Moszkvában láttak napvilágot, egy kis magánszínházban, a „Művész Színházban”.”

6. 2. 2. A Művész Színház

A Művész Színház az orosz színjátszás történetében éppúgy kiemelkedő jelentőséggel bír, mint a világirodalomében. Története 1897. június 21-én kezdődött, amikor egy ebéden találkozott egymással Vlagyimir Nyemirovics-Dancsenko, Csehov régi barátja és Konsztantyin Alekszejev, művésznevén Sztanyiszlavszkij. „Felláztunk a régi játéktílus, a teatralitás, a hazug pátosz, a deklamáció, a mesterkéeltség, a rendezés, a díszletek silány fogásai, az együttes játékot tönkretevő sztárkultusz és az akkori színházak sekélyes repertoárja ellen.”¹⁵⁶ A színházat Csehov *Sirály* című darabjával szerették volna megnyitni. A darab azzal keltette fel érdeklődésüket, hogy az 1896-os ősbemutatón megbukott.

A *Sirályt* először 1896-ban mutatták be Péterváron. A bemutató a színháztörténet legnagyobb bukásai közé került be. A pétervári bemutatóra egybegyűlt az irodalmi élet színe-java, de a darabot nem értették meg, és Csehov a szokottnál is szigorúbb kritikákat kapott, melyekben őt tehetségtelennek, darabját érthetetlennek titulálták. Merezkovszkij végig kiállt Csehov mellett, segített a darab átdolgozásában, de mire az ötödik előadásnál elhangzott a szállóigévé vált mondat:

¹⁵⁶ Gereben Ágnes, 211. o.

„Anton Pavlovics, galambcskám, győztünk!”, addigra már megfogyatkozott a közönség, és a *Sirályt* levették műsorról.

A Művész Színház kapuit végül Alekszej Tolsztoj darabjával nyitotta meg, de már folytak a *Sirály* próbái, melyeket maga Csehov is megtekintett. Igaz, a rendezésre vonatkozó elképzeléseit, észrevételeit akkor nem értették meg, de az előadások során maga Sztanyiszlavszkij is belátta Csehov észrevételeinek fontosságát.

A darabot hatalmas sikerrel mutatták be. A Művész Színház és Csehov neve örökre összefonódott.

Ezzel a darabbal *Csehov* híres lesz, sőt, képviseli mindazt, amit a korabeli modern színjátszástól elvártak. Művét annyira meghatározónak tekintik, hogy a *Sirály* figurája felkerül a Művész Színház függönyére is, mintegy szimbolizálva az új színjátszást, az új drámairást. A következő évben, 1897-ben kerül bemutatásra a *Ványa bácsi*, ami legalább akkora sikert ér el, mint a *Sirály*. Két utolsó drámáját, a *Három nővért* (1901) és a *Cseresznyéskertet* (1903) már kifejezetten a Művész Színház kérésére írja.

A magyar színházi élet nagy pillanata lesz, amikor a két kultúra közötti párbeszédnek jelentős eseményeként a *Sirályt* a moszkvai Művész Színház Sztanyiszlavszkij rendezésében bemutatja Budapesten.

6. 2. 3. Csehov drámái Magyarországon

Csehov drámáit majd csak az 1920-30-as évektől játsszák gyakrabban a budapesti színházak. A Vígszínházban kerül bemutatásra az *Ivanov*, a *Ványa bácsi*, a *Három nővér* és a *Cseresznyéskert* is, míg a *Sirályt* a Nemzeti Kamaraszínház játsza először. A magyar rendezők, mint Jób Dániel, vagy Hevesi Sándor az átélésen alapuló pszichológiai realizmus elvét követték, amely módszer a híres rendező, Sztanyiszlavszkij nevéhez kötődik. A fordítók közül Tóth Árpád (*Cseresznyéskert*) és Kosztolányi Dezső (*Három nővér*) emelkedik ki.

Csehov drámái a műfaj történetében különleges helyet foglalnak el. A klasszikus drámái kategóriákba nehezen sorolható műveket „víz alatti áramlásnak”; „víz alatti folyamnak” szokták nevezni. Ezeket az alkotásokat éppen „drámaiatlanságuk” teszi sajátossá. A drámák alapját adó konfliktusok a csehovi drámákban ugyanis a felszín alatt rejtőznek.

A Csehov-drámákról a magyar színikritikusok között elsőként Szini Gyula ír 1904-ben, a *Jövendő* 30. számában, aki a későbbiekben is többször mutat érdeklődést Csehov iránt. A korai értelmezők között meglepően helyesen mutat rá a Csehov-drámák lényegére. „(...) akár Gorkij, akár Csehov színdarabjait vizsgáljuk, valamennyiben megvan a közös törekvés, hogy lerombolják a régi sablonokat, és új eszközöket teremtsenek a drámaírás számára.”¹⁵⁷ Jól látja a klasszikus görög drámákhoz való hasonlítás problémáját. „Az új orosz írókból, akik nemigen jártak sem Olaszországban, sem Görögországban, és a klasszikus világot teljesen tempí passatinak tekintik, még az a reneszanszizmus is hiányzik, amely Shakespeare-ben és Goethében is megvan.”¹⁵⁸

Szini Gyula Csehovban az új orosz drámaírás megteremtőjét látta. Ebben az értékelésben az „új” szón van a hangsúly. Szini Gyula nagyon pontosan felmérte, hogy Csehov nemcsak az orosz irodalomban jelent valami újat, de a világirodalomban is az új drámaírók közé tartozik. Az először Magyarországon bemutatott *Medve* című darabját még nem tartja igazi csehovi alkotásnak, bár elismeri, hogy „igen sikerült orosz zsánerkép”. A *Sírályban* és a *Három nővérben* látja az új drámák megjelenését, amelyekben éppen a drámaiatlanságra figyel fel. „Holt víz, és a drámaíró nem is fog sok habot felkavarhatni. Nem is kavar. Beledob itt-ott egy kavicsot, a víz gyűrűzik, és aztán elsimul. Ez nem dráma, mondják azok, akik képletes mozgásnak tartják a drámát; de ilyen az élet, mondja Csehov. Remények temetője. Vágyak cinterme. Egy nagy kiegyenlítés, amelyben jó és rossz, boldogság és boldogtalanság paralizálja egymást.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ Szini Gyula: *Csehov*, 1904. 30. szám, 10-13. o.

¹⁵⁸ Szini Gyula: *Csehov*, *Jövendő*. 30. szám, 10-13. o.

¹⁵⁹ Uo.

Ugyanebben az évben, 1904-ben figyelt fel Csehov drámáira Kosztolányi Dezső is. Juhász Gyulához írt levelei között olvassuk: "(...) hogy ügyeinkre térek, tudatom, hogy Csehov két drámáját, melyet Zalai komisztnak jelzett, elolvastam, s a kedves és nagy drámaíró most tízszer magasabban áll szememben. El ne mulassza átfutni valamelyiket: akár a *Möwe*-t (*Sirály*), akár a „*Die drei Schwestern*”-t (*Három nővér*).”¹⁶⁰

A levélből nemcsak az derül ki, hogy Kosztolányi olvasta a Csehov-darabokat, de az a fentebb már taglalt századfordulós sajátosság is, hogy a műveket nem eredeti nyelven olvasta, hanem német fordításban. Tehát a *Három nővér* későbbi fordítója eredetileg nem is tudott oroszul. „Egy kukkot se tudok oroszul. De azért itt ülök, már negyedik este, s nézem, hogy játszanak Sztanyiszlavszkij színészei, a moszkvai Művész Színház tagjai.” – írja Kosztolányi 1929-ben az *Új idők* februári számában.

Kosztolányi még gyermekkorában, Szabadkán szeretett bele a színházba, s ez a szenvedélyes rajongása a haláláig elkísérte. „Vidéken, egy forró padláson kutakodva, a pókhálóval bevont gerendák és régi ládák között, véletlenül meglettem kis játékszínházamat, melyet több mint húsz éve nem láttam (...) Ezzel a színházzal nem közönséges lázakat éltem át. Ha ezerszer is papírból, fából van összeáldálva, egykor mégis ez jelentette nekem a valóságot és az egész életet (...) Mesterségemhez tartozik, hogy színházi előadásokról írjak.”¹⁶¹ Sajátos párhuzam Csehov és Kosztolányi életében, hogy Csehovot – levelei tanúsága szerint – 13 évesen viszik el a szülei a taganrogi színházba, melynek attól kezdve nagy rajongója. „Anton vezetésével a testvérek egy olasz osztálytársuk szabadabb légkörű művészotthonában saját színházat alapítottak. A repertoár csupán annyiban különbözött a taganrogi társulatétól, hogy többek között Anton Csehov színműveit is tartalmazta.”¹⁶² A Kosztolányi által is emlegetett „játékszínház” Csehovék otthonában is ismert, és gyakran használt játék volt. Miután Kosztolányi 1903-ban felkerült Budapestre

¹⁶⁰ Babits -Juhász-Kosztolányi levelezése, Akadémiai Kiadó, Bp., 1959. 23. o.

¹⁶¹ Kosztolányi Dezső: *Színházi esték*; Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978., szerk.: Réz Pál

¹⁶² Gereben, 18-19. o – ismert gyerekkori történet Csehovról, hogy bátran kiparodizált bárkit, így megráfalta saját nagybátyját is, mikor koldusnak öltözve becsöngetett hozzá.

egyetemi tanulmányai miatt, nem volt olyan budapesti színház, amelynek ne lett volna előbb vagy utóbb törzsvendége.

Nemcsak rajongó nézője volt a színházaknak, de színibírálója is. Színházi írásai között találhatunk kritikákat, interjúkat és drámaelemzéseket is. Sőt! Kosztolányi maga is írt prózai és verses egyfelvonásost, illetve bábjátékot is.

Első színikritikái a Bácskai Hírlapban jelentek meg. A kutatók a Bácskai Hírlap több névtelen, valamint a „*clou*” álnéven írt színibírálatát is Kosztolányi Dezsőnek tulajdonítják. A későbbiekben Kosztolányinak több lapban is rendszeresen jelentek meg kritikai írásai.¹⁶³ „E helyen a költőkről, színdarabokról, színészekről fogok beszélni. Milyen jogon? Csak azon a jogon, hogy én is néző vagyok. Eljárogatok színházakba. Onnan élményekkel jövök haza. Azokat próbálom leírni. Nemcsak az élet ad élményeket, hanem annak mása, a színház is. (...) Vállalkozásomat tehát izgalmas kalandnak tekintem. (...) Arról írok, ami megkap. (...) Minden poggyászom a szeretet meg a látcső.”¹⁶⁴ - írja Kosztolányi az *Új Idők* című folyóirat megbízásából készítendő cikksorozata „*Előljáró beszéd*”-eként, 1928-ban.

Kosztolányi rendszeres látogatója volt tehát a budapesti színházaknak, rendszeres olvasója a korabeli modern drámáknak, és ezekről rendszeresen írt is. Szinte minden este, ha csak tehetett, színházba ment. Voltak darabok, amelyeket nem egyszerűen többször megnézett, hanem mondhatni folyamatosan nézett, amíg tartottak az előadások. Ilyen volt a fentebb említett Sztanyiszlavszkij-rendezés a moszkvai Művész Színház vendégjátékában is. A színházakat érintő kérdésekben rendszeresen nyilatkozott, így pl., amikor a Nyugatban, 1930 januárjában egy körkérdést intéztek *A színház: üzlet?* címmel Schöpflin Aladár, Kárpáti Aurél, Hevesi Sándor, Lengyel Menyhért, Simay Gyula és Vámbéry Rusztem mellett természetesen Kosztolányi Dezső is hozzászólta témához.

¹⁶³ Budapesti Napló, A Hét, Világ, Pesti napló, Új nemzedék, Új idők, Pesti Hírlap, Ünnepek, Nyugat, Színházi Élet, Élet, Új Revü, Színjáték, Népszava, Színház, Divat, Figaró)

¹⁶⁴ Új Idők, 1928. okt. 14.

„Mi a színpad? Egy nyitott szoba, melynek három fala van. A negyediket ledöntötte a kíváncsiság. Ebbe a szobába nem a kulcslyukon kukucskálunk be. A kíváncsiság oly hatalmas volt, hogy a kulcslyukat kézzel-körömmel kivájta, leszakította a zárat, bezúzta az ajtót, végül eltüntette a szoba negyedik falát is. Ami itt történik, az közügy.”¹⁶⁵

Rónay László, Kosztolányi önéletrajzírója monográfiájában¹⁶⁶ megjegyzi, hogy Kosztolányi minden irodalmi alkotás felé nagy figyelemmel fordult. Világképét Rónay László „művészet-centrikusnak” nevezi. Kosztolányi mindent és gyorsan olvas. Hamar véleményt formál, éppen ezért többször is előfordult pályája során, hogy egy olvasmányért először rajong, majd a következő alkalommal élesen bírálja ugyanazt. Ugyanezen a véleményen van Schöpplin Aladár is, aki Kosztolányi feleségének az 1938-ban, a Nyugatban Kosztolányiról megjelent monográfiáját méltatja: „Milyen heves érdeklődés minden iránt, ami irodalom! Folyton olvas, hazai és külföldi könyveket és lapokat, régieket és újakat, szépirodalmat, filozófiát, irodalomtörténetet, esztétikát. Mindenről, amit elolvasott, azonnal véleményt alkot, és siet azt közölni, ha nem lehet nyilvánosan, hát levelező barátaival. Érdeklődése, figyelme, kíváncsisága kielégíthetetlen, impresszionizmusa váltakozó színekben látatja vele a világot. Nézetei egy-egy íróról, könyvről minduntalan változnak, de állandó az írói hivatás-érzés.”

Kosztolányi színházkritikáinak publikálásával lehetőséget kapott arra, hogy minden látott darabról, szerzőről, színészről elmondhassa a véleményét. Amikor először olvassa Csehovot, és erről Juhász Gyulának ír, levelét azzal kezdi, hogy az orosz irodalommal nem Csehovon keresztül találkozik először, mert gyermekkorának kedvelt olvasmánya volt Dosztojevszkij. Csehovért az első perctől kezdve rajong. A bemutatóknak és előadásoknak rendszeres látogatója. 1920-ban az Új Nemzedékben (május 9.) így ír: „Csehov (...) legtöbb remekműve nem csak pár oldalas elbeszélés, hanem egyedülálló, óriás. Még az orosz irodalomban is alig van hozzáfogható emberalkotó.”

¹⁶⁵ Nyugat, 1930, január

¹⁶⁶ Rónay László: *Kosztolányi Dezső*; Gondolat Kiadó, Bp., 1977.

6. 2. 4. Csehov- fordítások

Csehov drámai nemcsak dramaturgiájukban újszerűek, de dialógusépítésükben, nyelvhasználatukban is igen figyelemre méltóak. Éppen ezért Csehov drámái a műfordítások történetében is különös helyet foglalnak el. Drámáinak szövegével, és azok fordításával foglalkozó szakirodalom igen gazdag.¹⁶⁷ A szépirodalmi fordításokat interkulturális kommunikációként értelmezők az olvasó és a műalkotás közötti párbeszédben a műfordítót egy olyan olvasat létrehozójának tekintik, aki az eredeti szöveg és az olvasó között egy lehetséges és adekvát szöveget hoz létre. Ennek az elgondolásnak különös jelentősége van Csehov drámáinak fordítása kapcsán. Szövegeiben ugyanis pontos, tömör kifejezésekkel dolgozik, melyek pontos fordítása a művek helyes adaptálásának egyik kulcsa. A csehovi szövegekben a nyelvi formák pótolhatnák a drámák alapját jelentő cselekvések hiányát. Azzal azonban, hogy a szereplők alig cselekszenek a művekben, sokszor teljesen cselekvésképtelenek. A dikció a szerepe megnő.

Csehov drámáinak jellemző vonását, már emlegetett „víz alatti folyam” jellegét éppen az adja, hogy az akció hiányát a dikció sem pótolja. A dialógusok felszínesek, sokkal inkább monológok, mint egymással folytatott párbeszéddek. A ki nem mondott szavak mögött rejlő indulatoknak, szenvedélyeknek éppúgy dramaturgiai jelentősége van, mint a cselekvés hiányának. Ebből következik, hogy a Csehov-szövegek fordítása, az eredeti művészi célnak megfelelő szöveg létrehozása a Csehov-művek működőképességének egyik alapvető elvárása.

A szépirodalmi szövegek recepciója során az aktualizálódó jelentés újrendeződik. Ahhoz, hogy az újrendeződés során az eredeti művészi cél megmaradhasson, a szöveg egészének kohézióját kell megőriznie a fordítónak.

Kosztolányi Dezső közvetítő fordítás segítségével, az eredeti művészi szöveg ismerete nélkül dolgozott, fordítása mégis tökéletesen visszaadja az eredetit. Ez azt jelenti, hogy a Csehov-drámáknak olyan erőteljes szerkezeti, strukturális kompozíciója van, ami megköti a nyelvhasználatot, vagy még inkább egy adott

¹⁶⁷ Cs. Jonas Erzsébet: *Stílusdarabok Csehov-szövegek magyar szövegvariációira*, 1999, Debrecen, KLTE évkönyv

irányba viszi azt. Ezáltal a nyelv nem egyszerűen a művészi szándék, vagy a hősök kifejezőeszköze, hanem a dráma szerves részeként, meghatározó komponenseként jelenik meg. Kosztolányi jól érzi a *Három nővér* sajátosságait, amikor így ír róla: „Minden elmúlik, de semmi sem oldódik meg (...) csupa jelkép. Mert az emberek – még az oroszok sem – beszélnek így, a valóságot csak egy nagy költő hazudhatja ilyen tömörnek, ilyen összefüggőnek, ilyen nagyszerűnek, a legnemesebb realizmus bűvös eszközével. A férfiak nem dolgoznak és boldogtalanok, de a nők dolgoznak, és ők is boldogtalanok. Mindenki boldogtalan, az élet nem adhat mást. Cselekmény nem mozgatja a darabot, mégse „novella”, mégse „regény”, hanem dráma...”¹⁶⁸

Csehov egy 1899-ben írott levelében a nyelvről és stílusról ír. Ebben 4 pontban határozza meg követelményeit: 1. egyszerűség és szemléletesség; 2. tömörség; 3. tisztaság és gondolati pontosság; 4. zeneiség és jóhangzás. Meglátása szerint az egyszerűséget és a kifejezőerőt a leghétköznapiabb frázisok teremtik meg. Csehov hőseinek nyelvére az egyszerűség és zeneiség jellemző. Egyszerű, mindennapi jelzői, a tiszta, mindenféle díszítéstől mentes irodalmi nyelv használata adja drámai dialógusainak sajátosságait.¹⁶⁹ „Az ember belső világát csak úgy lehet bemutatni, ha megmutatjuk, hogyan érintkezik, hogyan szól másokkal. Csak a kölcsönös egymásra hatásban bontakozik ki az ember nembeli lényege (*человек в человеке*) mind önmaga, mind mások számára. A dialógus tehát nem a cselekvést megelőző aktus, hanem a cselekvés maga. Létezni annyit jelent, mint beszélve érintkezni a másikkal. Mikor a dialógusnak vége, minden megszakad”¹⁷⁰

A *Három nővért* Csehov 1900-ban írta, de nyomtatásban csak egy évvel később jelent meg, s ez évben, 1901-ben mutatták be a moszkvai Művész Színházban. Magyarországi ősbemutatóját 1922-ben tartották a Vígszínházban, Kosztolányi Dezső fordítása alapján. Ugyanitt 1947-ben is felújították, majd 1954-ben a Madách Színház Háry Gyula fordításában tűzte színpadra a darabot. A Csehov gyűjteményes

¹⁶⁸ Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradandóbb*, Bp., 1975.

¹⁶⁹ Csehov dialógusainak szerkezetével gazdag szakirodalom foglalkozik (ARVAT 1961; GURBANOV 1957; LJULKO 1957; POLISCSUK 1961). BAH a kérdő mondatok funkcióját, BADAJEVA pedig a társalgási stílus jegyeit vizsgálja Csehov drámaiban (BAH 1958; BADAJEVA 1972).

¹⁷⁰ Mihail Bahtyin: *Dosztojevszikj*, 1972., 437.

kiadásba¹⁷¹ Kosztolányi tolmácsolásában került be. Nem tisztázott, milyen szöveg alapján fordított Kosztolányi, de valószínűbb, hogy német közvetítéssel került kapcsolatba a Csehov-szöveggel.¹⁷² Háty Gyula - mint Csehov egyik állandó fordítója - oroszról fordított.

„Kosztolányi fordítása költői szubjektumán átszűrte interpretáció. Nem az eredeti orosz szövegből dolgozott, ám a lélek védtelenségének Kosztolányira jellemző nyelvi tükröztetése át- meg átszövi a csehovi szöveget ott is, ahol ez az orosz eredetit követve másként hangzana. Az *alliterációk*, *szóismétlések fokozások*, a jellegzetes Kosztolányi-lírából ismert *szóképek* teszik egyénivé ezt a szövegváltozatot. Kosztolányi költői stílusának fordításbeli tükröződésére idézzünk egy-egy fordításbeli szövegrészt a *megszóltatás* kommunikatív funkciójának költői megoldásával.”¹⁷³

Míg a Kosztolányi-fordítást a szubjektív líra költője felől értelmezik a fordítások kutatói, addig a Tóth Árpád-féle *Cseresznyés kert*-fordítás esetében a századelő patetikus közízlésének hatását látják.

A *Cseresznyés kert* 1903-ban írta Csehov, de a bemutatására — többszöri szövegváltoztatás után — csak 1904. január 17-én került sor a moszkvai Művész Színházban. 1924-ben mutatta be a Vígsház, Tóth Árpád fordításában. A *Cseresznyés kert* magyar szövegét vizsgálva nemcsak Tóth Árpád fordítói elveit s a kor közízlését látjuk tükröződni a darab szövegén, hanem a költő-műfordító jellegzetes eszközeit is. „(...) akárhol üjtük fel kötetét, mindenütt olyan sorokat, kifejezéseket találunk, amelyek Tóth Árpád eredeti verseiben is otthonosan hatnának. Ezek a fordítások jellegzetesen tóthárpádiak.”¹⁷⁴

A magyar irodalom Csehov-recepciója fontos állomása a két irodalmi kultúra találkozásának. Csehov még kortársként megjelenik a hazai olvasóközönség előtt, de

¹⁷¹ Csehov: *Sírály*, in: Színművek (1887–1904)

¹⁷² Cs. JÓNÁS-SZÉKELY 1987.

¹⁷³ Cs. Jónás, 1984

¹⁷⁴ Flaubert: *Bouvard és Pécuchet*. Génies (1921). A részletes elemzés: Kardos László, Tóth Árpád műfordításai. Bp., 1954. 306.

sokáig novellistaként tartják számon. Még akkor is inkább ezt tartják jellemzőbbnek, amikor a színházakban játszani kezdik darabjait. A könyvkiadási adatok alapján Csehov igen népszerű szerző, főként az 1920-as években, de kritikai fogadtatása igen bizonytalan. Bár keresik a párhuzamokat a századforduló magyar kisprózája, sőt a világirodalom, főként a francia novellisztika és Csehov között, de értékelni csak jó két évtizedes késéssel kezdik el, amikor színművei is népszerűek lesznek hazánkban. Színműveinek megértése is jóval magyarországi megjelenésük után, csak a 40-es években kezdődik el. Akkor már olyan cikkeket olvashatunk drámáiról, amelyekben Pirandello és Bernard Shaw mellé helyezik őt.

Honti Rezső 1924-ben a *Kísértetes éjjel és egyéb elbeszélések* című kötet előszavában, mintegy összefoglalva a Csehov-recepció addigi tanúságait igen értő, színvonalas elemzést ír az orosz szerzőről.¹⁷⁵ „A 80-as évek társadalmi szerkezetének tarka rétegzettségét Csehov Pavlovics Antal olvastotta irodalmi egységgé. (...) Csehov elsősorban típusrajzoló (...) Csehov az a művész, akinek tollán meggyőző, szemléletes, zárt képbe áll össze a valóság (...) Színműveinek előadásai csaknem mind az író diadalünnepei voltak. (...) Csehov a parasztból és a csinovnyikból mindent kiaknázott.”¹⁷⁶

Az idézetből jól látható, hogy a Csehovval való első ismerkedéshez képest milyen pontossággal és hozzáértéssel határozza meg a kötet bevezető tanulmányát író szerző a csehovi hőstípusok megalkotásának és jellemző vonásainak mibenlétét.

¹⁷⁵ Dukkon Ágnes az *Orosz írók magyar szemmel* III. kötetének szerzője a kötethez írt előszóban külön felhívja a figyelmet Honti Rezső cikkére. Kiemeli a cikk árnyaltságát és azt, hogy az orosz irodalmi párhuzamok között milyen jól helyezi el a szerző Csehovot.

¹⁷⁶ Honti Rezső: *Csehov novellái*, in: *Kísértetes éjjel és egyéb elbeszélések*, Bp., 1924.

7. 1905 – 1908 – A Nyugat indulásának éveiben

Az 1905-ös orosz forradalom híre felkavarja a magyar közvéleményt. Megsokszorozódnak a publicisztikai írások, melyek az orosz eseményeket taglalják. A Hét *Potjomkin* címmel vezércikket közöl, Kiss József verset ír *Potjomkin páncélos* címmel. „A magyar közvélemény különböző rétegei természetesen különbözőképpen értékelik az oroszországi eseményeket, egy dologban azonban egyetértenek: a forradalom előkészítésében nagy szerepet játszottak az orosz írók.”¹⁷⁷ Kocsis Lénárt a Katolikus Szemlében egyenesen Tolsztojt vádolja, mert mint írja Tolsztoj megtámadta a vallási intézményeket, és lerombolta a tekintélyt. „Ki csodálkozik (...) hogy a szegény muzsik csak e szavakat értette meg Tolsztoj műveiből: a föld azé, aki megműveli.”¹⁷⁸ A *Jövendő* hasábjain hasonló gondolatokat olvashatunk: „A tudomány nem beszélhet szabadon, hát a művészet tükrében mutatták meg a próféták az orosz népnek saját magát, s az utat, mely jobb állapotok felé vihet.”¹⁷⁹

7. 1. A Budapesti Napló és Ady Endre

1905 januárjában megbukott a Szabadelvű Párt, Magyarország is belpolitikai válságot él át. A választásokat követő helyzetben a Budapesti Napló a kormány félhivatalos lapja lett azáltal, hogy a főszerkesztőt, Vészi Józsefet felkérték a Sajtóiroda vezetésére. A magyarországi orosz recepció egyik fontos orgánuma volt az 1896. augusztus 20-án a Pesti Naplóból kiváló Budapesti Napló, mely nyitócikkében bátran hangoztatta: „Ez a liberalizmus a mi evangéliumunk. Ennek a szabadelvűségnek valljuk mi hitét rettenthetetlenül, meg nem ingatható meggyőződéssel és ki nem fárasztható buzgósággal.”¹⁸⁰

A lap irodalmi rovatában az orosz tárgyú cikkek igen nagy számban jelentek meg. Az orosz irodalom magyar befogadásának történetében a folyóirat anyaga még mindig feldolgozatlan. Zöldhelyi Zsuzsa már 1986-ban felhívja a figyelmet arra,

¹⁷⁷ Zöldhelyi Zsuzsa, 339. o.

¹⁷⁸ Kocsis Lénárd: *Tolsztoj*, Katolikus Szemle, 1908. 22. köt., 907. o.

¹⁷⁹ *Jövendő*, 1905, 5. szám, 7. o.

¹⁸⁰ Budapesti Napló, 1896. aug. 20, Braun Sándor: *Beköszöntő*

hogy bár a Budapesti Napló orosz tárgyú anyagainak zöme szerepel a *Kozocsa-Radó-bibliográfiában*¹⁸¹, ennek ellenére „A Budapesti Napló 1904-1908-as évfolyamaiban közzétett orosz művek terjedelmes almanach összeállításához is elegendőek lennének, az orosz irodalomról pedig számos igen érdekes tanulmány ad képet.”¹⁸²

A Hét mellett az 1890-es évek egyik vezető lapja volt a Budapesti Napló, melynek népszerűsége A Hét századforduló utáni hanyatlása mellett egyre növekszik. A folyóirat köréhez olyan nevek tartoznak, mint Ambrus Zoltán, Thury Zoltán, Papp Dániel, Bródy Sándor, majd később Ady Endre és Kosztolányi Dezső. A Budapesti Napló oroszok iránti érdeklődését Goda Géza alapozta meg, aki az alkotói műhelyként is működő folyóirathoz jelentős műfordítóként csatlakozik. Tárcákat ír, s emellett ő irányítja a figyelmet a világirodalom különböző áramlataira éppúgy, mint a skandináv vagy az orosz irodalomra.¹⁸³

Az orosz irodalom magyarországi befogadástörténetében igen fontos szerepet játszik Ady Endre, aki 1905-1908 között a Budapesti Napló munkatársaként dolgozott, és publicisztikai munkásságának legkiemelkedőbb esszéit ebben az időszakban írta, orosz témákról. A magyar irodalomtörténet tanúsága szerint Ady pályáján az 1905-ös év sajátos fordulatot hoz, mert mind az orosz forradalom, mind a magyar események nagy hatással vannak rá. „Ady szenvedélyes érdeklődésével már korán figyelte az oroszországi eseményeket. 1903 nyarán, mielőtt Lédát megismerte, habozott, Párizsba utazzon-e vagy Szentpétervárra. Franciaországban nagy figyelemmel követte az orosz bel- és külpolitika híreit. Személyes ismerőseitől is szerezhetett értesüléseket. Akkor már zajlott az orosz-japán háború. Ady ezt a két eseményt, a belső orosz forradalmat s a cárizmusnak a japán imperializmussal vívott harcát mindig együtt, egymásra hatásukban látta. Ady Japán feltörő népével rokonszenvezett.”¹⁸⁴

¹⁸¹ Kozocsa Sándor – Radó György: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig*, Művelt Nép, 1956.

¹⁸² Zöldhelyi, 340. o.

¹⁸³ *A magyar irodalom története*, forrás: mek.niif.hu/02200/02228/html/04/470.html

¹⁸⁴ *A magyar irodalom története*, forrás: mek.niif.hu/02200/02228/html/05/61.html

1905. január 15-én a Budapesti Naplóban megjelenik Ady újabb „vasárnapi verse” a *Vörös székér a tengeren*, melyet az orosz forradalom híre ihletett. Ugyanennek az évnek a végén jelenik meg *Földindulás* című cikke, mely keretbe fogja a költő orosz forradalomról alkotott gondolatait. Az év során a Budapesti Naplóban jelennek meg az ebben a témában írt igen ismertté vált írásai, mint a *Turgenyev leányai*, *A moszkvai rekviem*, *A mukdeni lángok* és az *Ultimátum*.

*A Turgenyev leányai*¹⁸⁵ című esszéje rendhagyó módon szól a magyar olvasókhöz. Az esszé művészi megformáltsága, a próza lírai elemei csak még hangsúlyosabbá teszik a szöveg gondolatiságát. A keretes szerkezetű szövegben a cikk írójának lelke „elkívánczik és száll Turgenyev fehér leányaihoz”, akikben a forradalom célját és okát látja. „Turgenyev leányaira gondoljatok, ha jönnek a vér hírei a lángolni kezdő, szent Oroszországból. Ő értük van e forradalom. A mi asszonyideáljainkért, kikhez most elkívánczik a mi lelkünk...” A szöveg líraiságát az óda retorikájához hasonlító, magasztos, megszólító és egyben párbeszédet kezdeményező költői eszközök adják. A prózai szövegből kiemelkedik az a rész, amikor „őket kereső lelkeinkhez íme beszélgetnek az ő lelkeik”. A turgenyevi hősökkel párbeszédet folytató magyar költő, az orosz műalkotások „lelkeinek”, vagyis hőseinek és a magyar költő „lelkének” dialógusában két kultúra, két értékrendszer egymásra reflektálásának lehetünk tanúi. Ady ezzel a lírai kompozíciójú esszéjével másik oldalát mutatja be az orosz forradalomnak, melynek kapcsán azzal vádolják a magyar olvasók az orosz írókat, hogy nekik is részük volt, igen nagy részük volt a forradalom kirobbanásában. Ady olvasatában a turgenyevi regényhősök annak a kultúrának, annak a hagyománynak az értékeit jelentik, amiért érdemes harcolni, illetve amelyeket a forradalomban is meg kell őrizni.

Ady a turgenyevi hagyományt követendő értéknek tekinti, és akkor is emellett hallatja a hangját, mikor arról értesül, hogy bár a világirodalomban is igen népszerű és megbecsült orosz szerzőnek saját hazájában pénzt gyűjtöttek a szobrára, a szobor mégsem készült el. „Ám Oroszországban másként állnak a dolgok. Csodálatos erőket sejt ez az ország. Mihelyt lerázza a béklyókat, helyre fog pótolni mindent.”¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ady Endre: *Turgenyev leányai*, 1905. január 26 / 26. szám, 8-9. o.

¹⁸⁶ Ady Endre: *Turgenyev Szergejevics Iván*, Budapesti Napló, 1905. szept. 7, 247. szám, 5. o.

Ady orosz írókról alkotott képe igen sajátos. Míg a magyar irodalomban az ő munkássága jelenti a szimbolizmust, a modernség megjelenését, addig az orosz irodalom alkotóit Ady inkább a XIX. század felől értékeli. Míg Turgenyevet nagyra becsüli, és ennek kifejezésére minden lehetőséget megragad, addig a kortárs Gorkijt nem kedveli, és ennek kifejezésére is megragad minden alkalmat. „Mi nem szeretjük Gorkijt: sok írással bizonyítottuk már. (...) A számár Gorkij: de nagy bánatot okozott nekünk, kik őt pláne nem is szeretjük.”¹⁸⁷ Ady először 1905-ben *Barnum és Andrejevna lovagja* című cikkében támadja Gorkijt, mert osztotta azt az akkoriban felröppent nézetet, miszerint az orosz író csak reklámhajhászásból csatlakozott az orosz forradalomhoz. Ady újabb éles hangú írását az váltja ki, hogy Gorkij Berlinben felolvasást tartott, amely közben kifejtette véleményét a magyar szabadságharcról, és annak kultúraőrző és kultúráteremtő hatásáról. Gorkij ezzel - a feltehetőleg a magyarok iránti rokonszenvének hangot adó, lelkesítőnek szánt gondolataival - Ady érzékeny pontjára tapintott: „A mi szabadságharcosaink mindenre gondolnak. Csak éppen mireánk nem gondolnak: művészféltre, művészetre, írókra, könyvekre.” Ezekben a sorokban a *Turgenyev leányai* esszé metonímiái mögé bújtatott irodalom- és művészetféltes egyértelműen deklarálódik.

Ady orosz forradalom kapcsán írt cikkeinek egy fontos tanúsága, hogy a költő a forradalomtól a változást, a jó megteremtésének, a kultúra fejlődésének lehetőségét várta. Kenyeres Zoltán a „nagykorszak” kezdetének a francia forradalmat tekinti, és felhívja a figyelmet arra a sajátos, korszakalkotó jelenségre, hogy a „változhatóság és változhatatlanság” kérdéseire adott lehetséges válaszok mentén rajzolódnak ki az irodalomtörténet korszakai.¹⁸⁸ „Irodalomtörténet-írásunk a nemzeti klasszicizmus kezdetei óta beépítette vizsgálataiba a változhatóság – változhatatlanság értékszempontjait. Hol az egyik, hol a másik kapott nagyobb értékhangsúlyt.”

Ady *Moszkvai rekviem*ben írott gondolataiból kiolvasható, hogy a nagy francia forradalom után az orosz forradalmat tekinti a következő olyan eseménynek, amelynek kultúráteremtő erőt tulajdonít. "Nem lehet felsorolni, mennyi helyen, mennyi vágy szabadult most föl. Vágy és akarat: a változás a jobb felé." –

¹⁸⁷ Ady Endre: *A számár Gorkij*, Budapesti Napló, 1906. március 25., 83.szám, 10. o.

¹⁸⁸ Kenyeres Zoltán: *Egy korszak genezisééről, in: Etika*

olvashatjuk *A mukdeni lángok* című cikkében. Találó megfogalmazása ez annak, hogy a világhaladás mit remélhet a cárizmus vereségéből.

Az orosz forradalom kapcsán írt cikkei közül a *Földindulást* tekintik a legjobbnak. "Ki tudja a szemeit behunyni, füleit betömni, lelkét teljesen a magyar koalíció reménységeihez fűzni, mikor rettenetes földindulás rázza a világot?" – kérdezi még *A nacionalizmus alkonya* című cikkében az 1905-ös év magyar belpolitikai eseményeire utalva. A *Földindulást* az orosz forradalom ihleti, és mintegy összefoglalja Ady ennek kapcsán keletkezett írásainak közös felismerését: „Fölkelt a nép, s formálja a világot!”¹⁸⁹

Ady véleményének, cikkeinek mindenképpen kiemelt helye van az orosz recepcióban. Ő lesz a Nyugat köré szerveződő írók, alkotók kulcsfigurája. A folyóirat indulásának éveiben sokszor úgy tűnik, hogy a folyóiratot Hatvany Lajos egyenesen Ady köré szervezte, szemben Osvát Ernővel, aki a tehetségek felkarolásának programja mellett mindvégig kitartott. Az *Új versek* kötet nagy sikere után a közvélemény különös figyelemmel volt Ady cikkeire. Írásainak, véleményének mindenképpen jelentős szerepe volt a recepció formálódásában.

Ady híresen jól tájékozott és jól olvasott volt, a híradásokban mindig naprakész, pontos, ezért meglátásaira sokan odafigyeltek.

A külföldről érkező hírekre többnyire elsőként figyel fel, így 1907-ben a Budapesti Napló július 18-ai számában elsőként reagál Tolsztoj gyász hírére, és ír egy róla szóló, igen magasztos, Tolsztojt krisztusi magasságokba emelő, szép nekrológot. „Arca, a nemes, fájdalmas, szép apostolarc ott ragyog az emberiség előtt időtlen időkhöz a Názáreti arca mellett. Boldogtalan volt a mi boldogtalanságunk miatt. Nagy volt, szent volt, szomorú volt, jó volt, s mégsem ért vele célt: ember volt.”¹⁹⁰

A cikk sajátosságát nem az adja, hogy Ady álnéven – még inkább csak szignójával ellátva – írta a nekrológot, hanem az, hogy az 1907-ben felröppent hír Tolsztoj haláláról nem volt igaz. Az ugyanezen a napon a Szeged és Vidéke című lapban

¹⁸⁹ Ady Endre: *Földindulás*, Budapesti Napló, 1905.

¹⁹⁰ -d- (Ady Endre): *Tolsztoj meghalt?* - Budapesti Napló, 1907. június 18., 170. szám. 7. oldal

megjelenő *Tolsztoj* című cikkben ezt olvashatjuk: „A távíródrót idege ma nem remegett jobban, mint amikor egy boldog vagy boldogtalan ösmeretlen halálát jelenti. Pedig egy szó nyilallott a világon keresztül (...): meghalt Tolsztoj! Éjszakára kiderült: a hír hazug. Tolsztoj szíve még él, de indulóban van a halhatatlanság felé.”¹⁹¹ A cikk írója Juhász Gyula, aki – szemben Adyval – tudta, hogy a halálhír nem igaz, de megragadta a lehetőséget, hogy megírassa, milyen érzéseket és gondolatokat vált ki az emberiségből egy ilyen nagy alkotó halálának híre.

A halálhír után egy évvel a világ Tolsztoj 80. születésnapját ünnepli, melyről Kunfi Zsigmond számol be a *Népszava* hasábjain.¹⁹² A cikk érdekessége nem a Tolsztojt dicsérő szavakban rejlik, hanem abban, ahogy Tolsztoj munkásságát értékeli a szerző. „Szép és nagy tusa volt, amelyet Tolsztoj Leó megkezdett minden ellen, amit rossznak, selejtesnek, bünszerzőnek ítélt. Mint valami komoly és szomorú Don Quijote, a szellemi és társadalmi élet egész szemhatárát ártalmas szélmalmoktól látta beszegettnek, és hihetetlen bátor, kemény energiával kezdte meg ellenük a csatát.”¹⁹³

Tolsztoj Don Quijotéhoz való hasonlítása felidézi Turgenyev jól ismert esszéjét, a *Hamlet és Don Quijote*-t, melyben két különböző hőstípuson keresztül mutatja be az orosz író a XIX. század két alapvető karakterét. Az egyik típus a hamleti hős, aki Turgenyev szerint az európai kultúrtörténet egyik alaptípusa. Tépelődő, intellektuális karakter, aki nem képes a cselekvésre, illetve a cselekvés megkezdését túl sokáig mérlegeli. Ezáltal képtelen a „kizökkent idő helyretolására”. Turgenyev szerint sokkal inkább követendő minta kellene, hogy legyen a XIX. századi ember számára a don quijote-i karakter, aki bár keveset tud, de tudja, mi az élet értelme, és inkább a cselekvést választja.¹⁹⁴

A vívódó értelmiséggel szemben - aki képtelen képességeit a gyakorlatban kamatoztatni - Turgenyev rehabilitálja Cervantes hősét, aki erkölcsi felfogását, értékrendjét nem illeszti hozzá a változó időhöz, és meditáció helyett a tetteket választja. Kunfi Zsigmond Tolsztojról írott gondolataiban visszaköszönnék ezek a

¹⁹¹ Juhász Gyula: *Tolsztoj, Szeged és vidéke*, 1907. júl. 17., 161. szám., 5.o.

¹⁹² Kunfi Zsigmond: *Tolsztoj*, *Népszava*, 1908, szept. 10., 216. szám, 1-2.o.

¹⁹³ Ld.fent

¹⁹⁴ Turgenyev: *Hamlet és Don Quijote*

turgenyevi gondolatok, és ezáltal újabb kapcsolatra mutatnak rá a két irodalom találkozásában.

Az orosz irodalmi műalkotások hőseinek példaként való alkalmazása vagy az orosz szerzők esszéiből, műalkotásaiból elvont irodalmi következtetések kapcsán a két kultúra közötti mélyebb párbeszéd kezdetének lehetünk tanúi. Ezekben az írásokban kezd megvalósulni az a lehetőség, melyet Toldy Ferenc a recepció kezdetén is remélt: a két irodalom egymástól való tanulásának lehetősége.

7. 2. 1908 - Nyugat

Az 1908-ban induló Nyugat folyóirat oroszokról alkotott képét mindezen előzmények nagyban meghatározzák. A magyar és orosz irodalom kapcsolatában erre az időszakra alapozódik meg a két kultúra közötti párbeszéd. Az orosz irodalom és kultúra főbb tendenciái, alkotói már nem ismeretlenek a magyar befogadók számára. A leendő „nyugatosok” pedig már a folyóirat indulása előtt komoly kapcsolatot alakítottak ki az oroszokkal.

„A történelmi tévképzetek közé tartozik, hogy a Nyugat a semmiből nőtt ki. Ha szemügyre vesszük az adatokat és a tényeket, akkor azt kell mondanunk, hogy mozgalmas és eleven, kiterjedt és szerteágazó, a könyvkiadás, színház és a sajtó arányait tekintve mindenképpen jelentős szellemi életben született meg.”¹⁹⁵ Kenyeres Zoltán gondolatai éppen arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a Nyugat köré csoportosuló alkotók komoly előzmények után, és kialakult, már többször felvállalt irodalomfelfogással érkeztek a folyóirathoz. Vitathatatlan hatásának, ízlésformáló jelentőségének ez az egyik oka. Ugyanez igaz az orosz recepció és a Nyugat kapcsolatára is: egyrészt azok az alkotók, akik a folyóiratban is érdeklődnek és tudósítanak az oroszokról, már a folyóirat megjelenése előtt is hallatták a hangjukat az oroszokkal kapcsolatban, másrészt az oroszokról alkotott kép már eléggé árnyalt és ismert is volt a magyar befogadók számára.

¹⁹⁵ Kenyeres Zoltán: *A Nyugat periódusai*, 32. o.

A folyóirat értékrendjének és szerepének vizsgálatakor valóban nem bír túl nagy jelentőséggel annak a ténynek az ismerete, hogy „A Nyugat első száma nem 1908 január elsején jelent meg, ahogy a címoldala hirdeti, hanem 1907 karácsonyán látott napvilágot”¹⁹⁶. Sokkal lényegesebb annak az áttekintése, hogy kik alkották a folyóirat szerkesztői gárdáját, és kik publikáltak benne.

„Magyar Génusz, a Figyelő és a Szerda még nem volt képes huzamosan magára vonni a közönség figyelmét, az irodalomtörténet mégis följegyezte őket, mert szerkesztőségi műhelyeikben találkozott össze a Nyugat alapító gárdája.”

Az orosz recepció szempontjából a Nyugat szerkesztőinek igen fontos szerep jut, hiszen az ő elképzeléseik mentén szerkesztik a folyóiratot. Így mindenképpen fontos Osvát Ernő személye, aki elsősorban a tehetségek felkarolását látta a Nyugat egyik alapvető feladatának, de az is ő, aki igen jó érzékkel választja ki a tehetségeket, és rajong az oroszokért. Láttuk ezt már a Magyar Génuszban kifejtett tevékenysége kapcsán éppúgy, mint amikor Török Gedeon álnéven Gorkijról ír. Írásában ott olvashatjuk a tehetségeket elbíráló Osvát Ernő szavait, melyeket a Nyugatban publikálni kívánó írók, költők is igen jól ismernek majd. „(...) az a gyors tempó a művésziesség rovására van. (...) mint a parfüm, e novellák erős hangulata is csak csöppenként élvezhető; több főfájást okoz.”¹⁹⁷

A szerkesztői gárda tagjai: Ignotus, aki bátran vállalt vitákat, Schöpflin Aladár, aki műbírálatairól volt ismert, Fenyő Miksa, aki művelt irodalombarát létre pénzügyekben is kellően jártas volt. A szerkesztőségi mindenek szerepét Gellért Oszkár vállalta.

Többek között a szerkesztők elképzelései szabták meg a Nyugat programját is. Osvát Ernő már a Magyar Génusz szerkesztésénél is az esztétikai értékek képviselését tartotta fontosabbnak a politikai érdeklődésnél – melyet a jó ízlés nevében nyíltan vissza is utasított¹⁹⁸. Ezt képviseli majd a Nyugat szerkesztőjeként is. Ambrus Zoltán

¹⁹⁶ Uő. Uo.

¹⁹⁷ Török Gedeon: Makszim Gorkij

¹⁹⁸ Osvát Ernő: Magyar Génusz, 1903. április 5., 26.szám

pedig a Szerda első lapjain a „szépirodalom függetlenségéről”¹⁹⁹ ír. A Nyugat alapítói mind tudatosan vállalták a századelő szépségkultuszát, és csatlakoztak annak esztétizáló törekvéseihez. „Miközben szembeszálltak a lapos, provinciális nemzeti szólamhangoztatással, a közhelyszerű hazafiaskodással, folytatták azt a szemléletet, amelyet röviden úgy lehet megfogalmazni, hogy az irodalom több, mint irodalom.”²⁰⁰

A folyóirat esztétikai törekvései és a politikától való bizonyos mértékű elhatárolódása közös alapokat jelentenek a Nyugathoz tartozó szerzőknek, emellett azonban a folyóirat egyáltalán nem volt egységes, sokkal inkább jellemezte az a sokszínűség, ami a szerkesztők és alkotók saját irodalomfelfogásából, saját irodalomértéséből fakadt. „Fogunk-e itt mi valamikor affélet csinálni, amit mostanában különösen nagy erővel csinálnak a népek?” – kérdezi Ady az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, 1905-ben a Figyelőben megjelent írásában. Ez a kérdés a Nyugat programjának fő kérdésévé válik.

Tesz- e valami újat, valami olyasmit a folyóirat, ami segíti a magyar irodalmat és kultúrát a nyugat-európaihoz felzárkózni?

A Nyugat folyóirat érdeklődése az orosz irodalom iránt mindenképpen olyan jellegzetesség, amely a világirodalom megismerésében meghatározónak mondható. A két kultúra kapcsolata - mint a bevezetőből is látszik - a folyóirat hasábjain élő kapcsolat volt. Az orosz irodalom magyar recepciójára is igaz a Zöldhelyi Zsuzsától a bevezetőben idézett megállapítás: „Azt, hogy egy irodalom mit vesz észre, s főként mit vesz át egy külföldi irodalom alkotásaiból, azt első sorban a „befogadó irodalom” belső szükségletei határozzák meg.”²⁰¹ A XX. Század kezdetén a „befogadó irodalom” szükségleteit elsősorban azok az alkotók határozták meg, akik a Nyugathoz csatlakoztak. A folyóirat ízlésformáló szerepének ez az egyik alapja.

¹⁹⁹ Ambrus Zoltán: *Irodalom és újságírás*, Szerda, 1905. okt. 13., 1-16.o

²⁰⁰ Kenyeres Zoltán, *Etika*, 34. o

²⁰¹ Id. Bevezető 1. lábjegyzet

7. 2. 1. – *Kelet népe*

Az 1908-ban induló lap első írása, Ignotus *Kelet népe*²⁰² című cikke már az Osvát, Ady és Ambrus által képviselt program összefoglaló írása. Szól az irodalom függetlenségéről, a tehetségek felkarolásáról, az európai szellem követéséről. A cikkben megfogalmazott programot színesítik majd a folyóirathoz csatlakozó prózairók - mint például Szini Gyula, Jób Dániel, Cholnoky Viktor -, költők – Ady, Juhász Gyula, Kosztolányi. Mind ugyanazért az esztétikáért, irodalomért harcolnak, de mégsem tartoznak egy irodalmi csoporthoz, egy irányzathoz, de még csak egy korosztályhoz sem. Így az általuk közvetített irodalom sokszínű, irodalmi vitákat, párbeszédet generáló alkotói folyamat.

Az orosz irodalom befogadásában már mind hallatták a hangjukat, a századforduló orosz recepciójának meghatározó alakjai voltak.

Az orosz irodalom és a Nyugat folyóirat kapcsolata már az első cikkben deklarálódik. A Széchényi és Kossuthot címében felidéző *Kelet népe* apropóját egy finn szintársulat budapesti előadása adja. Ignotus láthatóan jól ismeri a finn-orosz kapcsolatokat: „Ahogy ez a fajbeli magyarságnál is majdnem háromszorta kisebb nép az orosz elnyomás ellen a sarkára és talpán megáll, az bizonyára szívzaggatóan gyönyörű látvány.”

Az oroszokkal való ismerkedésnek a kezdetektől két iránya volt; az egyik a publicisztikai írásokból származó - sokszor az oroszokra, mint érdekes népre rácsodálkozó – híradásokból, a másik az orosz irodalom alkotóinak és alkotásainak megismeréséből adódik. A finn – magyar „halzsírszagúnak” titulált rokonság kapcsán is látszik: Ignotus jól ismerte a korabeli orosz tárgyú publicisztikai híradásokat, legalábbis a finn-orosz kapcsolatok viszonyában mindenképpen.

A cikk provokatív felvezetésében Ignotus a finn művészet létjogosultságára keresi a választ: „Mit szeret ezen a nyelven (...) Mit félt ezen a kultúrán (...) Mit veszítene: nemcsak a világ, de ő maga is, ha átolvadt volna a svédességbe, vagy elvegyülne abba a nagyszerű tengerbe, melynek vizei felett Tolsztojk s a Dosztojevskik lelke

²⁰² Ignotus, *Kelet népe*, Nyugat 1908. 1. szám

lebeg?” Jól ismeri tehát az orosz kultúra nagyjait is. A „szláv tengert” egyenesen velük azonosítja.

A finn és magyar párhuzamban a kelet népeként aposztrofálja a magyarokat is, de látja bennük a fejlődés, az „új honfoglalás” lehetőségét. A cikkben írt kulturális honfoglalás képei egybecsengnek Ady *Góg és Magóg fia vagyok én* című versének jól ismert gondolataival: „Szabad-e Dévénynél betönnöm új időknek új dalaival.”

Ignotus 1909-ben a következőket írja Hatvany Lajosnak: „Nekünk magunkhoz kell fűznünk minden úgy nevezett modern mozgalmat színházban, zenében, festészetben meg társadalmi és politikai dolgokban is.”²⁰³

Babits Mihály 1932-es visszaemlékezésében a folyóirat egyik jellegzetes, címadó sajátosságának tartja a „nyugatra tekintést”, melyben magyarságunk kiteljesedésének lehetőségeit látták. A folyóirat címében is deklarált nyitás azonban nemcsak a nyugat-európai irodalmi modernséget szimbolizáló költők és írók irányába történt, de általában az európai irodalom és a társművészetek felé is. A folyóirat szerzői a kortárs világirodalmi alkotások lefordításában és értékelésében, a zenei, színházi bemutatók és festészeti tárlatok recenzálásában kiemelkedő szerepet vállaltak. Ez egyszerre volt részükről csatlakozási igény a modern irodalomhoz - mellyel a korban annyira elvárt önképzési igényüket is megvalósíthatták - és egyszerre volt saját újtó elképzeléseik legitimálásának lehetősége is.

A Nyugat Figyelő rovata különösen nyitott volt a különböző tárgyú és témájú kritikákra. Ezen a rovaton keresztül még intenzívebben küzdött az akadémizmus ellen, és támogatta az újtó törekvéseket. Ennek köszönhetően a Nyugat a megújulásra váró magyar kultúra szóvivője lett, s egyúttal viták és támadások keresztüztüzebe került. A folyóirat kultúraformáló erejének ez a sajátosság lett az egyik forrása. A konzervatív kritika támadásaira reagáló, és az azokból kibontakozó vitáknak köszönhetően a magyar művészet és magyar befogadók figyelme a különböző nemzetek művészetére és a különböző művészetekre, irányzatokra

²⁰³ 2008-ban a Nyugat 100 éves évfordulója kapcsán a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítást szervezett, melynek egyik termében a Nyugat és a világirodalom kapcsolatát mutatta be. Az idézett szöveg a kiállítás egyik tablójáról való.

irányult. A viták átíveltek a művészetek és népek határain, és megkezdődött a magyar irodalomnak a világirodalomhoz mért kimunkálása. A folyóirat hasábjain a művészek kritikáik révén inspirálták, és egyben népszerűsítették is egymást.

A Nyugat kritikáit – éppúgy, mint programját, alkotóit – a sokszínűség jellemezte, és egyáltalán nem volt tévedhetetlen. Írásaiban sokszor elfogult, ízlése megkérdőjelezhető, de éppen ezzel a sokszínűséggel segítette a magyar irodalom fejlődését.

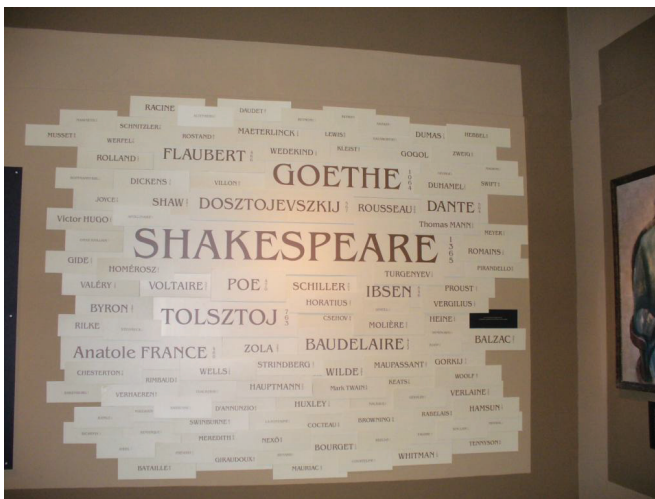
A Nyugat figyelme a világirodalomra nem jelentett a címében megjelölt kizárólagos irányt. Minden égtáj irodalmára figyelemmel volt. A Petőfi Irodalmi Múzeum a Nyugat és a világirodalom című tablóján mozaikszerűen jelenítette meg százhusz, a folyóiratban leginkább hivatkozott, idézett, ismertetett külföldi szerző megjelenésének gyakoriságát.

A névsorból jól látszik, hogy a folyóirat az angol, francia, német szerzők mellett az oroszokat is népszerűsítette, de figyelme a klasszikusokra is kiterjedt.

A legtöbbet említett szerző Shakespeare volt, aki a felmérés szerint 1365 szöveggel hozható kapcsolatba. A népszerűségi sorban a második Goethe, aki 1064 szöveg kapcsán, míg a harmadik helyen Tolsztoj található, aki 763 szövegben jelenik meg. Az orosz irodalomból Dosztojevszkij (567), Turgenyev (134), Gorkij (314) és Csehov (98) jelennek meg a folyóirat hasábjain.

1. ábra Petőfi Irodalmi Múzeum - Nyugat 100

2. ábra Petőfi Irodalmi Múzeum - Nyugat és a világirodalom

3. ábra Petőfi Irodalmi Múzeum - Leggyakrabban hivatkozott szerzők

A Nyugat modern magyar irodalmat megalapozó és kialakító szerepe már a folyóirat életében is igen erősen elterjedt nézet volt. Ezt a nézetet maguk a szerkesztők is erősítették. Ignotus a Nyugat 1912-es almanachjának előszavában ezt írja: „a Nyugat megindulása előtt közönség, irodalom és könyvkiadás között tátongó üresség volt.” Bár ez a gondolat jót tett a folyóirat megítélésének, és igen hamar el is terjedt, valójában ez nem egészen, illetve nem abban az összefüggésben igaz, ahogy a befogadók értelmezik.

Az irodalmi élet, a magyar kultúra érdeklődése igen élénk és pezsgő volt a Nyugat indulása idején. 1890-től már mindig volt egy-két olyan folyóirat, amely felkarolta a szépirodalom ügyét, segítette a költők, írók alkotásainak megjelenését, és figyelt a világirodalom kiemelkedőbb eseményeire. A napi sajtó kulturális rovatai és hírei éppúgy előkészítették a Nyugat munkáját, mint a könyvkiadó vállalatok, amelyek nagy figyelemmel voltak az élő irodalomra: akár magyar, akár külföldi.

Kenyeres Zoltán²⁰⁴ felhívja a figyelmet arra is, hogy a Nyugat modernsége legalább ilyen mítosz, mivel csak a klasszikus modernitás irányai iránt volt érzékeny, de például az avantgárd törekvéseknek nem, vagy csak alig adott teret. Érdeklődését az Ady - Móricz – Kosztolányi – Babits skálán lehet meghatározni, mivel az ő irodalmi meggyőződésük, alkotói módszerük jelentette a folyóirat irodalmi befogadásának határait.

Az orosz irodalom recepciójában a Nyugat ezen jellegzetessége jól látható. Az orosz irodalomból a Nyugat hasábjain legnépszerűbb Tolsztoj, aki éppúgy a XIX. század alkotója, mint Dosztojevszkij. A századforduló két, a magyar befogadók előtt már ismert alkotójára, Csehovra és Gorkijra is igen jelentős figyelmet fordít, míg az orosz szimbolistákat, vagy az igen kiemelkedő orosz avantgárdot már nem tudja befogadni. Bár modernséget hirdet, az orosz irodalom megítélése szempontjából inkább az előző korszakok megértésében játszik komoly szerepet.

7. 2. 2. – *A mese alkonya*

Az 1908-as folyóirat másik ismert cikke Szini Gyula *A mese alkonya* című írása, melyben a folyóirat második orosz vonatkozású hivatkozását olvashatjuk. „Az újságok, folyóiratok az elmúlt évtizedek alatt a kiváló írótehetségek feltűnően nagy és díszes sorát hódították meg a többé-kevésbé rövid lélekzetű elbeszélés, a novella számára. Maupassant, Lemaitre, Anatol France, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov, Gorkij, de Amicis, Fogazzaro, D’Annunzio, Kipling – hogy csak taláломra idézzünk neveket, olyan virágzását jelentik a novellának, amihez talán csak Boccaccio és az olasz renaissance-novella kora fogható.”²⁰⁵

A folyóirat első számában olvasható sorok az irodalomtudomány egyik mérőföldkövének tekinthetők. Szini cikkében az ellen emel szót, hogy a „modern elbeszélők elhanyagolják a mesét”. Miközben erről értekezik, igen jó műfaji érzékkel emeli ki az elbeszélésnek, mint a legősibb műfajnak a két alapvető elemét, a „mesét” és a „stílust”, az „amit” és a „hogyan”. A szerző felfigyel a századforduló

²⁰⁴ Kenyeres Zoltán: *Nyugat-legendák*, in: *Etika és esztétizmus*

²⁰⁵ Szini Gyula: *A mese alkonya*, Nyugat, 1908/1.

kisepikájának egyik jellemző változására, amely a premodern próza egyik alapja lesz.

Dolgozatunkban Csehov kapcsán már kitértünk Mikszáth prózájának a magyar irodalomban betöltött meghatározó szerepére. A Mikszáth-szövegek vizsgálatakor válik el egymástól erőteljesen a tartalom és a forma kérdése. A prózai szövegeknél a tartalom a mesét, vagyis a fabulát jelenti, ami a műfaj népszerűségének oka. A történet maga, a cselekmény szövése, annak kibontakozása, az, ami az olvasó érdeklődését megragadja. A befogadás során ez kerül az érdeklődés fókuszába. A forma, vagyis a narráció, ami a maga nyelvi megformáltságával éppen a művészi szöveg lényegét jelenti, csak másodlagos szerepet játszott a befogadás szempontjából.

Mikszáth alkotói technikájának modernségét éppen az adja, hogy a forma, vagyis a művészi nyelvhasználat előtérbe kerül. A magyar elbeszélések fejlődéstörténetében a beszédet imitáló, adomázó hang már Gvadányinál megjelenik, és a XIX. századi elbeszélések esetében kedvelt narratív stílus lesz.²⁰⁶ A mesemondó hangütés, az adomázó stílus a magyar elbeszélések egyik meghatározó és elvárt beszédmódja lett a XIX. században. Annyira elvárt lesz, hogy még a regények narrációjának beszédmódjában is megjelenik. Amikor az életszerűbb beszédimitáció, a sietősebb mesevezetés, a nagyobb vonalakkal dolgozó jellemrajz, mint a történetszövés másik lehetséges megoldása kezd megjelenni, a kritika rögtön felfigyel rá.²⁰⁷

Mikszáth prózája azért is különleges, mert nála figyelt fel az olvasóközönség arra, hogy az elbeszélőnyelv nemcsak a történetszövés kiszolgálására hivatott, hanem önmagában is értékes és élvezhető. Az elbeszélői nyelv értékének felismerése lehetővé teszi, hogy a szórakozató igény helyett a művészi megformáltság igényét helyezze előtérbe az olvasó. Megszületik tehát az a felismerés, amely a műfaj fejlődésének és irodalomtudományi megértésének szempontjából igen lényeges, hogy az elbeszélői nyelv éppolyan értékes, mint a költői nyelv. Ahogy a líra meghatározója a költői beszédmód, úgy az elbeszélés a narratív hang. „Olyan elbeszélőnyelvet teremtett, mely először állította meg az olvasó elidőző tekintetét a

²⁰⁶ Kenyeres Zoltán: *Két uralkodó stílusmoduláció a premodern prózáig* in: *Etika*

²⁰⁷ Inre László: *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*, Debrecen, 1996. 22-24.o

magyar prózában, s elsőként ösztönözte az olvasót arra, hogy elidőzzön ennél az elbeszélőnyelvénél, és ne csak a történet fordulatait keresse.”²⁰⁸

Erre a folyamatra figyel fel Szini Gyula. Félti a novella műfaját, mert úgy érzi, túl sokan fognak hozzá, és túl kevesen nyúlnak hozzá alkotó módon. Helyesen látja a műfaj népszerűségét, és jól érzi, hogy a történetészövések magja, a mese nem változik. A változás az elbeszélői hangban van, amit ő úgy értékel, hogy a novella „halálát” okozza majd. A világirodalmi alkotóknak tulajdonítja a műfaj rég nem látott népszerűségét, és ezen alkotók közé sorolja az oroszokat is.

A mese alkonya műfaj történetileg az egyik legfigyelemreméltóbb esszé. „Az 1900-as és az 1910-es években Szini Gyula megalkotta műve legjavát, komoly szerepe volt a *Nyugat*-mozgalom előkészítésében, és korai, nehéz harcainak megvívásában. Jelenség volt; kortársai számon tartották, megbecsülték: írtak róla, hivatkoztak rá, az új irodalom jellegzetes, értékes alakjának tekintették, akinek sokuk személy szerint is köszönettel tartozott.”²⁰⁹

A századelőn ő volt az új prózairók egyike, aki elsőként fordította le Rimbaud *A magánhangzók szonettje* című versét, aki 1903-ban a Magyar Génusz hasábjain *Dekadensek* című esszéjében először tudósít a francia szimbolistákról. Ady saját bevallása szerint ebből a cikkből értesült róluk először. Az is Szini Gyula volt, aki 1905-ben a *Figyelőben* az elsők között ír Ady Endréről. Szini mindennél többre becsülte Jókait. Életművéből kiemelkedik Jókairól írott műve, az *Egy élet regénye*, ám a világirodalomban is rendkívül tájékozott volt. „Saját stíljének, elbeszélői modorának, mesemondásának, a fantáziáját megmozgató irodalmi kliséknek is egyik genezise Jókai. Egyéb ösztönzőit pedig idegen írókban lehet föllelni: a reneszánsz mesékkel akkortájt nagyon divatos Arthur Gobineau (1816-1882), a szintén francia Ernest La Jeunesse (1874- 1917), és leginkább az angol Oscar Wilde (1854-1900) hatott rá, de ugyancsak csavart egy jókorát irodalmi fantáziáján a saját korában roppant népszerű, szintén angol Walter Pater (1839-1894) is.”²¹⁰

²⁰⁸ Kenyeres, *Etika*, 31. o.

²⁰⁹ Mohai V. Lajos: *Mellőzöttség, feledés; Egy múlt századeleji kávéházi író mellőzöttsége*, Újforrás, http://www.jamk.hu/ujforras/0711_09.htm

²¹⁰ Uő. uo.

Szini Gyula rendszeresen ír és tudósít az oroszokról is. Az első között van, aki Csehovban nemcsak a novellistát, de drámaíróit is felismeri.

7. 2. 3. – Oroszok az első évfolyam más írásaiban

A Nyugat megjelenésének évében az oroszokat ismerték a magyar olvasók. Míg Ignóus híradásokra hivatkozva utal rájuk, és Szini Gyula a novella műfajának változásait vizsgálva irodalmi hivatkozásként sorolja fel őket, addig az 10. számban Ady Endre *Berci és a grófnéja* című novellájában az „orosz” az egyik szereplő. A novella történetében az „orosz” egy gazdag úrként tűnik fel, aki a kaszinóban mindig nyer, és vonzza a szép nőt, míg a főszereplő „cigány” irigykedve nézi őt. A történet csattanója, ahogy Berci, a cigány ráveszi a grófnét, hogy az „orosz” gyűrűt megszerezze. Ebben a történetben a névtelen, csak nemzetiségével megnevezett „orosz” a századforduló oroszokról alkotott, őket kissé egzotikusnak, és igen jó módúnak tekintő sztereotípiáján alapul.

Ugyanebben a számban jelenik meg Láncki Jenő írása *Szociológiai könyvtár* címmel, amelyben Kropotkin Péter *A kölcsönös segítség, mint természettörvény* című munkáját ismerteti. Jászai Oszkár és Somló Bódog szerkesztésében ebben az évben kezdték el kiadni azt a szociológiai sorozatot, melynek célja az volt, hogy a szociológia témakörébe tartozó külföldi írások magyar fordításban is megjelenhessenek. Láncki a cikkben igen erős kritikával illeti a sorozat első kötetében megjelent írásokat, melyek közül kiemelkedőnek tartja Kropotkin munkáját, akiben a modern tudományos anarchizmus megalapozóját látja.

A fordítást – Madzsar József készítette – elég jónak ítéli meg, de kifogásolja, hogy a fordító nem ismerteti, hogy Kropotkin honnan származik és milyen tanokat követett. Láncki ezt olyan fontosnak érzi, hogy maga jár utána, és cikkében rövid életrajzot ír az orosz szociológusról.

A magyarországi orosz recepció - mint látható - a Nyugat indulásának évében már igencsak sokszínű. Már nemcsak a hírek vagy irodalmi művek keltik fel az oroszok iránti érdeklődést, de most már a két kultúra tudományos gondolkodása között is párbeszéd kezdődik. Az eredeti nyelvről való fordítás most már megoldottnak

mondható, és a megismert szerzőknek is jóval könnyebben utána tudnak járni az olvasók.

Bíró Lajos *Leszámolás Ibsennel* című írása kapcsán új irányt vesz az eddigi recepció. Az orosz szerzőkről a XIX. században német és francia közvetítéssel értesültek a magyar olvasók. Bíró Lajos cikkének apropóját G. Plehanov *Henrik Ibsen* című könyve adja, melyet a Neue Zeit című német lap mellékletben közölt. „A könyv címe: Henrik Ibsen. A szerzője: G. Plehanov; nagyrabecsült név a szocialista irodalomban, az orosz szociáldemokrácia egyik szellemi vezére. A könyv – negyvenoldalas füzet – a Neue Zeit melléklete gyanánt jelent meg, a Neue Zeit pedig a német szocializmusnak előkelő és tudós és hivatalos karakterű folyóirata. Mindez együtt tehát egy érdekes és izgató ígért: meg fogjuk kapni a szocializmus ítéletét Ibsenről.” Most tehát – bár német közvetítésen keresztül – de egy orosz szerző munkájából ismerhetjük meg Henrik Ibsent.

A magyar színházközönség igen nehezen barátkozott meg Ibsennel. Érdekes, hogy mikor a Nemzeti Színházban Ibsent játszanak, és szinte üres a nézőtér, az erről a helyzetről tudósító Kéri Pál az orosz drámaszerzőkkel hasonlítja össze őt. *A társadalom és a nemzet oszlopai* című írásában úgy véli, hogy az oroszokat sokkal jobban kedveli a magyar közönség, és az a néhány néző, aki elment megtekinteni Ibsent, már eleve „Gorkij-maszkban” és „orosz ingben” ült le, az oroszok felől tekintette meg a darabot. „A Nemzeti Színház publikumának, talán a legegzenyesebben kevert, leginkább magyar publikumnak nem kell Ibsen. (...)nem látom be, hogy ha Tolsztoj próféciait, amelyek odahaza Oroszországban bizonyára nem akkora butaságok, amekkorának itt mondjuk őket és amelyek éppen kódós, lehetetlen távolban mozgó céljaikkal sokkal inkább kiegészítői egy nagy egyéniségnek, el tudjuk választani a „Háború és béké”-től, miért ne válasszuk el Ibsent, az apostolt is a költőtől. Hagyjuk a Társadalom oszlopait, sőt még a Norát is, bár abban egy jó szerep van. De a későbbi Ibsen tiszta költői fényben ragyogó drámáinak, ha van hozzájuk illő nagy színész, föltétlenül lelkes közönsége lesz.”

A folyóirat indulásának évében a „Kultur der Gegenwart” kiadásában megjelent a *Keleteurópai irodalmak* című kötet, mely Hatvany Lajos hangos elégedetlenségét váltotta ki, melyet *Magyar irodalom német nyelven* című írásában fejtett ki a Nyugat 20. számában. „Mint hevernek, mint lankadnak egymás mellett, mily idegenül tekintenek egymásra, riadtan, hogy ily közeli szomszédságba kerültek az orosz, lengyel, cseh, újjörög, finn és magyar irodalmak. A Kultur der Gegenwart című vállalat szerkesztőjének erőszaka kényszeríti őket egy fedél alá, egy kötetbe, melynek címe: A keleteurópai irodalmak.” A Hatvany által „szürke tanári egyvelegként” aposztrofált kiadás célja az volt, hogy a német befogadókkal megismertesse Kelet-Európa irodalmát. A magyar irodalomról szóló ismertető megírására a kiadó Riedl Frigyeset kérte fel, akivel az orosz befogadás kapcsán már találkozunk. Hatvany nem is annyira Riedl írását nehezményezi, mint inkább azt a tényt, hogy „jelzi, hogy mi is vagyunk a világon s akadtak köztünk is néhányan, lantot pengetők, tollat sercegetetők.” Nemcsak a magyar irodalomról írottakkal elégedetlen, de az orosz irodalomhoz is méltatlannak találja az arról írottakat.

8. A folytatás

8. 1. A második évfolyam

A Nyugat első számának orosz hivatkozásaiból jól látszik a folyóirat orosz recepcióban betöltött szerepe. Sokféle írás kapcsán találkozhatunk az oroszokkal, akiket láthatóan ismernek és „számon tartanak” a magyar olvasók. Ez a sokszínűség végig jellemzi a Nyugat folyóiratot. A második évfolyam számaiban éppúgy találkozunk az oroszokkal, mint az első évfolyam esetében. A szociológia kapcsán - ismét Kéri Pál cikkében²¹¹ - már a témában ismert és elismert orosz szociológusról olvashatunk. Hatvany Lajos újabb cikkében ír a német kiadású *Keleteurópai irodalom* című kötetéről, csak most főként a lengyel irodalom szempontjából.

Az oroszokról már annyira közismert kép alakult ki a magyar olvasókban, hogy önálló hőtípusként jelenik meg a művekben. Kádár Ede *Szív* és Kabos Ede *Thea hagyatéka* című elbeszélésében is szerepel az „orosz”. Míg a *Szív*-ben csak mellékszereplőként, addig a *Thea hagyatékában* már a történetészövésnek is lényeges

²¹¹ Kéri Pál: *Ady Endre szociális gyökerei*, 1909.10-11. szám

eleme, mivel az elbeszélés a bécsi orosz nagykövetség egy hagyatéki ügyben írott levelével kezdődik, illetve a címszereplő Thea egy magyar lány, aki egy orosz herceg szeretője volt.

Az oroszokkal való ismerkedés szélesebb horizontjának jó példája Csáth Géza *Orvosi emlékiratok* című rövid írása, melyben egy orosz orvos könyvéről kapunk ismertetőt. A XIX. század második felében az orvos feltűnik a regényekben és a színpadon egyaránt. Az író és az orvos közötti összefüggés már Balzacot is érdekelte, aki a *Betti néni* című írásában a társadalmi gyógyászat egyszerű orvosának nevezi magát.²¹² A naturalizmus tudományos ihletője az a Claude Bernard, akinek orvosi könyvét Csehov különösen kedvelte.²¹³ Bernard kísérleti tanai igen nagy hatással voltak Zolára, aki ezek alapján dolgozta ki a naturalizmus alapjait. Az orvos, mint eszmény és a gyógyítás, mint fogalom iránt a századforduló művészei igen nagy érdeklődést mutattak. Az orvos-Csehov művészi alkotásaiban az orvos-szereplők központi szerepet tölthetnek be. Csehov 1894-ben Szuvorinhoz írott levelében ezt olvassuk: „Mindaz, ami a földön él, szükségszerűen materialista. A gondolkodó emberek szükségszerűen szintén materialisták, az anyagban keresik az igazságot, mert hisz másban nem kereshetik, mert csakis anyagot látnak, hallanak és tapintanak. Szükségszerűen csakis ott kereshetik az igazságot, ahová elér a mikroszkópjuk, a szondájuk, a késük (...) Aki az embernek meg akarja tiltani a materialista irányzatot, az tulajdonképpen az igazság keresését tiltja meg.” Ez az írók „orvosi” látásmódjának egyik jellegzetes alapvetése.

Zola, Hauptmann, Ibsen és Csehov műveiben az orvos a természettudományos világmegismerés egyik, műalkotásokban is megformálható hőse, szócsöve. A változás Csehov *Hatos számú kórterem* című munkájában érzékelhető, ahol Ragin doktor már leszámol ezzel az orvosi optimizmussal, és belátja, hogy a világ mégsem érthető és változtatható meg csupán tapasztalat és kísérlet útján.

Csáth Géza cikke különös jelentőséggel bír a magyar irodalom fejlődésében. Amikor az orvos-memoáirodalom alkotóiról szól, akkor éppen a századforduló annyira meghatározó „orvos” témájának magyar megjelenésében működik közre.

²¹² Ungvári Tamás

²¹³ Id. fentebb

Az 1909-es évfolyamnak az orosz recepció szempontjából két érdekes momentuma van.

Ezek egyike Ady Endre két írása, amelyekben kortársai köteteiről ír. Az év elején Szini Gyuláról, az év közepén Móricz Zsigmondról. Szini Gyuláról írott cikkében a szerző novellisztikájának gyökereit keresi. Ady „prózaí poémáknak” nevezi Szini írásait, és jól látja bennük a „mesei” gyökereket, és a modern „álomszerűséget”. Nem is vállalkozik arra, hogy a világirodalomban párhuzamait keresse, viszont az Ady által észrevett sajátosságok jól érzékeltetik, hogy Szini, miért is vonzódott az orosz elbeszélőkhöz. Amikor Ady „Szini-nyelvről” ír, amelynek segítségével „gyönyörűen” láttatja a világot, akkor éppen a modern próza alapjait fedezi fel az elbeszélőben.

Ady a Nyugat 1909. április 16-ai számában megjelent, Móricz Zsigmondról írott esszéjének apropóját az adja, hogy a Nyugat kiadásában megjelenik Móricz *Hét krajcár* című kötete. Móricz Zsigmond a Nyugat első évének nagy felfedezettje volt. „Sem megérteni, sem megírni nem lehet a Nyugat történetét annak a tudomásul vétele nélkül, hogy ez a líraian szép és mégis erőteljes hang már a kezdet kezdetén megszólalt a lap hasábjain.”²¹⁴

Ady a *Hét krajcár* kapcsán elsők között veszi észre, Móricz és az orosz novellisztika párhuzamait, és ír róluk. „Hármat vagy négyet dicsekedve mérném a legnagyobb orosz vagy északi paraszt-történetekhez.”

Az 1909-es év másik érdekessége Karinthy Frigyes nevéhez kötődik, aki a május 6-ai lapban nyílt levélben fordul az újság szerkesztőjéhez: „Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr, Tisztelt Barátom, Engedje meg nekem, hogy nagyra becsült lapjában felszólalhassak az alábbi kérdésben, amelynek általános jelentőséget ad éppen a benne rejlő irodalmi szempont.” – olvashatjuk a levél elején. Az „irodalmi szempont” a magyar irodalomban Karinthyhoz köthető, általa „irodalmi karikatúrának” nevezett műfaj, melyhez most Arhibasev egyik regényében jó alapanyagra talált. „Pár hét előtt Archibasev regénye a „Szanyin” került a kezembe. Minden általános véleményről

²¹⁴ Kenyeres, *Etika*, 35. o.

tartózkodva, csak annyit jegyzek meg, hogy a modorosságban rejő az a komikumot, melyre az én karikatúráim részére szükségem volt, megtaláltam ebben a műben is.” Arhibasev említett regénye 1909-ben jelent meg Magyarországon Szabó Endre fordításában. A konzervatív sajtó elmarasztalta vallásellenessége és erkölcstelensége miatt, majd egy igen sajátos „hecchadjarat” bontakozott ki a regény kapcsán.²¹⁵ A könyvvel kapcsolatban még parlamenti interpelláció is elhangzott. A fordító, Szabó Endre és a karikatúra írója, Karinthy Frigyes ellen sajtóper indítottak. Szabó Endre egy kiskönyvecskében, míg Karinthy a Nyugatban megjelentett nyílt levelében reagált az őt ért vádakra.

8. 2. A Nyugat az 1910-es években

A Nyugat az 1910-es években a magyar publicisztikai életben éppúgy megerősödött, mint a magyar irodalomban. Vezető szerepe egyértelművé vált. A 10-es évekre megszilárdult a szerkesztőgárda és a folyóiratban publikáló alkotók tábora éppúgy, mint a folyóirat szerkezete. Teret adott a tehetségeknek, és közben figyelt mind az olvasók, mind az alkotók igényeire. A folyóirat belső vitái 1910-ben tetőződtek, amikor a szerkesztő, Osvát Ernő és a kiadó, Hatvany Lajos hónapokig tartó vitába bonyolódott a folyóirat szerkesztési koncepcióját illetően. Hatvany Lajos a jobb menedzselést, Osvát Ernő a szépségkultuszt tartotta vezérelvnek. Kettőjük vitája 1912-ben látszólag Hatvany Lajos győzelmével ért véget. Osvát Ernő neve mellől elvesztették a szerkesztői címet, egészen 1920-ig. Ennek ellenére az Osvát által megalapozott szerkesztői szigor maradt a Nyugat koncepciója.

1912-re a Nyugat minden szempontból megszilárdította belső pozícióit. 1910-től egyre többen csatlakoztak hozzá, és a művelt olvasóközönség ízlését és szépségideálját közvetítette. A folyóirat nyitott és érdeklődő maradt. Bár kívülről rendre támadások érték, és szinte folyamatosan a viták kereszttüzében állt, mégis sokszínűen, sokoldalúan közvetítette a kultúrát.

A legváratlanabb támadás 1913-ban Octavian Goga²¹⁶ erdélyi román írótól érkezett. Amikor 1912-ben Gogát nemzetiégi izgatással vádolták, Ady Endre nyíltan kiállt mellette. Nem várt fordulatként Goga egy évvel később egy aradi lapban arról ír,

²¹⁵ Zöldhelyi Zsuzsa, 397.o

²¹⁶ Kenyeres Zoltán: *A Nyugat periódusai in: Etika és esztétizmus*, 38. o

hogy a magyar nemzeti irodalom felett eluralkodott a pesti zsidó szellem eluralkodott. A Goga szavaiból érezhető erőszakos ideologizmus ellen Ady és Ignotus is szót emelt. A vita legszebb felelete Emil Isac román íróé, aki megvédte a magyar tehetségeket, és tiszteletéről biztosította a Nyugat alkotóit.

A vitának a magyarországi orosz recepcióban is sajátos tanúsága van, túl a Nyugat folyóirat életében betöltött szerepén. Emil Isac ugyanis a Világ hasábjain védelmére kelt a magyar alkotóknak, s egyúttal közös összefogásra is szólította fel őket: a magyar – román összefogást sürgette a pánszlávizmus és Oroszország ellen.

A Nyugat életében a szellemi, irodalmi csatározásokat 1914-től felváltotta a világháború zaja. A háború kitörése az első évben még lelkesedést váltott ki a Nyugat alkotóiból. Ady Endre szinte az egyetlen volt, aki az első pillanattól kezdve ellenezte azt, és látta a tragédia elkerülhetlenségét. A Nyugat a világháború alatt is kitartott esztétikai nézetei mellett, miközben Ady háborúellenessége mellett a lap életében egyre nagyobb szerepet betöltő Babits Mihály békevágya is megjelent a folyóirat oldalain.

1916-ban Ignotus bejelenti, hogy a lap letette a háborús óvadékot, és követheti saját politikai nézeteit²¹⁷. A szépirodalom azonban továbbra sem politizált. Akik mégis megtették, azok elhagyták a Nyugat köreit. „Ezek közé tartozott Lukács György. 1918 decemberében *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című cikkében elutasította a kommunista forradalmiság eszméjét: „a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Bűn és bűnhődésben, az igazsághoz keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani.”²¹⁸

1919-ben meghal Ady Endre, és a Tanácsköztársaság idején a lap működése három hónapig szünetel.

Az orosz recepció a Tanácsköztársaság után újabb fordulatot vesz. Onnantól kezdve az orosz irodalom tisztán esztétikai célú megközelítése egyre nehezebb. A 20-as években jelentkezik munkásságával Bonkáló Sándor, aki az orosz recepció mérföldkövének tekinthető első orosz irodalomtörténet írója.

²¹⁷ Nyugat, 1916/2.

²¹⁸ Kenyeres Zoltán: Etika és esztétizmus, 42.o

8. 2. 1. - 1910

A Nyugat 1910-es évfolyamának második száma Schöppflin Aladár *Petelei Istvánról* írott cikkével kezdődik. A folyóirat bevezető cikkében Schöppflin a nyolcvanas években virágzásnak induló novellisztika okait és előzményeit kutatva a magyar kispróza fejlődésének összefoglalóját írja meg. Meglátása szerint az újságírás fejlődése okozta a tárcanovellák nagy számát, mert az írók számára az újságokon keresztül nyílt lehetőség műveik megjelentetésére, népszerűsítésére. Az újságok keretei és az újságolvasók igényei a rövid prózai műfajnak kedveztek. Schöppflin Aladár úgy látja, hogy több novellistánkban is ott rejtőzött a regényíró lehetősége, de a nyolcvanas évek publicisztikájának következtében nem fejlődött ki. Cikkében a magyar novellisztika gyökereit keresve jut el az orosz novellistákhoz.

„Sokféle hatás érvényesült a novellának ebben a kifejlődésében. Ott volt a magyar tradíció, legelső sorban a Jókai novellája, melyben az érdekes, fordultatos mese kellemes elmondása, anekdotaszerű tárgyalása a hatás legfőbb eszköze. Azután az angol eredetű sketch, amely az egy időben annyira kedvelt rajzot hozta létre: egy jellemző alaknak érdekes beállítását a mese háttérbe szorításával. Ebből a kettős hatásból keletkezett a Mikszáth novellája, amely viszont egy sereg más írónak adott példát. A francia novella-íróktól a stílus intim, finom árnyalását, a gondos szerkesztést s a poentírozott előadást tanulták íróink s Maupassant-nal ez a hatás vált a legerősebbé s eldöntötte a tulajdonképpeni tárca-novella fejlődésének irányát. S akkor, a nyolcvanas években érvényesült egy egészen új hang nálunk is, mint Európa-szerte: az oroszoké. Az orosz irodalom kivirágzása revelációképpen hatott nálunk is: megtanította a mi íróinkat is arra, amit sem a franciáknál, sem az angoloknál nem találtak meg ilyen mértékben: a mesének s az alakoknak erős, jellemzetes levegőbe állítására és a témáknak gyökeresebb kimélyítésére. Mi nálunk annál jobb talajra talált ez az orosz hatás, mert az orosz novellák és regények levegője s a magyar levegő között a nagy különbségek mellett nagy, sokszor meglepő hasonlóságok is vannak, melyeket a kultúr-fok s az életmód hasonlatosságai teremtenek. Különösen Turgenyev novellái termékenyítették meg a mi íróink egyik-másikát, finom, csiszolt, a franciákéhoz a formában közelálló, de velejében mégis specifikusan orosz szellemükkel. Az ő tájképei, falusi urai és női, ha

elmélyedéstikben nem is, de életük formáiban sok rokonságot tartanak a magyar Alföld tájaival s a falusi kúriák és muskátlis kisvárosi házak lakóival s így érthető, ha hasonlókra hangolták a magyar írókat is. Akad a nyolcvanas évek írói közt olyan is, akit akkor a legjobbak közt emlegettek, de ha levonjuk novelláiból Turgenyev hatását, alig marad belőlük valami.”²¹⁹

Schöpfung Aladár tehát a nyolcvanas évek magyar novellisztikájának nagyívű fejlődésében a külföldi mintáknak különös jelentőséget tulajdonít. A külföldi irodalmak példáiból kiemeli az orosz alkotók hatását. Petelei István alkotásait azért látja maradandónak, mert Turgenyevet követte. „Ő volt a legnagyobb tehetség azok között, akik főleg orosz nyomokon indulva igyekeztek elérni az eredeti művészi alkotás forrásait. A többieket el is mosta a feledés.”²²⁰ A későbbiekben *A Bánk bán berlini bukása*²²¹ címmel írt cikkét azzal zárja, hogy az orosz irodalomra is akkor figyelt fel a közvélemény, amikor a jelenkor alkotói ráirányították a figyelmet. Dosztojevszkij, Turgenyev és Tolsztoj érdeme az, hogy az orosz irodalmi múlt is érdekelni kezdte a jelent. Így legalább olyan kortárs magyar szerzők megjelenésére, a világirodalomba való bekerülésére van szükség, mint ők. Akkor a *Bánk bán* sem fog Berlinben megbukni.

A folyóirat ezen számának érdekes a felépítése, ha azt nézzük, hogy Petelei értékelése után a következő írás Móricz Zsigmond *Sárarany* című regényének első része. Míg Schöpfung a XIX. század novellisztikáját és a magyarországi orosz recepció egyik ismert alakját, Turgenyevet hasonlítja össze, addig az utána következő írás már a naturalizmus jeles alkotása.

Az oroszokról már sok szempontból kialakult és változatos képe van a magyar befogadóknak. Így például Babits Mihály Csudáky Bertalan *Kultúrtörténeti rajzok* című lexikonszerű alkotása kapcsán a Figyelőben²²² kifogásolja Csudáky orosz városokról írott ismertetéseinek felszínességét éppúgy, mint az orosz szerzőkről írott életrajzoknak az elavultságát. Az orosz útirajzok már olyannyira ismertté tették

²¹⁹ Schöpfung Aladár: *Petelei István*, Nyugat, 1910/2.

²²⁰ uő. Uo.

²²¹ Schöpfung Aladár: *A Bánk bán berlini bukása*, Nyugat, 1911., 11.

²²² Babits Mihály: *Múlt és jelen*, 1910, Nyugat, 7. szám, Figyelő

Oroszországot a magyar olvasók számára, hogy Cholnoky Viktor *A hasbeszélő*²²³ című, a Nyugat 1910/ 2. számában megjelenő elbeszélésében a főszereplő, Benjámin moszkvai utazásának leírása igen hitelesre sikerül.

8. 3. Andrejev és Kuprin

A Nyugat korai számaiban közel másfélszáz írás jelenik meg az orosz irodalommal kapcsolatban. Ezen írások tanúsága szerint a folyóirat szerzői főként Tolsztoj, Leonyid Andrejev²²⁴ és Kuprin iránt mutatnak érdeklődést, míg Dosztojevszkij és Gorkij 1919-től lesznek népszerűek a folyóirat hasábjain. Érdekes, hogy Csehov, aki már az első cikkben, Ignatus *Kelet népe* című cikkében említésre kerül, a későbbiekben is főként összehasonlításokban jelenik meg, míg az ő köréhez tartozó Kuprin²²⁵ és Andrejev a kezdetekben sokkal több figyelmet kap. Csehov

²²³ 1912-ben a Nyugat hasábjain jelenik meg majd először Szép Ernő azonos című egyfelvonásosa. (1912/5.) Szép Ernő *Hasbeszélő*-jének azonban más az alaptörténete, és főként az orosz cár gyakori emlegetése jelenti a kapcsolatot az oroszokkal. Ezzel szemben Kuncz Aladár (1912/7) *Signora Caccini harca a pénzzel* című elbeszélésében Vavilova kisasszony, az igen vonzó, fiatal, orosz lány lesz az egyik főszereplő.

²²⁴ Leonyid Andrejev (1871 – 1919) – Munkásságára 1898-ban figyel fel Makszim Gorkij Andrejev *Bargamot és Garaszka* című írása kapcsán. Bevonja őt a „Szreda” folyóirat és „Znanyije” kiadó körüli munkákba. Művészetének középpontjában a szabadság problémája áll. „Minden az individuális lét személyes problémájaként jelenik meg, az akarat szabadságának és a determinációnak antinómiáján keresztül valósul meg.” 1901-ben jelent meg *A fal* című elbeszélése, melynek központi allegóriája az andrejevi képalkotás alapja lesz. Az 1904-ben megjelenő *A vörös kacaj* című elbeszélését az ő nevéhez köthető intuitív expresszionizmus jellegzetes alkotásának tartják. Ezek a jellegzetességek drámáiban még inkább teret nyernek. *Az Ember élete* (1906 – 1908) című darabjának egyik sajátossága, hogy a benne fellelhető dramaturgiai eljárások a német expresszionizmushoz közelítik az alkotást. –forrás: *Az orosz irodalom története*

²²⁵ Alekszandr Ivanovics Kuprin (1870 – 1938) – Az egyik legnépszerűbb századeleji orosz realista író. Példaképének Tolsztojt tekintette. A tatár hercegi családból származó anyja és a kishivatalnok apa gyermekeként felnövő Kuprin kadétiskolában végezte tanulmányait. 1889-ben publikálta *Az első bemutatkozás* című elbeszélését. Oroszországi hírnevét *Moloch* című kisregényének köszönhetette. Az 1898-ban megjelent *A boszorkány (Oleszja)* című elbeszélésében jelenik meg a Kuprin-elbeszélésekben későbbiekben jellemző „természetes ember” alakja. Legismertebb alkotása, *A párbaj*,

jaltai nyaralójának gyakori vendégei voltak az említett szerzők éppúgy, mint Ivan Bunyin, vagy az irodalomszervező Gorkij. 1898-ban jelenik meg a „Žnanyije” című folyóirat, melynek szerkesztését 1900-1904 között Gorkij vállalta. A folyóirat köré csoportosuló új szerzők legtöbb remekműve így látott napvilágot. „A századfordulás orosz irodalomnak látszatra alig van közös vonása. Szembetűnő mégis, hogy legtöbb jelentékeny tehetsége nyíltan vállalja Csehov és Gorkij befolyását.”²²⁶

Alekszandr Kuprin 1890-ben megjelent *A párbaj* című műve az orosz-japán háború témáját dolgozza fel, hasonlóan Leonyid Andrejev *A vörös kacaj* című alkotásához, mely egy az orosz – japán háborúban lábát elvesztő tűzértiszt naplója.

A Nyugat 1910-es évfolyamának orosz tárgyú cikkeiben az oroszokra, mint kortársakra már sokkal több figyelem jut, mint korábban. Az orosz-japán háború több írás kapcsán is említésre kerül. Ebben az évben jelenik meg Nagy Lajos írásában Leonyid Andrejev *A vörös kacaj* című művének ismertetése.²²⁷ „Leonyid Andrejev iskolán és csoportosuláson kívüli író az orosz századfordulón (1871-1919). Életművén ugyan megannyi hatás mutatható ki, talán még Arcibasevé is, holott Andrejev igazából Gorkij barátjaként jelentkezett az orosz irodalomban. Gorkijtől azonban mindig idegen maradt az a pesszimizmus, amely Andrejevet jellemezte. Idegen volt tőle Andrejevnek az „eszmények iránti bizalmatlansága” is, a halállal való folytonos, olykor már morbid foglalkozás.”²²⁸

Andrejev a szélsőséges élmények írója volt. Már első írásával, *Az örvénnyel* is nagy felháborodást kavart, melynek kapcsán Gorkij kelt védelmére. A diáklány szerelmes sétájának idillje a történetben pillanatok alatt az erőszak tragédiájává fordul. Az idill mellett a naturális motívumok megjelenése jellemző Andrejev expresszív alkotásaira. *Az örvény* Magyarországon először 1903-ban a Jövendő hasábjain jelenik meg. Az első róla szóló írás ehhez köthető. A Jövendő 1903-as évfolyamának 12. számában az ismeretlen szerző egyértelműen Csehov

melyet Gorkijnak ajánlott, 1905-ben jelent meg. Ez a regény hozta meg számára a világsikert is. – forrás: *Az orosz irodalom története*

²²⁶ Ungvári Tamás, 53. o.

²²⁷ Nagy Lajos: *Andrejev Leonyid A vörös kacaj*, 1910, Nyugat, 10. szám. Figyelő

²²⁸ Ungvári Tamás, 61. o.

tanítványának tartja. Meglátása szerint Andrejev elsősorban „vázlatokat” ír. Mégsem ezzel kelti fel a köz és például Gorkij figyelmét, hanem azzal, ahogy a legborzasztóbb és legszomorúbb történetet is a legnagyobb nyugalommal mondja el. Andrejevet, az „abszolút pesszimistát” a filozófus Schopenhauer művész párjának tartja. „Van benne valami szenvedélyes vágy a nézet meg a kifejezés eredetisége után (...) A mondatai úgy hatnak, mintha csak oda lennének vetve, és mégis hihetetlen nagy munka rejlik bennük.”²²⁹

A vörös kacaj 1910-es, első kiadásának címlapját egy hatalmas, az olvasókra néző koponya foglalja el. A Schimkó Gyula által tervezett címlap igen jól érzékeltette Andrejev elbeszélésének hangulatát. Népszerűségét azonban nemcsak a jól eltalált könyvborítónak köszönhetette, sokkal inkább a témaválasztásnak és az elbeszélői nézőpontok változtatására tett kísérletének. Az orosz – japán háborúról szóló történetet két részben, két elbeszélő szemszögéből ismerjük meg. Először a lábát elvesztő katona, majd a testvére meséli el ugyanazt a történetet.

Kosztolányi később így ír róla: „Az orosz-japán háború után, mint orosz megírta égis sikoltó vádját minden háború ellen *A vörös kacaj* című könyvében, melyben először olvasott a világ a ‘modern’ háborúról, a drótkadályokról és benne fönnakadt emberekről.”²³⁰

Nagy Lajos 1910-es cikkében nagyon jó érzékkel veszi észre, hogy Andrejev a háborúban semmi tisztítót nem lát. Túlzottnak találja ugyan a naturalis részek kifejtettségét éppúgy, mint mennyiségüket, de emellett Andrejev tehetségét egyáltalán nem becüli alá. A reális részletek művészi kidolgozásában látja az orosz szerző nagyságát. A Nyugat 1910-es évfolyamában, a 21. számban, a Figyelő rovatban, Oláh Gábor tudósításában olvashatunk arról, hogy „*A Vörös kacaj* híres írójának már magyarban is van „világ elébe vezetője”. Molnár István, hajdúböszörményi tanár, kilencvenöt oldalas füzetben kíséri végig a mai orosz irodalom legizgatóbb alakjának cikkcakkos útját, amely az élet és a lélek mélységeiben, sötétségeiben váratlan bukkánókat gátol az olvasók, a megérteni

²²⁹ Leonyid Andrejev, Jövendő, 1903. 12., 26-27.o.

²³⁰ Kosztolányi: *Ércnél maradandóbb*. Bp. 1975. 320.]

akarók elébe.²³¹ Oláh elismeri, hogy Molnár jól érti Andrejevet, de sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy műveit hosszú kivonatokban meséli el.

Leonyid Andrejev munkásságának van egy magyar vonatkozású érdekessége: a Znanyije kiadó abban az évben jelentette meg orosz nyelven Madách Imre: *Az ember tragédiája* című művének prózai változatát, mikor Andrejev *Az Ember élete* című drámai alkotásán kezd dolgozni. *Az Ember élete* és *Az ember tragédiája* között az elemzők meglátása alapján igen sok a közös érintkezési pont. Gorkij magyarországi recepciója kapcsán már láthattuk, hogy a Znanyije szerkesztője érdeklődött Madách művének orosz kiadása iránt. Ez nem volt véletlen, hiszen a prózai forma oroszországi megjelentetésében tevékenyen közreműködött. Az orosz recepció egyik érdekes fordulata, hogy egy magyar mű lesz hatással egy orosz szerző alkotására.

Szintén Nagy Lajos lesz az a szerző, aki 1914-ben Kuprinról elsőként ír a Nyugat hasábjain. Kuprin megjelenését a magyar irodalomban nagy figyelem kísérte. *Oleszja* című elbeszélésének értelmezésében az orosz író a naturalizmuson messze túlmutató jegyeit értékeli.

A Kuprin és Andrejev köréhez tartozó Bunyin²³², aki szerint a prózaírás alapjai a zenében keresendők, már jóval kevesebb visszhangra talál a Nyugat hasábjain. A magyar olvasók figyelmét 1933-ban kelti fel igazán, amikor irodalmi Nobel-díjjal tüntetik ki. Kosztolányi is ekkor figyel fel jobban a szerzőre. „Ha Bunyin egyebet sem írt volna (...) akkor is a világ egyik legnagyobb írója volna, mert az élet mélységét érzékelteti meg benne, az elmúlást, a közönyt, az egyén eltűnését, az idő

²³¹ OláhGábor: *Andrejeff Leonyid*, Nyugat, 1910. 21., Figyelő

²³² Ivan Alekszejevics Bunyin (1870 – 1953) – Művészi pályáját lírikusként kezdte. Első prózai művei a faluról és a természetről szólnak. Az 1900-ban megjelenő *Antonovka-alma* című elbeszélése jól tükrözi Bunyin szövegalkotói eljárásait. Az illatok és színek emlékfelidéző szerepével, impresszionista képalkotással megírt elbeszélés narrációjának sajátos lírai-zenei szerkezete van. Az *Arszenyev élete* című, 1928 – 1933 között írt kisregényért 1933-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki. Saját kortársairól több visszaemlékezést is írt, mint például Blokkról, Brjusovról. Csehovról írott emlékirata befejezetlen maradt. Prózai költeményei alapján az értelmezők a turgenyevi hagyomány modern folytatóját látják benne. – Forrás: *Az orosz irodalom története*

haladását, az emberi dolgok semmis voltát.” Kosztolányi Csehov folytatóját látja Bunyinban.

Az 1910-es évfolyam írásai a novellákkal kapcsolatban sajátos tanúsággal szolgálnak. Miközben a Nyugat szerzőinek figyelme már kiterjed a kortárs orosz alkotókra is, addig inkább az előző korszakok szerzőit látják sokkal pontosabban. Felfigyelni az alkotókra, és megérteni őket, meglátni hovatartozásukat, alkotásaik lényegét - nem feltétlenül történik egyszerre. A magyar irodalom alkotóinak megértésében az orosz alkotók viszonyítási pontot jelentenek az értelmezők, kritikusok számára. Az ilyen jellegű írásokból jól látható, hogy elismerik, és értékelik a XIX. században megismert és a világirodalomban is népszerűvé vált orosz alkotók munkásságát. Míg Schöpflin Aladár Petelei Istvánt Turgenyev méltó folytatójának tartja, addig Ady Endre Tömörkény István munkásságát méri Csehov alkotásaihoz.

1917-ben Ady Endre a Figyelőben fejti ki Tömörkény Istvánról alkotott nézeteit, amikor egy német kritikára reagál. A német kritikusok Tömörkényt a „próza Petőfijének” nevezik, amivel Ady nem ért egyet. „Nem jól látják, de nagyon érdekes, hogy ők, germánék, a magyar tősgyökerességet majdnem mindig idegen vérű magyarokban kapják.” Ady a novellisták számára Csehov mércéjét tartotta követendőnek, és már a fiatal Tömörkénnyel is emiatt romlott meg a kapcsolata. „Hanem tárcaírónak alig tudok elképzelni magyarban különbet, az aprólékosságnak ilyen kivételes művészet. Néha-néha úgy fölmelegszik, mint egy igazi nagy költő, egy lírikus s az embereket pedig mindig szereti. Olyan valaki, akihez el fognak járni iskolába, tanulni, sokat tanulni, esetleg nála tökéletesebbre menendő nagyobbak is. Nem magyar Csehov, Gorkij vagy más volt, de ő maga, a szegediek s minden magyarok értékes Tömörkényje. Hírlapi heccünk után nem kíséreltük meg a személyes barátkozást, de nem volt Tömörkénynek kíváncsiabb, szeretőbb olvasója, mint én, senki.”²³³

²³³ Ady Endre: *Tömörkény István*, Nyugat, 1917, 19.

Az 1910-es évfolyamban az orosz és magyar történelem kapcsolatai is megjelennek. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék* című cikksorozatában Andrásy Gyula történetét bontja ki, melynek történelmi fejtegetései között az oroszoknak a XIX. századi magyar történelemben betöltött szerepe is boncolgatásra kerül. Az oroszok XIX. századi szerepe igencsak megosztotta a közvéleményt, főként a szabadságharc és azt követő események kapcsán. Halász Imre írása már az idő kellő távolából szemléli az elmúlt idők történéseit, és igyekszik történelmileg hű képet festeni róluk. Az 1911-es évfolyam 16. számában Tihanyi László *Középtengeri egyensúly* című cikkében már nem a történelmi múltat, hanem a jelent helyezi a középpontba, amikor a Monarchia és Oroszország kapcsolatát, a két ország lehetséges összeütközéseit mérlegeli.

Nemcsak a történelemre, de a zeneművészetre is figyelmet fordít a Figyelő rovata. Így 1910-ben ismerhetik meg a magyar befogadók Rahmanyinov zenei munkásságát. „Rachmaninoff egyedül is kijött a Vigadó pódiumára és eljátszotta néhány prelude-nak címzett darabját.”²³⁴ Puccini alakítása kapcsán Tolsztoj véleményét idézi Ignótus, majd Lengyel Menyhért Monte Carló-i operaélményéről tudósítva mutatja be az olvasóknak Fjodor Saljapint, akit a *Rettegett Iván* előadásában látott, és akit Oroszország leghíresebb basszistájának tart a közvéleménnyel egyetértésben.²³⁵

Felek Gyéza írásából pedig egy orosz balett-táncosnőt, *Seraphima Astafievát* ismerhetik meg az olvasók.²³⁶ Majd 1912-ben Újhelyi Nándor az *Orosz balettről* ad igen átfogó képet, amikor több különböző előadás kapcsán értékeli az orosz balettművészetet. A *Seherezádé*, a *Rózsa lelke*, a *Hattyúk* és még több darab kapcsán ír igen értő kritikát, a darabokhoz kapcsolódva pedig Molnár Antal *Az orosz balett zenéjéről* ad összefoglalót. Így a Nyugat olvasói értesülhetnek Csajkovszkij és Rimszkij-Korszakov alkotásairól.

²³⁴ Lányi Viktor: *Rachmanninoff*, Nyugat, 1910/22.

²³⁵ Lengyel Menyhért: *Saljapin*, Nyugat, 1911/7.

²³⁶ Felek Gyéza: *Seraphima Astafieva*, Nyugat, 1911/20.

8. 4. Tolsztoj halála

Az 1910. év egyik jelentős világirodalmi eseménye volt Lev Tolsztoj halála. 1910. október 27-én éjjel kezdődött a Tolsztoj életrajzból jól ismert „futás”. Az író orvosa és legkisebb lánya társaságában, titokban elmenekülve hagyta el otthonát. Pár napig Optyinában, egy remetelakban húzódott meg, majd vonatra szállt, de útközben az asztapovói vasútállomáson rosszullete miatt le kellett szállnia. Az állomásfőnök lakásán hunyt el november 20-án.

Magyarországon Tolsztoj a legolvasottabb és legismertebb orosz szerző volt. A magyar olvasóközönség még a századforduló előtt ismerkedett meg vele. Mind alkotásai, mind sajátos filozófiája felkeltette a magyar olvasók figyelmét. Halála kapcsán többen is megemlékeztek róla. Ezek közül kiemelkedik Ambrus Zoltán cikksorozata, melyet a 1911-ben hét „közleményben”, folytatásokban, egy éven keresztül jelent meg a Nyugatban.

Tolsztoj neve a folyóirat hasábjain rendszeresen feltűnik hol hivatkozásként, hol összehasonlításként; hol valamely művének, hol filozófiájának összefüggésében. 1908-ban a Nyugat 14. számában, a Figyelő rovatában Fenyő Miksa *Giroflé és Girofla* című cikkében Ambrus Zoltán regényét elemezve Tolsztoj *Háború és béke* című művének jeleneit idézi fel. Fenyő Miksa Tolsztoj iránti nagyrabecsülését érezhetjük Herczeg Ferenc *Lélekrablás*²³⁷ című regényének elemzésekor is, mert ezt az alkotást is Tolsztojhoz méri. Tolsztoj *Családi boldogság* című művével azonos mesevázat fedez fel Herczeg Ferenc alkotásában, és ez meglátása szerint emeli a magyar szerző regényének értékét.

A folyóirat következő számában Ignótus²³⁸ nehezményezi ezt a vélekedést: „Neveli ezt a benyomást az, hogy a Herczeg regénye meséjét a Tolsztoj novellájához méri s ezzel Herczeget Tolsztojhoz. Nem lehet eltagadni, hogy Tolsztoj nagyobb ember Herczegnél, emberei is érdekesebbek, mint a Herczegéi, s többféle ember iránt érdeklődik, mint Herczeg. De ebből nem következik egyéb, mint hogy Tolsztojt még érdekesebb és gondolateltöltőbb olvasni, mint Herczeget, amit lelkes meggyőződéssel

²³⁷ Fenyő Miksa: *Két regényről*, 1908/16. szám

²³⁸ Ignótus: *Herczeg Ferenc*, 1908/17.

vall nyilván maga Herczeg is. Nem következik azonban, hogy ne esnék jól a Herczeg olvasása, s Herczeg az ő felsőségesen biztos előadásával úgy ne vinné magával olvasóját, ahogy sem Tolsztoj, sem Dosztojevszkij, sem Goethe nem tudja, mert mindhármuk előadása fárasztó, nehézkes és küszködő.”

Tolsztoj alkotásai mellett filozófiája legalább ennyire felkelti a magyar befogadók figyelmét. Halála szenzációként járja be a magyar sajtót. Vannak, akik nem értik, és támadják, és vannak olyanok is, mint Schmitt Jenő, akit a tolsztojanizmus magyar követőjeként tartanak számon.²³⁹ A szlovák származású Dusan Makovicky, Tolsztoj háziorvosa, tanítványa és utolsó éveinek leghitelesebb tanúja révén terjedtek el Tolsztoj eszméi Magyarországon. Schmitt Jenő magyar filozófus az Alföldön próbált tolsztojánus közösségeket szervezni.²⁴⁰ Míg Kéri Pál kétkedéssel ír a tolsztojánus filozófiáról²⁴¹: „Tolsztoj próféciáit, amelyek odahaza Oroszországban bizonyára nem akkora butaságok, amekkorának itt mondjuk őket”, addig Szini Gyula értelmezni próbálja azt. „Itt van az exodusa. Megtagadja, elhagyja családját józanon, hidegen, a háziorvosa kíséretében. Legalább az élete utolsó napjait akarja szent remeteségben, vágyak; örömek, hibák nélkül eltölteni. Egészen eggyé akar lenni istennel és csak neki élni. Erre a logikára igazán rezzenjen föl a világ! Inkább a kolostort választja szent hazugságaival, mint s családot még szentebb, még inkább megvesztegető hazugságaival. Ez az a logikai folyamat, amelyet nem értünk.”²⁴²

Tolsztoj halálának körülményei felkeltik a magyar olvasók figyelmét. Ambrus Zoltán 1911-ben, a Nyugat 2. számában kezdi el közreadni *Tolsztoj és kritikusai* című közleménysorozatát. „Tolsztojt, a költőt, a művészt nem lehet kritizálni; fölötte áll minden csodálatnak.” – kezdi írását Ambrus. Közleményében elkülöníti egymástól Tolsztojt, a prófétát és Tolsztojt, az író, azonban hangsúlyozza, hogy értelmezni csak együtt lehet őket. Ezért Tolsztojt költőként értékeli, amiben meglátása szerint a tanítás éppúgy benne rejlik, mint az alkotás. „Ezt a munkát a

²³⁹ Zöldhelyi-Dukkon, III. 24.o

²⁴⁰ Schmitt Jenő levelezésben állt Tolsztojjal, és több tanulmányát, röpiratát fordította le magyarra. – Török Endre nyomán

²⁴¹ Kéri Pál: *A társadalom és a nemzet oszlopai*, 1908/19.

²⁴² Szini Gyula: *Tolsztoj exodusa*, 1910/22.

kritika még nem végezte el. Tolsztojról már sokat írtak; nagyobb, gondos és lelkiismeretes munkákat is, de ezek bőszerű ismertetéseknél többnek nemigen tekinthetők. Arra a kritikára, amely eliminálja Tolsztojból a „tévedni emberi”-t s kiemelve gyönyörű munkásságának egészéből az egységes világfelfogást, alappal, joggal foglalja tételekbe Tolsztoj tanítását, erre a kritikára még várnunk kell. A Tolsztoj ravatala körül rögtönítéletet tartó kritikusok, azután az első tévedés után, hogy – alighanem pusztán kényelmességéből – a második tévedésbe is beleestek.”

Ambrus Zoltán ezekkel a gondolatokkal kezdi meg Tolsztoj munkásságának értékelését, melyet hét folytatásban közöl a Nyugat. Tolsztoj kritikái közül különösen Harden Miksa német újságíró kelti fel Ambrus haragját. Az újságíró ugyanis Bécsben, alig röviddel Tolsztoj halála után – vagy, ahogy Ambrus szövegében olvashatjuk, még a „felravatalozott Tolsztoj” virrasztása alatt és temetése előtt – a tolsztojánus filozófiát taglaló és azt tagadó, kiforgató előadást tartott.

„A Harden Tolsztoj-kritikájával tehát e helyütt nem azért foglalkozom, mintha a Harden ítélezésének valami fontosságot tulajdonítanék, hanem mert a holttest körül zsvajgó kritikusok közül egynek a szereplése se volt olyan zajos, mint aminő a Harden föllépése volt, következésképpen a statáriumra összegyülekező hivatottak és hívatlanok rögtönzött kritikái közül az övé volt az, mely a legnagyobb visszhangot keltette.”²⁴³

Ambrus a további közleményekben Tolsztoj bujdosásának okait boncolgatja, miközben rendre reagál az ebben a témában éppen aktuális nézetekre. Ambrus cikksorozatának érdekessége, hogy miközben éles hangon harcol az idős orosz író becsületének megóvásáért, az sajátos „bulvár” jelleget ölt. Nem művészetének értékelésével, vagy filozófiájának kibontásával védi a szerzőt, hanem a korabeli, személyeskedő kritikák ellen szólal fel a „jó ízlés” nevében. Közleményei sokszor már szinte oknyomozó jelleggel igyekeznek az orosz szerző utolsó napjainak történéseit megérteni.

A Tolsztojról szóló, Nyugatban megjelenő írások igen változatosak. A folyóirat hasábjain, 1911-ben, mikor Ambrus Zoltán Tolsztoj utolsó napjait kutatja, megjelenik egy igen különleges cikk, egy japán szerző véleménye az orosz íróról.

²⁴³ Ambrus Zoltán: *Tolsztoj kritikái*, 1911/3.

Isaburo Nagai a kereszténység és a buddhizmus kapcsolatát elemezve jut el Tolsztojhoz, akiben a két vallás összekapcsolódásának bizonyítékait látja. Tolsztoj erkölcsbölcselete Ázsiában igen komoly szerepet játszott. Igen nagy hatással volt Gandhira, aki Tolsztoj elvei szerint alapított földművelő kolóniát. Levelezésükben többször cseréltek eszmét az erőszakmentességről, és az elemzők Gandhi politikai nézeteiben a hindu bölcselet és a Tolsztoj által közvetített keresztény filozófia találkozását látják.²⁴⁴

A Nyugatban megjelenő japán vonatkozású cikk egyszerre kelti az egzotikus hírek benyomását, és árnyalja a magyarokban Tolsztojról kialakult képet. „Tolsztoj mai befolyását is nehéz pontosan megállapítani, de még bajosabb ez a jövőre nézve. Egy tény kétségtelen: az individualizmus fejlődése Japánban. Még a nacionalizmus tetőpontján is, a múlt háborúban és az azt követő időben, a hazafias irodalom csekély jelentőségű volt. A japán irodalomban Kipling-féle alakok nincsenek, az individualista írók pedig úgy szaporodnak, mint a gomba eső után. Úgynevezett „naturalizmus” árasztotta el az országot. A színpadon Ibsen drámái szerepelnek. A jelenkori japán írókat az észak-európai írók tartják lenyűgözőve. Fiatalemberek seregestül fordítják és olvassák a skandináv és orosz írókat. (...) És mindamellett azt látjuk, hogy noha Japán karddal és ágyúval legyőzte Oroszországot, legyőzettet általa tentáival és tollal. Egy régi mondás szerint „A toll hatalmasabb a kardnál”.”²⁴⁵

A Tolsztoj-recepció magyarországi befogadástörténetében lényeges állomás a Nyugat kiadásában 1911-ben megjelenő *Budapesttől a Föld körül Budapestig* című útirajz. Pásztor Árpád²⁴⁶ könyvében Amerikától Kínáig igyekszik bemutatni a főbb

²⁴⁴ Török Endre munkáiban arról is beszámol, hogy Tolsztoj nézetei az 1960-as évek amerikai néger mozgalmaiban legalább olyan szerepet játszottak, mint az ázsiai mozgalmakban.

²⁴⁵ Isaburo Nagai: *Japán vélemény Tolsztojról, Tolsztoj és a buddhizmus*, Nyugat, 1911/8.

²⁴⁶ Pásztor Árpád utazási során megismerkedik az orosz népköltéssel és a Nyugat 1911/8. számában megjelenik egy verse, ami egy ismert orosz dal átköltésén alapul. „Ocsi csornije” Szintén az ő nevéhez kötődik az első futball-tudósítás. 1912. július 7-én Stockholmban jár, és végig nézi tizenegy nemzet futballcsapatának játékát. Erről tudósítást ír a Nyugatba, melyben az orosz futballra is kitér. „Hát az orosz futball lelke? Európa minden jelenlevő nemzete leverte. Még esetlen, kezdődő, nincs se múltja, se jelene, gyámoltalan és majdnem erőszakosan vesz részt a többi nemzet játékában. És volt benne valami megható, gyönyörű igazság, hogy a finnek is leverték. A futball lelke igazságos. Mögötte nem áll szuronyok ezerhegyű acélfala, se Szibéria sok száz rabtelepe – a futball szabad, fölemelkedő.”

városokat. A „városrajzokat” Ignótus erős kritikával illeti a Nyugat 1911/13-as számában, de kiemeli a könyv egy lényeges fejezetét, amikor is Pásztor Oroszországról tudósít. Ignótus kifogásolja, hogy az utazó csak „vonatablakból” tekinti meg a városokat, de elismerését fejezi ki, hogy Jasznaja Poljanában megállt, és interjút készített Tolsztojjal: „Talán az utolsó Tolsztoj-interjút”.²⁴⁷

8. 5. Irodalompolitika

Amikor Hatvany Lajos²⁴⁸ 1911-ben, a Nyugat 15. számában összefoglalja a Nyugat két évének krónikáját - amit ő a lap kiadójaként élt meg -, az orosz recepciót is jelentősen meghatározó sajátosságokra hívja fel a figyelmet. A Nyugat Hatvany Lajos szerint egy olyan korszakban indult, amikor a „közönyt”, a társadalomnak az irodalom és a művészetek iránt alig mutatott érdeklődését meg kellett változtatni. Erre az irányváltásra született a Nyugat. „Két évig, épp abban a válságos időben voltam a Nyugat kiadója, amíg a magyar írófiatalságnak ügye volt. Ügye tudvalevőleg annak az írónak van, akinek nincsen talentumához mért közönsége. Ily helyzetben voltak két év előtt a Nyugat íróinak egy része – még az ismertebbek s elismertebbek is.”

Hatvany nem titkolja, hogy a kiadó célja a „látható és hallható” nyilvánosság volt. Tulajdonképpen közönséget keresett az irodalomnak. Közönséget a kultúra befogadásához, ezért a legkülönbébb alkotókat és a legkülönbébb híreket igyekezett felvonultatni, hogy minél többek figyelmét magára vonja. Mindezt persze a minőség és az esztétika szem előtt tartásával, sőt annak védernyője alatt. Célját ugyanis nem egyszerűen a hiányzó olvasóközönség megteremtése, de a művelt olvasóközönség megkeresése, az ő érdeklődésük, igényeik kiszolgálása jelentette.

Hatvany és Osvát többször is vitatkoztak a szerkesztés elvein. Osvát tehetségeket akart, Hatvany olvasókat, nagy példányszámot. Bár előfordult, hogy ők ketten párbajig jutottak ebben a vitában, de törekvésük éppen egymást erősítette. A „tehetségek” elismertségének záloga szintén a példányszámban rejlik.

Hatvany *Irodalompolitikáról* írott cikkében „irodalmi hangváltásról” beszél. A Nyugat sikerét éppen abban látja, amitől pedig a folyóirat „halálát” várták. Az új

²⁴⁷ Ignótus: *Budapesttől a Föld körül Budapestig*, Nyugat, 1911/13.

²⁴⁸ Hatvany Lajos: *Irodalompolitika*, Nyugat, 1911/15.

művészek közönség felé fordulásának lehetőségét adta a Nyugat. A művészen - Hatvany szerint – él a közönség meghódításának, a „tetszeni vágyásnak” az igénye, ami nem öncélú magamutogatást jelent, hanem a műalkotás befogadókra találását. Ennek a folyamatnak volt médiuma a Nyugat. „Az igazán nagyok, a legnagyobbak, akármit mond a finnyáskodó esztéta, mégis a nagy népszerűek voltak: Goethe és Balzac, Petőfi és Arany rögtön megtalálták a közönséggel való egészséges kontaktust.”

Hatvany kiadói felfogása segítette a Nyugat külföldi irodalmak iránti érdeklődését, mivel lehetőséget teremtett arra, hogy külföldi művek, külföldi alkotók is megjelenhessenek az újság oldalain, ezáltal a magyar befogadókhoz eljuthassanak. Ez az „irodalompolitika” kedvezett a magyarországi orosz recepciónak is. „Előttünk egy új s főleg korszerű művésztypus fejlődik; a művész, aki ugyan nem az újságnak, de az újsággal, a sajtó egész hatalmával dolgozik. Balsac és Richard Wagner voltak az ősök – az ő nyomukon jártak és járnak, kezükben a sajtó, azóta tízszeresen megnagyobbodott hatalmával: Zola, D'Annunzio, Richard Strauss, Max Liebermann, Sarah Bernard, Duse, Rodin, Shaw, Wilde, Kipling, Jensen, Gorkij, sőt maga Tolsztoj is, aki ugyancsak ki tudta használni a művész személye körül szenzációkra éhes világ kíváncsiságának szolgáját: a zszurnalistát.”

Azt állítani, hogy Tolsztoj szándékosan használta volna ki az újságok adta népszerűség, ismertség lehetőségeit, nyilvánvaló túlzás. Az azonban tény, hogy a folyóiratok, különösen a Nyugat vitákat generáló és vitákra reagáló írásai nagyban hozzá járultak az orosz író ismertségéhez.

8. 6. 1912-től

1912-re az oroszok iránti szimpátia már érezhető méreteket öltött. Nem véletlen, hogy a szociológusként már a Nyugat első számában méltattott Péter Kropotkin *Egy orosz forradalmár emlékiratai* című műve kapcsán Erdélyi József a következő mondatokkal kezdi írását: „Irodalmunkban egy-két esztendő óta határozottan észrevehető öntudatossággal alakul ki egy bizonyos orosz szimpátia. Nem csupán arról az internacionális orosz érdeklődésről van szó, amely az orosz regényírók hatása alatt német regényírókban és magyar nyomorriporterekben annyira fölkelt, hanem egy mélyebb, az élet minden fázisában megnyilvánuló

hasonlatosságról, amely Magyarországot Oroszország közelébe, hogy ne mondjam, ölébe dobja. Akik végigutaztak a végtelen orosz síkságon, szinte megdöbbenve vették észre, hogy nini, ezek a sivár, alacsony házak az ő gémes kútjaikkal tipikusan magyar hangulatot festenek az orosz égboltra, a szegény muzsik, akinek a szabadsága rosszabb a magyar zsellérénél, éppen úgy reszket az ő nácsálníkjától, mint a mi földtelen parasztunk a szolgabírótól. És a néplélek, ez a sokszor profanizált dús termőtalaja a színeknek, hangulatoknak, a fejlődő életnek ez a kiapadhatatlan forrása mennyire egyformán sír a Volga és a Tisza mellett! Ugyanazok a frázisok, ugyanazok az ütemek csendülnek meg az orosz és magyar népdalokban, úgyszólván csak a hangszer technikájában van különbség. Nemrég hallottam Petőfi dalait sok invencióval megzenésítve, a szomorúja egészen a szibériai fegyencek éneke volt, a vidáma pedig a kecskebukázó orosz táncoké.”²⁴⁹

A két kultúra közötti hasonlóságot már a kezdetektől érezték a magyar befogadók. Több összehasonlításnak éppen ez a vélt hasonlóság adta az okát. A recepció kezdetén Arany például ezért fordította Gogolt annyira hitelesen, majd később Ady ezért érezte Tömörkény írásait kiforratlannak, hogy csak két példát kiragadjunk. A sorsközösség, lélekrokonság analógiájának nagy szerepe volt az oroszok iránt érzett érdeklődés alakulásában.

8. 7. A világháború éveiben

A Nyugat 1913-as évfolyamában már jól látható a folyóirat orosz recepcióban eddig körvonalazódott és kialakult szerepe, érdeklődése. Egyrészt folytatódnak Halász Imre történelmi – politikai tanulmányai, melyeket még 1910-ben kezdett *Egy letűnt nemzedék* címmel. Még 1912-ben, az első számban jelentkezik Boross László *Beszéd a külpolitikáról*²⁵⁰ című cikkével, melyben éles kritikával illeti a szerinte egyre növekvő orosz befolyást. A Figyelő Disputa rovatában *Bertold akciója*²⁵¹ címmel írt írásában még az előzőnél is nyíltabban és egyértelműbben deklarálja az orosz hatalmi törekvések miatti aggodását. Úgy látja, hogy a történelmi helyzet új fordulathoz érkezett, melyben a Monarchiának, s ezzel együtt

²⁴⁹ Erdélyi József: *Kropotkin: Egy orosz forradalmár emlékiratai*, Nyugat, 1912/7.

²⁵⁰ Boross László: *Beszéd a külpolitikáról*, Nyugat, 1912/1.

²⁵¹ Boross: *Bertold akciója*, Nyugat, Figyelő, 1912/3

Magyarországnak be kell látnia, hogy nem Poroszország, hanem Oroszország az ellenség, és a magyaroknak eljött az idő a németekkel való szövetség megkötésére.

A japán – orosz és az angol – orosz kapcsolatok továbbra is az érdeklődés középpontjában állnak. Pásztor Ádám *A japán forradalom*²⁵² kapcsán igen szemléletes összehasonlítását adja az orosz és japán hadseregeknek, nem titkolva közben a japánok iránt érzett rokonszenvét. Az elkövetkező években jelentkezik Felvinczi Takács Zoltán különböző történelmi–politikai hangú írásaival, melyekből szintén érezhető az oroszellenes hangvétel. Az ő nevéhez kötődik az 1914-ben, a Nyugat 16-17. számában megjelent *Pánszlávizmus és turánizmus* című írás is.” A kiábrándulást elsősorban a lelkiismeretlen orosz imperializmusnak köszönjük, mely nem átalotta egy haramiaságot palástoló, a történelmi fejlődéstől nem igazolt, mondvacsinált doktrína alapján sok évtizeden át mérhetetlen szenvedést és pusztulást zúdítani az emberiségre. A pánszlávizmus politikai hitvallása hazugságból született, nemcsak azért, mert a különböző szláv népek nem élnek összefüggő, illetőleg zárt tömegben, és mert gazdasági, politikai érdekeik nem közösek, hanem már csak annál az egyszerű oknál fogva is, mert az a nagy terület, melyet Oroszországnak nevezünk, nem is olyan orosz, mint amilyennek mutatkozik.”²⁵³

1914-ben olvashatunk először a ruténekről Csécsey Imre²⁵⁴ írásában. Ezzel a cikkel megkezdődik az Oroszország területén élő kisebb szláv népekről szóló tudósítások sora. Az ilyen jellegű, az orosz nemzetiségi politikát megvilágító írások nem tüntetik fel jó színben az oroszokat. 1918-ig folyamatosan nő az oroszellenes írások száma, bár a Nyugat nyíltan nem politizál, de a történelem, mint tudomány felől érkező írásoknak teret ad. Ezek az írások azonban sosem a kultúra, inkább a politika felől közelítenek az oroszok felé.

Ignotus *Háború* című cikkében 1914-ben nyíltan kiáll az új ügy mellett, és bátran szembefordul az oroszokkal.” Ha osztrák–német volnék, vagy ha magyarul is meg lehetne az az esélyem, hogy e monarchia felborulta valami formában német kéz alá juttatna, talán én is közömbösebb volnék az iránt: legyen-e még osztrák–magyar monarchia a világon. De mikor e közt van választásom, s a közt, hogy szerb, román vagy orosz legyenek-e, igazán nem nehéz – akár ha sora kerül, életemmel és véremmel

²⁵² Pásztor Ádám: *A japán forradalom*, Nyugat, 1912/16

²⁵³ Felvinczi Takács Zoltán: *Pánszlávizmus és turánizmus*, Nyugat, 1914/16-17.

²⁵⁴ Csécsey Imre: *Ukrajnától – Máramarosig*, Nyugat, 1914/3.

– magyar hazafinak lennem.”²⁵⁵ A következő számban megjelenő *Intermezzo* című írásában pedig már az oroszok világhatalomra törő terveiről beszél. Ignotus az 1914/22-es számban megjelent *Az orosz háború* című cikkében az orosz–magyar barátság lehetetlenségéről ír, sőt egyenesen őket hibáztatja azért, mert mi, magyarok is belekeveredtünk a háborúba. Ezzel a gondolatával szembe helyezkedik azokkal a hangokkal, akik a két nép kapcsolatában még látják az együttműködés lehetőségét.

Az ellenséges hangokkal szemben már 1914-ben megjelennek az oroszokat Tolsztoj és Dosztojevszkij nemzeteként tisztelő, és ezért az orosz katonákban nemcsak ellenséget látó írók is. Fenyő Miksa *1914* című írásában fájdalommal szemléli a magyar katonák bánásmódját a fogoly orosz katonákkal szemben.

Az irodalmi művekben megjelenik egy új szereplő: az orosz katona. Az első ilyen alkotás Szabó Dezső *Danika* című eposza, majd a későbbiekben legismertebb Móricz Zsigmond *Szegény emberek* című novellája lesz. Az irodalmi műfajok palettáján megjelenik a haditudósítás, amelyekben Oroszország sajátos útirajzát ismerhetjük meg. „Oroszország, szept. 3. reggel. Öt nagy ütközetben vertük az oroszot. Futnak befelé. Szorítjuk őket. Az ágyúk félelmetesen csapkodnak. Sértetlen vagyok. Sokan hiányoznak már, de halottunk kevés. Hűvös idők kezdődnek. Fel vagyok szerelve. Fáradalmakat, nélkülözést fényesen bírom, kitűnő egészséggel. Levelezőlapot ritkán írhatok. Aug. 21-i 1. lapodat (Zrínyi jelmondatával) ma kaptam meg. Ölel szeretettel Gyula fiad.” Olvashatjuk Kosztolányi Dezső: *Halász Gyula tábori leveleiből* című írásában a Nyugat 1914/18-19-es számában. A Kosztolányi által közreadott *Halász Gyula levelei* olyan népszerűek lesznek, hogy egyre bővebb terjedelemben, folytatásokban közli őket a Nyugat.

Schöpflin Aladár a kultúra és a politika kettéválasztásán igyekszik, hogy mentse a „nagy oroszok” emlékét, amikor 1914-ben az *Orosz rejtelem* című cikkében így ír: „Ti, magatok, legjobb elméitek úgyszólván mind, hontalanokká váltatok a saját hazátokban. Turgenyev, lelki szabadságot, szellemedhez méltó környezetet, a szabad megnyilatkozás lehetőségét keresve elmenekültél nyugatra a saját hazád elől, Dosztojevszkij, oroszok legoroszabbja, megismerted a halottasház borzalmait, a száműzetések legszörnyűbbikét, az orosz száműzetést és az orosz szenvedés benned koncentrálódott roppantsága nyavalyatörésig zaklatta emberi teherbírású idegeidet.

²⁵⁵ Ignotus: *Háború*, Nyugat, 1914/15

Tolsztoj, száműzted magadat korod orosz életéből és korod minden életéből, száműzted magad a kultúrából kis falud együgyű parasztjai közé.”²⁵⁶

Az orosz kultúrát védelmező hangokra így reagál Ignótus: „Igen jól tudom, hogy ezt a háborút nem Tolsztoj üzenete, nem Voltaire vezeti, nem Shakespeare keveri. Azt is tudom, hogy a mai Németországot nem Schiller és Goethe igazgatja, valamint hogy a mi politikánkat sem csinálja Arany János, de még Deák Ferenc sem.” A Nyugat szerkesztője nem adja fel nézeteit és a *Háború és az ellenség* című cikkében kifejti: „Engem tehát fölösleges kitanítani, hogy az ellenség is ember.”²⁵⁷

1915-re a Nyugat folyóirat orosz tárgyú cikkei megváltoztak. Mennyiségileg majdnem ugyanannyiszor szerepelnek az oroszok a folyóiratban, mint a kezdetekben, a különbség a rájuk való hivatkozások egysíkúságában látható. A világháború következtében az oroszok elsősorban történelmi–politikai összefüggésben jelennek meg az írásokban. Az orosz kultúrát tisztelők hangja elhalkul. Még Vámbéry Ármin, a híres utazó 1915-ben, a Nyugatban megjelentetett *Oroszok* című írásában is igen elmarasztalóan mutatja be őket: „Az orosz épp olyan lusta és fatalista, mint a legmegátalkodottabb ázsiai.”

Legtovább a zenei tárgyú írásokban jelentkeznek az orosz művészek. Bálint Aladár²⁵⁸ 1913-tól rendre tudósít az orosz zenei élet eseményeiről. Különösen az orosz balett iránt mutat érdeklődést. Elsők között tudósít a híres táncosnőről, Anna Pavlovnáról. Az 1915/3-as számban *A kilencedik szimfónia és egyebek* című írásában csatlakozik az orosz kultúrát féltő, és azt a történelemtől elválasztani kívánó kevesekhez: „E program-ítség egyik fő oka az, hogy az orosz, angol és francia komponistákat bojkottálják. Nem hiszem, valaki be tudná bizonyítani, hogy Rimszki-Korszakov vagy Csajkovszkij bűnös abban, amit Izvolszki cselekedett ellenünk, és hogy Poincaré vétkeinek Debussy részese lenne. Igaz, hogy Párizsban sincs különben, és angolok is kiátkozták Wagnert, de miért kell nekünk az ellenségnek épp az ostobaságáról példát venni?”

A Nyugat folyóirattal megkezdődött tudományos érdeklődés az oroszok iránt szinte teljesen megszűnt. Míg 1912-ben Dr. Halle Valter cikkét közölte a Nyugat,

²⁵⁶ Schöppflin Aladár: *Orosz rejtelem*, Nyugat, 1914/22

²⁵⁷ Ignótus: *Háború és ellenség*, Nyugat, 1915/1

²⁵⁸ Bálint Aladár. *Jegyzetek az orosz balettről*, Nyugat, 1913/1.; *Anna Pavlovna*, Nyugat, 1914/13.

melyben az orosz kutatók doppingvizsgálatokban elért eredményeit olvashatták az érdeklődők, addig a világháború ideje alatt ezek a párbeszédok elnémulnak. Hasonló történik az orosz kortárs szerzőkkel is. Merezkovszkij Leonardo da Vinciről írott regényéről még tudósít a folyóirat, de a szerző nagyon negatív kritikát kap.

Fordításokkal elvétve sem találkozunk, viszont fel-feltűnnek magyar szerzők orosz tárgyú vagy ihletettségu költeményei, mint például Kertész István 1914-ben közölt *Bakanótái*.

Az orosz művészek helyett az orosz katonák lesznek gyakoribb szereplői a lapnak, különösen a Nyugat *Tábori posta* elnevezésű rovatában.

Az oroszok iránti közhangulatnak nem tesznek jót az olyan cikkek, mint Lengyel Menyhért *Sztrakonický Károly* című írása, melyben egy kedves barátja értelmetlen és fájdalmas haláláról tudósít. „Sztrakoniczky Károlynak, aki Radymnónál fejlővést kapott, nem szabad lett volna meghalni. (...) A futóbajnokra emlékeztet, aki eddig trenírozott és most indul a pályának –, éppen hogy feláll, sajtóságos nekiugró pózban és akkor egy buta orosz lelövi.”²⁵⁹

Az oroszellenes hangulat fokozódásának csúcspontja Feleký Géza: *Krivosein*²⁶⁰ című írása, melyben egyenesen az orosz faj térhódításáról beszél. Az 1916-os évben folytatódik a Nyugat és az oroszok egyirányú és erősen egyoldalúvá váló kapcsolata. A történelmi-politikai fejtegetésekben kifejtett ellenséges hozzáállás ebben az évben is tartja magát.

A változást 1917-ben érezhetjük, amikor Jób Dániel rendezésében Magyarországon bemutatják Arhibasev *Féltékenység* című darabját. A művet Bíró Lajos fordította magyarra, és Szini Gyula egy rövid kritikát ír róla. Ugyanebben az évben, az 1917/19-es Nyugatban jelenik meg Nagy Lajos írása Kuprin *A párbaj* című regénye kapcsán.

Az 1918-as évtől már újra vissza-visszatérnek az orosz művészekkel kapcsolatos írások. Az eredeti orosz nyelvű szövegek magyar tolmácsolásában új fordítók munkáit olvashatják a magyar befogadók. Bíró Lajos és Pajzs Elmér fordítói munkássága ezekben az években kezdődik. Az előző évek kissé egyirányú híradásai után Földi Mihály kezd rendszeresen írni az oroszokról, főleg Tolsztojjal és

²⁵⁹ Lengyel Menyhért: *Sztrakoniczky Károly*, Nyugat, Figyelő, 1915/12.

²⁶⁰ Feleký Géza: *Krivosein: A földrajzi helyzet és a történelmi fejlődés*, Nyugat, 1915/17

Dosztojevszkijjel kapcsolatban. Még a kortárs orosz szerzők munkásságát is hozzájuk méri. „Az orosz írásművészet oly minden műfajhoz alkalmazkodni tudó hajlékonyságra tett szert, mely az újaknak könnyen lehetővé teszi a nyugat-európai irányok átvételét. A szimbolizmus és futurizmus épp úgy helyet talál új irodalmunkban, mint a szelíd vagy véres karikatúra s az izgalmas mesével dolgozó rémdráma. Régi nagyságának fényét az epigonokban azonban akkor éri el, ha tendenciózus. Kuprin és Avercsenko ezen a nívón állanak.” – olvashatjuk 1918-ban Földi Mihály sorait.²⁶¹ Az ő írásainak köszönhetően lassan újra az érdeklődés középpontjába kerülnek az orosz szerzők.

A Figyelőben *Külföldi folyóiratokból* címmel megjelenő írásában - német esszéírók munkáiból szemezgetve - egy Zürichben megjelenő tanulmányt is közread, melynek címe: *Dosztojevszkij és az orosz forradalom*. A cikkel ráirányítja az olvasók figyelmét arra a tényre, hogy külföldön továbbra is érdeklődnek a nagy oroszok iránt. A külföld érdeklődését új kontextusba helyezi, hogy az orosz szerzők megértésének vágyát éppen a világháború okozta helyzet fokozza. „Oroszországot még ma sem könnyű megérteni. Már a negyvenes években megmondta egy szlavofil költő: - Oroszországot nem lehet az értelemmel felfogni, s nem lehet egy általános mértékkel felmérni. Ehhez a mértékhez azonban ma már végtelenül sokat ad Dosztojevszkij ismerete.”²⁶²

8. 8. Külföldi tudósítások - 1919

1919-ben a *Külföldi tudósítások* a Figyelő állandó rovataként jelentkezik. Az első számban *Orosz jegyzetek* címmel rögtön egy érdekes írást olvashatunk, mely szerint a Bibliotheque Universelle et Revue Suisse című folyóiratban havonta értesülnek a francia olvasók az orosz közélet aktuális eseményeiről Ossip-Lourie jóvoltából. A Figyelő új rovatában így a külföldi közvetítés ismét az orosz recepció egyik jellemző forrása lesz. Az *Orosz jegyzetekben* Krilov százötven éves évfordulója kapcsán nemcsak a Krilov-mesék nagyszerűségéről, de az orosz oktatásügyről is olvashatunk. Földi Mihály rendszeresen ír az oroszokról, így

²⁶¹ Földi Mihály: *Két orosz könyv* (Kuprin: *A Kripta*, Avercsenko: *A tükör lelke*), Nyugat, 1918/21-22.

²⁶² Földi Mihály: *Külföldi folyóiratokból* (*Dosztojevszkij és az orosz forradalom*), Nyugat, Figyelő, 1918/24.

Dosztojevszkij 1919-ben fellángoló magyar reneszánszában írásainak nem kis szerepe van. Fenyő Miksa Dosztojevszkij-tanulmánya, Kázmér Ernő *A szegény emberekről* írott esszéje, az orosz irodalom iránti megújuló érdeklődés jelei. A két írás az 1919/ 11-12-es számban egymást követi.

Az ezek után következő első orosz hivatkozású cikk Babits Mihály írásában, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* olvasható. Babits cikke az 1919. júliusában megszüntetett Nyugat novemberi újraindulásának volt az első írása. A *Vita és vallomás* alcímű cikkel megkezdődött Babits Mihály szerepének erősödése a folyóirat életében. Babits önvallomásában a nemzeti irodalom mibenlétéről írva szétválasztja a hazafiság és a nemzeti érték kérdéseit. Dante mellett Tolsztojt hozza példának: „Bár ha megértenétek, hogy nem a haza gyermekei, hanem Isten gyermekei vagytok.” Aki így írhatott: politikai érzésében minden volt, csak nem hazafias. S ugyanez a Tolsztoj mégis legfőbb dicsősége, megkerülhetetlen alkotója az orosz "nemzeti" kultúrának: s egy nagy irodalomnak éppen nemzetiségéből hiányzanék valami fontos, ha ő hiányzanék. S egy orosz Kisfaludy-Társaság nagyon szégyenletes ostobaságot követne el, ha Tolsztojt, mint "nemzetietlent" kigolyózná. Irodalmi fórum ítélete alá nemzetiség vagy nemzetietlenség csak annyiban tartozik, amennyiben nem politikai, hanem kulturális. Amennyiben a műveknek nem tartalmában jelentkezik, nem a mondanivalóban.²⁶³

Babits ezen soraiban a folyóirat új szerkesztői elveinek egyikét olvashatjuk. Ez az értékszemlélet lehetővé teszi az orosz recepció erősödését. Míg a világháború alatt az oroszellenes hangulat, a politikai nézőpont rányomta a bélyegét az orosz alkotók megítélésére, sőt ellehetetlenítette őket, addig Babits gondolatainak nyomán a politikai megítélés és az irodalmi érték ismét szétválík egymástól. Igaz, az oroszokról a világháború hatására kialakult kép már hozzátartozik az orosz recepcióhoz, de ismét megjelennek az orosz művészek is a folyóirat hasábjain.

1919-ben megjelenik Kádár Endre *Balalajka* című regénye, melynek orosz főszereplőjében a korszak oroszokról kialakult látásmódja jól tükröződik. „Orosz forradalmár, olyan igit-vérig orosz, hogy meg sem bír érteni semmit, ami nem orosz, megvet mindent, ami nem orosz, idegennek érzi magát hazáján kívül, idegennek, ellenségnek érez mindenkit, aki más, mint az oroszok. (...) Az orosz férfij egy mély

²⁶³ Babits Mihály: *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, Nyugat, 1919/14-15

érzésű, megértő és oroszosan áldozatkész orosz nő mellett megbékélt volna hazájával, hazatér és belekapaszkodik ősei földjébe, azzal a megnyugodott bensőséggel, amelyre csak oroszok képesek.”²⁶⁴

9. A Nyugat és az oroszok 1920 után

1920-tól – bár a folyóirat továbbra is Ignotus neve alatt jelent meg – Babits Mihály és Osvát Ernő lettek a szerkesztők. Ezekre az évekre Ady a folyóirat „hagyományává” válik, míg az ekkor fénykorát élő avantgardból csak Kassák kevésbé avantgard jellegű írásai jelennek meg. A folyóirat hasábjain feltűnik a második nemzedék: Erdélyi József, Szabó Lőrinc és József Attila.

Az 1880-as években kezdődő folyamat, amelyben a jelentkező új írónemzedék egyre több kapcsolatot kíván a nyugattal, nemcsak a nyugat-európai, de az orosz irodalomra is kiterjedt. A Nyugat indulásának éveiben már jól kirajzolódik az oroszok iránti rajongás. Láthattuk, hogy az orosz irodalmat már ismerik, érdeklődnek kultúrájuk, művészetük és történelmük iránt. Ez a folyamat a világháborús évekig így halad előre. Akkor az érdeklődés sajátos irányt vett, és bár 1919-től folytatódna a történelmi témájú írások is, az oroszok egyre több műalkotásban jelennek meg szereplőként, hivatkozásként.

Az orosz recepció új szakasza az 1920-as évekkel veszi kezdetét, amikor a politikai események mind jobban ráirányították a figyelmet az oroszokra. Az ebben az időszakban megjelenő orosz tárgyú szövegek tanúsága szerint a magyarok már nemcsak elfogadták, de keresték is az orosz alkotásokat.²⁶⁵ Láthattuk, ahogy felfigyeltek Tolsztojra, Dosztojevszkijre, Csehovra, Turgenyevre és még sorolhatnánk. 1920-ra az új író- és kritikus-nemzedék figyelme már a kortárs orosz irodalom, főleg az orosz próza felé irányul. Vegyük például Borisz Pilnyakot vagy Makszim Gorkijt, vagy a már említett Kuprint, Andrejevet. Megjelennek az első írások Szaltikov-Scsedrinről, de ismét írnak Csehovról is.

A Nyugatban az 1920-as évektől, a kortárs orosz irodalom iránti, egyre élénkülő érdeklődés mellett műfordítások is jelennek meg a folyóirat hasábjain, és az orosz

²⁶⁴ Schöpfung Aladár: *Balalajka*, Nyugat, 1919/14-15.

²⁶⁵ Dukkon Ágnes: *Orosz írók magyar szemmel* III. kötet, 13-22., Bp. Tankönyvkiadó, 1985.

klasszikusok is újból az érdeklődés középpontjába kerülnek. Ezekben az években az orosz esztétika és az orosz filozófia is magára vonja a magyar értelmiség figyelmét. 1920-tól a Dosztojevszkij életműve iránti érdeklődés új nézőponttal gazdagodik. „Oroszsága és egyetemessége egyaránt vonzza, fölkavarja az olvasót, s arra kényszeríti, hogy önmagára nézve is végiggondolja az emberi létezés nagy kérdéseit.”²⁶⁶ Ezek a sajátosságok, valamint az egzisztenciális filozófia magyar térhódítása olyan orosz gondolkodókra is ráirányítják a figyelmet, mint például Belinszkij²⁶⁷. Magyar értelmezői közül kiemelkedik Lazicius Gyula, akit elsősorban nyelvészként szokás emlegetni, pedig kiváló értője és ismerője volt az orosz irodalomtörténetnek. 1922-ben esszét ír Belinszkijről, majd később ebből a témából írja doktori disszertációját is. Elsők között vállalkozik majd arra, hogy Tolsztoj bölcséletét módszeresen elemezze.

A magyar kultúra figyelme ezekben az években ismét gyorsan Tolsztoj felé fordult, és láthattuk, hogy többször és több összefüggésben is foglalkoztatta a magyar közvéleményt. 1928-ban születésének 100. évfordulóját ünnepelte a magyar olvasóközönség, és ekkor több jeles magyar író is írt róla. Már 1924-ben megjelenik Cserna Andor szerkesztésében *Tolsztoj-breviáriuma*.²⁶⁸ A breviárium a századelő kedvelt kiadványtípusa volt, melyben egy-egy híres író életrajzából, műveiből idéztek részleteket, segítve ezzel megismerésüket. Trócsányi Zoltán készített Dosztojevszkijről és Merezkovszkijről ilyen kiadványt, melyek hozzájárultak a szerzők magyarországi népszerűsítéséhez. Cserna Antal kiadványának lényeges vonása, hogy a bevezetőben hosszan elemzi a magyar befogadókat igencsak érdeklő, és a Nyugat hasábjain is kritikákat kiváltó tolsztojánus filozófiát. A művész és próféta szembeállításával a Tolsztoj halála óta felélénkült vita remek összegzését olvashatjuk a bevezetőben.

²⁶⁶ Dukkon, III. 16. o.

²⁶⁷ Visszarion Grigorjevics Belinszkij (1811 – 1848) – A XX. század fordulóján felfedezett és nagyra tartott esszéíró és kritikus. Nézetei főleg a német filozófusok, mint Schelling és Hegel hatását mutatják. Dosztojevszkij, Turgenev köréhez tartozott.

²⁶⁸ Zöldhely – Dukkon, III., 24. o.

Tolsztoj nagyszabású művét, a *Háború és békét* először Ambrazovics Dezső fordításában olvashatta a magyar közönség. A fordítás nyelvezete – a pontos fordítás ellenére – elég hamar archaikussá vált.²⁶⁹ A Tolsztoj-kutatásoknak mindenképpen fontos állomása volt az 1928-29-ben megjelent *Háború és béke*-fordítás Bonkáló Sándortól. A fordítás értékelői kihangsúlyozták a Bonkáló-fordítás úttörő jellegét, mert túl az élvezetes, szép stílusú nyelvezeten, amelyen tolmácsolta a híres regényt, először jelent meg úgy a *Háború és béke*, hogy a francia nemesek eredetileg francia nyelvű beszélgetését eredeti francia nyelven közli, míg lábjegyzetben a magyar változat olvasható.

9. 1. A Bonkáló - portré

Bonkáló Sándor (1880-1959) irodalomtörténész, szlavista, műfordító, egyetemi tanár két rendszer által is meghurcolt, sokáig Magyarországon méltatlanul félreállított, elfeledett gondolkodó volt. Külföldön mindig nagyra értékelték munkáját. Születésének századik évfordulóján, Uppsalában konferenciát rendeztek a tiszteletére. A Harvard Egyetem Ukrán Kutatóintézetének falán pedig kint látható Bonkáló Sándor arcképe, alatta a következő felirat: „A ruszin nyelv egyetlen professzora”.²⁷⁰ Ezzel szemben Magyarországon az 1990-es évekig rendkívül ritkán emlegették Bonkáló Sándor nevét, pedig a szlavisztika egyik kiemelkedő alakja volt.

A Nyugatban először 1925-ben jelent meg írása *Az orosz messzianizmus*²⁷¹ címmel. Ebben az esszéjében Bonkáló Sándor a bolsevizmus eredetéről gondolkodik, amely ebben az időszakban - a történelmi események hatása miatt - külön érdeklődésre tartott számot. A XX. század végén már csak az ún. „nagy orosz lélek”-ként aposztrofált jelenséget boncolgatja, miszerint: „Mindenrendű és rangú orosz meg van

²⁶⁹ Az Ambrazovics-féle fordításban pl. még –ván,-vén képzős határozói igenevek olvashatóak. Már a századfordulóra régiesnek, nehézkesnek tűnt a szöveg az olvasók számára.

²⁷⁰ Bonkáló Sándor: *A rutének*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Salga Attila: Utószó, 131-169. Magyarországon az 1990-es évekig rendkívül ritkán emlegették Bonkáló Sándor nevét. Dr. Salga Attila (Debrecen) 1973-ban kezdett foglalkozni a kitűnő szlavisztával, és napjainkban is ő Bonkáló Sándor legavatottabb szakértője. Saját bevallása szerint ő is Bonkáló-kutatásai miatt volt sokáig mellőzött.

²⁷¹ Bonkáló Sándor: *Az orosz messzianizmus*; Nyugat, 1925/7.

róla győződve, hogy nagy és nemes világtörténeti hivatás vár nemzetére.”²⁷² Erre a tételmondatra alapozva fejtegeti Bonkáló, hogy a bolsevizmus nemcsak és kizárólag a német intrikáknak, a világháborúnak köszönhető. Sokkal régebbi a gyökere, ami szerinte a fentebbi kijelentésből fakadó orosz messianizmusban gyökerezik. Úgy látja, hogy ennek az elgondolásnak minden nagy orosz alkotó is támogatója volt, vagy így, vagy úgy. Tolsztojt, Dosztojevszkijt például ún. a reakciós messiánizmus hirdetőinek tartja, míg pl. Herzent a forradalmi messianizmus követőjének.

Bonkáló Sándor eszmefuttatásából a korabeli olvasó számára is világossá válik, hogy kétségtelenül alaposan ismeri az orosz kultúrát, orosz történelmet, de – ha meglepően is – mindenképpen érdekesen és meggyőzően támasztja alá érveit. A szlávok iránti elkötelezettsége felkeltette a kortársak figyelmét: sokrétű és megalapozott ismeretekkel bírt a szlávokról, és azt nem félt megrázó őszinteséggel feltárni.

A mai olvasó, ha Bonkáló Sándor életrajza után kutat, megint egy sajátos - Salga Attila elnevezésével élve – ún. „Bonkáló-jelenség” tanúja lesz.²⁷³ Legelső önéletrajzírója ugyanis a saját fia, Bonkáló Ervin volt, aki az Amerikában megjelenő „*A Rutének*” című Bonkáló-szociográfia bevezetőjében angol nyelven írta meg saját édesapja életrajzát.²⁷⁴ Magyarul a kitűnő szlavista életrajza az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem által Szöllősy Pál szerkesztésében a rendszerváltás után végre Magyarországon, magyar nyelven is megjelenő „*A Rutének*” című munka bevezetéseként jelenik meg.²⁷⁵ Az említett alkotást a szovjet hatóságok az 1940-es megjelenés után elkobozták, zúzdába küldték, indexre tették. A rendszerváltásig csak a kutatók férhettek hozzá. Dukkon Ágnes professzorasszony 1993-ban még az angol nyelvű változathoz készített recenziót a Protestáns Szemlében, amelyben felhívta a

²⁷² Uő. Uo.

²⁷³ Bonkáló Sándor: *A rutének*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Salga Attila: Utószó, 131-169.

²⁷⁴ Erwin Bonkáló, *Biography of Alexander Bonkáló*. In: Alexander Bonkáló, *The Rusyns*. Translated by Erwin Bonkáló. – East European MONographs. Columbia University Press, New York 1990. p. XI-XVIII.- Fordította Balla Bálint

²⁷⁵ Bonkáló Sándor: *A rutének*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bevezető, Szöllősy Pál, 5-6.o

figyelmet erre a paradox helyzetre.²⁷⁶ Egy magyar gondolkodó kiemelkedő munkája külföldön nagy megbecsülésnek örvend, miközben Magyarországon nem lehet hozzájutni.

„Ifjúkorom maradandó emlékei közül kitűnnek Bonkáló Sándor látogatásai a negyvenes évek végétől szüleim otthonában. Lebilincselő, élvezetes társalgó volt, órákig elhallgattam volna magyarázatait az orosz irodalomról, néplélekről, a szláv népekről, arról, hogy a nyelvrokonság ellenére megértés helyett gyakran félre értik egymást. Az akkor már állásából felfüggesztett, majd nyugdíjba küldött professzor szakmai lelkesedését, tudományos szenvedélyét nem törte meg a változó politikai hatalmasságok értetlensége, az őt ért sok méltánytalanság. Élénk szemei csak akkor csillantak fel a vastagkeretes pápaszem mögött, amikor szülőföldjéről, Kárpátaljáról, és a neki oly kedves ruszin népről beszélt.”²⁷⁷ - Olvashatjuk Szöllösy Pál visszaemlékezésében.

Bonkáló Sándor 1880. január 22-én a kárpátaljai Rahón született, apai (Bonkáló János, kántortanító) részről magyar, anyai (Hadzsega Mária, jeles ruszin papi család leszármazottja) részről ruszin származású volt. Hosszú utat tett meg az egyetemi katedráig, hogy aztán a történelmi változásoknak áldozatul esve kétszer is elveszítsen azt.

Iskoláit Ungváron, a piaristáknál kezdi, majd a máramaroszigeti gimnáziumban folytatja. Az ungvári görög-katolikus szemináriumban tanul tovább, ahol kiemelkedő nyelvtudásával hamar kitűnik társai közül. Nagypapja biztatására nyári vakációi alatt megismerkedik a környező szláv népekkel és azok nyelvével, és iskolai tanulmányai alatt latin, görög, német nyelvtudásra tesz szert. Teológiai diplomát szerez, de mielőtt pappá szentelnék, visszalép. Álláskeresési kísérleteinek kudarcai után beiratkozik a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol 1906-ban latin-német-szláv szakos és tanári diplomát szerez. Tanárai közül a kitűnő szlavista, Asbóth Oszkár volt rá a legnagyobb hatással. 1910-ben szerzi meg doktori címét *A rahói kisorosz nyelvjárás hangtana* című munkájával. 1911-ben feleségül veszi egy gyöngyösi

²⁷⁶ Dukkon Ágnes: *Alexander Bonkáló: The Rusyns*. =Protestáns Szemle, 1993/2, 153-154., Dukkon Ágnes: Bonkáló Sándor: *A rutének*; Protestán Szemle, 2001.

²⁷⁷ Ld. 11. lábjegyzet

ügyvéd lányát, Kálmán Editet. Három fiuk születik. Mindhárman szakmájukban kiemelkedő, elismert tudósok lettek.²⁷⁸

1913-ban elnyeri a szentpétervári Orosz Birodalmi Akadémia díját, így másfél évet tölt Oroszországban. Megismerkedik a kor több ismert személyiségével, többek között Majakovszkijjal. 1915-ben jelenik meg *A szlávok* c. munkája. 1917-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem orosz nyelv- és irodalom szakos tanárává nevezik ki, majd 1919-ben megbízzák a Rutén Tanszék megszervezésével, amelynek nagy lelkesedéssel lát neki. 1922-ben elkészül az *Az ukrán mozgalom története 1917-1922* c. írása.

A trianoni és utána bekövetkező események kedvezőtlenül hatnak Bonkáló Sándor további pályafutására. A ruszinok az új Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá kerültek.

„Kun Béla kommunista rendszere monarchistának tartotta, ezért nem engedélyezte ruszin tanulmányainak kiadását. Horthy tengernagy jobboldali rezsimje szerint pedig édesapám kommunistának számított, ezért menesztése érdekében nyomást gyakorolt az egyetemre.” – írja fia, Bonkáló Ervin.²⁷⁹ 1924-ben megszüntetik a ruszin tanszékot, és Bonkáló Sándort idő előtt nyugdíjazzák.

Mégsem törik meg, tovább dolgozik. 1925-ben két évtizedet is megérő rádióműsor indul, amelyben a ruszin és orosz irodalom jelentős eseményeiről beszélhet, valamint ebben az évben kezd műfordítói tevékenységbe. Ekkor készíti a *Háború és béke* már említett fordítását, de ő fordítja Dosztojevszkij és Gogol több művét is, valamint a korabeli lexikonok orosz tárgyú cikkeinek javarészét is ő írja.

²⁷⁸ Ifj. Bonkáló Sándor (1912-1988) 1949-ben Torontóba emigrált, ahol elme- és ideggyógyként a Torontói egyetemen dolgozott. Bonkáló Ervin (1916) történész, nyugalmazott egyetemi tanár, jelenleg Kanadában él. Bonkáló Tamás (1922) a mechanikai tudományok doktora, Budapesten él.

²⁷⁹ Erwin Bonkáló, *Biography of Alexander Bonkáló*. In: Alexander Bonkáló, *The Rusyns*. Translated by Erwin Bonkáló. – East European Monographs. Columbia University Press, New York 1990. p. XI-XVIII.- Fordította Balla Bálint

1925-27 között többször is publikál a Nyugatban. Írásai általában az Irodalmi Figyelő rovatban jelennek meg. Egyik kedvencéről, Tolsztojról 1925-ben ír a Nyugatba *Tolsztoj futása és halála* címmel.²⁸⁰ Bonkáló Sándor ebben a cikkében Alexandra Tolsztajának, Tolsztoj lányának éppen megjelent könyvéről tudósítja olvasóit. A könyv Tolsztoj utolsó éveiről íródott, de Bonkáló nem egyszerűen ismerteti a „Tolsztoj-lány” írását, hanem saját állásfoglalásával, Tolsztoj utolsó éveinek átgondolásával egy másik, Tolsztoj lányáéhoz képest objektívebb nézőpontot közvetít.

„A rajongó elfogult s ezért rosszul lát, s rosszul ítél. Tolsztoj Alexandra följegyzései nem hatnak az újság ingerével, hiszen amit mond, azt már eddig is tudtuk Tolsztoj titkárainak, kezelőorvosainak s barátainak a feljegyzéseiből s ezért bár néhány új, intim megjegyzést is találunk művében, semmit sem kell változtatni azon a képen, amelyet már előbb nyertünk Tolsztojról. (...) Tolsztoj futását azonban csak úgy tudjuk megérteni, ha ismerjük vallásbölcseleti rendszerét s a művészettel és tudománnyal szemben elfoglalt álláspontját.”

A Nyugat 1925-26-os évében az Irodalmi Figyelőben megjelenő Bonkáló-írások alapján a szlavista vélhetőleg egy hosszabb sorozatot tervezett, amelyben megismerteti a magyar közönséget a kortárs orosz irodalom alakjaival. Először *Az orosz emigráns irodalom*²⁸¹ címmel ír egy rendkívül érdekes cikket, amelyben bemutatja az 1919-es évi Oroszország kulturális eseményeit. Kiindulási pontja ismét a bolsevizmus, de most már nem a háttérét vázolja fel, hanem a bolsevizmus uralomra jutása utáni idők kulturális hatását. Egy korabeli észrevételre reagálva, miszerint „Oroszország szellemi élete külföldön van” mutatja be az akkori helyzetet, maga is megállapítva, hogy: „Az orosz értelmiség zöme elhagyta otthonát s már hat éve a hontalanság keserű kenyerét eszi.” Bonkáló úgy látja, hogy az emigrációban élő orosz alkotók munkái csak témáikban térnek el a háború előtti idők realiztikus ábrázolásmódú alkotásaitól. Ezért ők inkább a múlt irodalmát képviselik, mint a jelenét. Hiányolja belőlük az alkotó tevékenységet, amit a fejlődés zálogának tekint. Végigvezeti, hogy az emigrációban élő Bunyin, Kuprin, Merezkovszkij ... (és még mások) milyen munkái jelennek meg, és elmarasztalja őket, mert nem lépnek túl a háború témáján. Egyedül Gorkijban és Remizovban látja az orosz kultúra

²⁸⁰ Bonkáló Sándor: *Tolsztoj futása és halála*, Nyugat, 1925/19.

²⁸¹ Bonkáló Sándor: *Az orosz emigráns-irodalom*, 1925, 23-24; Figyelő/ Irodalmi Figyelő, Nyugat

fejlődésének esélyét. Esszéjében - ami sokkal inkább igen éles kritika - még egy újonnan megjelent, kedvelt regényt, Krásznov Pável tábornok „*A puszta*” c. művét is ismerteti.

Az 1926-ban megjelenő *Az orosz forradalom írói* című cikkében, már azokról az alkotókról ír, akik szerinte a jelenkori orosz irodalom kiemelkedő személyiségei, és akik a jövő orosz irodalmának megalapozói. „Az élet kezd visszatérni a rendes medrébe s ezzel lehetővé vált, hogy az írók a közelmúlt eseményeit megértsék, megítéljék, s hű képet rajzoljanak róla. (...) az esztétika törvényeit politikai jelszavakkal nem lehet megdönteni, s az irodalmi és művészi alkotást nem lehet a testi munka mércéjével mérni, s egy központból irányítani.” – írja Bonkáló. Ezekből a mondatokból kirajzolódik Bonkáló Sándor életének legfőbb nézete, amelyben életének, pályájának meghurcoltatásai gyökereznek. Bonkáló hitt az esztétika autonóm voltában, hitt a művészet minden felett álló hatalmában, és ezért a nézetéért bármikor síkra szállt, olyan időkben is, mikor a politika megpróbálta irányítani az irányíthatatlant.

Nyilvánvaló, hogy egy hosszabb cikksorozatra készült *Az orosz forradalom írói* főcím alatt, mert Leonid Leonovról írott cikke 1. számmal íródik, míg Borisz Pilnyakról²⁸² íródott cikke a 2. számot kapja. Azokról a kortárs orosz alkotókról kíván képet adni, akik szerinte kiemelkednek alkotásaikkal. Borisz Pilnyakról írott cikkét megelőzi az író *Ezer év* című művének Bonkáló által készített fordítása.

1927-ben publikál utoljára a Nyugatban, ekkor két cikke jelenik meg. Az egyik az *Orosz elbeszélők* címmel egy Haiman Hugó fordításában megjelenő négykötetes könyv kapcsán, amely hat ismert orosz elbeszélő műveit tartalmazza. A másik cikke Gorkij: *Az Artamonovok* című regényének kritikája, melyben rendkívüli elismeréssel nyilatkozik az író legújabb művéről. A regényt Gorkij egyik „leghatalmasabb és legsikerültebb alkotásának”²⁸³ tartja, valamint elismerően nyilatkozik a fordító, Gellért Hugó munkájáról is.

Gorkij *Az Artamonovok* című regénye a Nyugat folyóirat történetének igen híres és fontos állomása volt. 1926-ban folytatásokban (januártól szeptemberig) jelenik meg „Makszim Gorkij külföldön élő orosz alkotó regénye”. Elsőként a Nyugatban, vagyis

²⁸² Bonkáló Sándor: *Az orosz forradalom írói, Leonid Leonov*; 1926/5.; Figyelő/ Irodalmi Figyelő, Nyugat ; *Borisz Pilnyak*, 1926/ 16.

²⁸³ Bonkáló Sándor: *Gorkij új regénye*, 1927

Magyarországon jelenik meg először az író legjobbnak tartott alkotása. Az utolsó rész közlése után rögtön ketten is reagálnak az alkotásra az Irodalmi Figyelőn belül. Egyikük Kassák Lajos, a másik Bonkáló Sándor.

9. 2. *Az orosz irodalom története*

Ezzel a cikkel lezárulnak a Nyugatban megjelenő Bonkáló-írások, de nem záródik le az életmű. Magáról Bonkáló Sándorról 1926-ban Laziczius Gyula ír kritikát a Nyugat folyóirat hasábjain, még pedig Bonkáló pályájának egyik kiemelkedő teljesítménye, a kétkötetes *Az orosz irodalom története* kapcsán.²⁸⁴ Írását azzal kezdi, hogy a magyar olvasóközönség számára a kiadó most rója le „nyomasztó adósságát”. Bonkáló „fehér kis kötetkéi” hiánypótló munkának számítanak, mert az oroszok iránti érdeklődés már régóta olyan intenzív, hogy itt az ideje egy olyan összefoglaló munkának, ami betekintést enged az orosz kultúrába.

„Mert Bonkáló érdemeinek listája ezen túl kezdődik (...) Minden egyes adat mögött ott érezni gesztusát, amellyel még egyszer, önmagának is leméri az adat jelentőségét, még olyankor is, amikor bátran nyúlhatna már meglévő értékelésekhez. Empirikus-irodalomtörténész író...” - írja róla Laziczius Gyula, aki sok mindenben nem ért egyet Bonkálóval, mégis nagyra becsüli munkáját.

A Bonkáló által készített *Az orosz irodalom története* 1926-ban jelent meg, és 75 éven át szinte az egyetlen ilyen munka volt.²⁸⁵ Zöldhelyi Zsuzsa 1997-ben kezdte el az orosz irodalom történetének feldolgozását. A munka 2002-ben fejeződött be, amikor Hetényi Zsuzsa szerkesztésében megjelent *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Ez lett Bonkáló Sándor műve után az „új”, orosz irodalomtörténet.²⁸⁶ Mivel a Bonkáló-irodalomtörténet nagyobb részét az orosz mitológia öleli fel, és a Puskindól Pilnyakig terjedő időszakot jóval rövidebben tárgyalja, az újítás – nem beszélve a közben eltelt időről – mindenképpen időszerű volt.

²⁸⁴ Laziczius Gyula: *Bonkáló Sándor könyve*, Nyugat, 1926/14.

²⁸⁵ Bonkáló Sándor: *Az orosz irodalom története*, Atheneum, 1926.

²⁸⁶ Medve A. Zoltán: *Orosz lélek – helyiérték, Az orosz irodalom története 1941-től napjainkig*, Jelenkor, 2002

Ugyan 1926-ból egy másik próbálkozást is ismerünk az orosz irodalom történetének megírására - ekkor jelent meg Szémán István *Az újabb orosz irodalom a régibb irodalom történetének vázlatával* című könyve -, de a két irodalomtörténeti munka között lényeges különbségek vannak. Ez utóbbiban a monográfiák sora érvényesül, a Bonkáló-féle írás pedig művelődéstörténeti összefoglaló. Míg Szémán István német és magyar kiadványok alapján dolgozott, és munkája inkább rendszerező, összefoglaló jellegű, addig Bonkáló Sándor irodalomtörténete eredeti, orosz források alapján ad részletes képet az egyes korok háttéréről, az orosz életéről, a vallási és politikai viszonyokról, az orosz népszokásokról.

Laziczius Gyula kiemeli, hogy Bonkáló munkájának különös értéke az, hogy a régi orosz irodalom és az új orosz irodalom között hidat képezve bebizonyítja, hogy az orosz irodalom nem a semmiből nőtt ki. „A régi és új irodalom összefüggései kérdéséről sokat lehetne vitatkozni, mert végeredményképpen mindkét álláspont igazolására bőven akad érv, s egyik sem tudja végérvényesen meggyőzni a másikat. (...) Bonkáló a modernebbik oldalon áll, a gyengébb, de harcosabb oldalon, és ez meglepő, de egyúttal szimpatikus is.”²⁸⁷ Éppen a korszakban ismert és népszerű, Belinszkijtől eredő nézettel áll szemben Bonkáló, mely szerint a világirodalomban az orosz irodalom a legfiatalabb, alig másfélszáz esztendő.²⁸⁸

Az orosz irodalom története Bonkáló Sándor előadásából születik meg, melyeket a Pázmány Péter Tudományegyetemen töltött időszaka alatt tartott. Az előszó tanúsága szerint csak annyit akart megírni, amennyi a művelt olvasót érdekelheti, de a recenzensek véleménye szerint ennél jóval többet tett. Az orosz irodalom jelenének megértéséhez az orosz irodalmi múlt gyökereit keresve a népköltéssel, folklórral igen részletesen foglalkozik, ezáltal segíti a magyar befogadókat egy, a magyartól igen eltérő kultúrának a megismerésében. Műfordítói kvalitásait itt is láthatjuk, mert irodalom történetében az ő fordításában olvashatjuk az általa ismertetett, és a magyar irodalomban még fordításban nem létező orosz alkotásokat. Igaz, a versrészleteket ritmikus prózában fordítja, mert úgy érezte, hogy a líra ritmikája távol áll tőle. „Emlékszem, hogy láttam az Anyegin egyik példányának lapjai között egy szentjánosbogarat, melyet egy fiatal nő hozott Nápolyból. (...) Így halna meg a

²⁸⁷ Laziczius Gyula: *Bonkáló Sándor könyve az orosz irodalomról*, Nyugat, 1926.

²⁸⁸ Salga Attila: *Bonkáló Sándor munkásságáról*, in: Bonkáló: *A rutének*

költészet is, ha átvinném e lapokra.”²⁸⁹ – idézi Bonkáló egy francia kortársának véleményét az irodalomtörténet bevezetőjében. A műfordítás az ő értelmezésében újratерmítés, ezért például még Bérczy Anyegin-fordítását is több ponton kifogásolja. Szerinte a rímnek egyébként is csak másodrangú szerepe van az orosz alkotásokban, így sokkal lényegesebb a tartalom pontos tolmácsolása. Bonkáló nevéhez fűződik - több rutén népdal mellett - például *Avvakum protopópa önéletírásának* első magyar nyelvű fordítása is.

Bonkáló Sándor pályáján tehát az 1925-30-ig terjedő időszak publikációkban, fordításokban gazdag időszak volt. Életében újabb nagy változást hozott, amikor 1939-ben Kárpátalja visszakерült Magyarországhoz. 1945-ben ismét egyetemen dolgozhat, megkapja az Ukrán nyelv és irodalom tanszék egyik professzori állását. Sajnos nem élvezheti sokáig, mert egy ismeretlen besúgó azzal vádolja meg, hogy lekicsinylően beszél a szovjet irodalomról. Így állásából felfüggesztik, és immár második alkalommal nyugdíjazzák. Bonkáló az őt ért feljelentés kapcsán indított vizsgálat során az egyetem dékánjának címzett levelében kifejti, hogy a vizsgálat őt igazolta. Az egyik előadása során egy aktuális orosz-szovjet vonatkozású cikkel kapcsolatban tett megjegyzését magyarázták félre. A vizsgálóbizottság tisztázta őt, ennek ellenére mégis nyugdíjazzák. A dékánhoz írott levele mellé csatolta jelenlegi tudományos munkálkodásainak témáját, rámutatva ezzel, hogy „nem adja fel” a tudományt, az irodalmat, a szlávok szeretetét. 1959-ben halt meg, Budapesten.

Bár egész életében apolitikus embernek vallotta magát, ilyennek látták ismerősei, gyermekei is, mégis a politikának esett áldozatul. Sem életében, sem azóta nem vonták vissza az őt ért vádakat, annak ellenére, hogy azok régóta tisztázottak.

Bonkáló Sándor bűne mindössze annyi volt, hogy rajongott a művészetért, tudományért, rajongott a szlávokért. „Az orosz írók s az orosz irodalom megértéséhez nem elég egyes művek ismerete. Maga a világ, melynek nyilatkozásai, a talaj, melyből sarjadnak, a lélek, melyet lehelnek, a történeti keretek, melyek foglalatát adják – maga az orosz élet annyira sajátos és tőlünk távol álló, hogy egyes művek olvasása és tanulmányozása a fentiek ismerete nélkül meg nem értésre, helytelen értelmezésre vezet.” Olvashatjuk Bonkáló Sándor gondolatait *Az orosz*

²⁸⁹ Salga Attila, ld. fentebb

irodalom története című munkájának bevezetőjében. Bonkáló tehát egész életművével arra törekedett, hogy közelebb hozza, megismertesse velünk ezt a mellettünk élő, „varázslatos” kultúrát.

10. Orosz irodalom a Nyugat recepciójában

Az orosz irodalom magyarországi recepciója Toldy Ferenc munkásságával kezdődött, és a Bonkáló Sándor által írt *Az orosz irodalom történetéig* igen hosszú utat tett meg. Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy áttekintsem az orosz irodalom magyarországi recepciójának előzményeit és körülményeit a Nyugat első periódusára fókuszálva.

Megállapítható, hogy a befogadás első lépései a közvetítéssel kezdődtek. A közvetítés - mint láthattuk - többféle módon történt. Egyrészt hiányoztak az orosz nyelvet ismerő magyar olvasók, így az első értesítéseinket az oroszokról elsősorban német, illetve francia közvetítéssel kaptuk. Az oroszokról szerzett ismereteinknek nemcsak a közvetítő nyelvek szabták meg az irányát, de az is, hogy ezek az ismeretek két irányból érkeztek. Egyrészt publicisztikai híradásokból, másrészt irodalmi alkotásokból.

A recepció első megoldandó kérdése a fordítások problematikáját érintette, mert a befogadók várták az eredeti szövegekből dolgozó fordítókat. A kezdetek jellemző vonása az is, hogy a befogadók elsősorban az irodalom és kultúra iránt érdeklődő magyar írók, költők, irodalmárok voltak.

Sajátos jellegzetessége az orosz recepciónak, hogy a kortárs orosz írók megismerésével kezdődött, így például Turgenyev hamarabb lett népszerű, mint Puskin és Gogol. Azok az orosz szerzők, akik felkeltették a magyar olvasók figyelmét, attól kezdve mindig is jelen voltak a magyar irodalomban - eleinte, mint kortársak, később, mint klasszikusok. Így Turgenyev mindig is viszonyítási pontot jelentett a különböző összehasonlításokban, mint ahogy a későbbiekben Tolsztoj vagy Dosztojevszkij is.

A XIX. század orosz recepciójában még igen nagyvonalúan bántak az orosz szövegekkel, melyek adaptációja során akár egész szövegeket átirtak, elvettek,

átalakítottak, vagy esetleg sajátként kezeltek. Az orosz irodalom sok esetben remek forrása volt a magyar alkotásoknak.

A befogadás változását Reviczky és Krúdy munkássága jelentette, akik számára az orosz irodalom már tényleg csak követendő minta volt, amelyhez mérték alkotásaik értékét, de amelyet nem epigon módjára másoltak. Miközben a Herzen és Turgenyev iránti érdeklődés Tolsztoj és Dosztojevszkij irányába változott, megjelentek az eredeti orosz nyelvből dolgozó fordítók.

A századfordulóra az orosz recepció látószöge kitágult, mivel kezdtek felfigyelni az orosz tudományokra éppúgy, mint az orosz társzművészetekre is. Ennek a szélesebb körű érdeklődésnek adott teret a Nyugat. A folyóirat biztosította a szélesebb megismerés lehetőségeit, mert szerkesztői és alkotói egyaránt érdeklődtek a világirodalom egyik kiemelkedő irodalmaként számon tartott orosz irodalom iránt.

A magyar befogadónak már kialakult képe volt az oroszokról a Nyugat indulásakor. Már ismerték Csehovot és Gorkijt is. A magyar írók, költők különösen érdeklődtek az orosz kultúra iránt. Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád műfordítóként is bekapcsolódtak az orosz recepcióba. Az orosz szerzők alkotásai elismert értékei voltak a világirodalomnak, a magyar irodalomban pedig viszonyítási pontot és mértéket jelentettek.

A Nyugat egyrészt meg akart felelni a művelt olvasóközönség elvárásainak, másrészt teret adott az új kezdeményezéseknek, így az orosz irodalomról és kultúráról is rendszeresen jelentek meg írások hasábjain. A Nyugat közvetítő szerepének köszönhetően a magyar befogadók megismerték Kuprint, Leonyid Andrejevet és kortársaikat, éppúgy, mint az orosz társzművészetek kimagasló tehetségeit, érdekes híreit.

A Nyugat kétségtelen ízlésformáló szereppel bírt, de az orosz irodalom esetében az is jól látszik, hogy a közvélemény legalább annyira formálta a Nyugatot. Így a világháború alatti időszak oroszellenessége - a Nyugat minden tisztán esztétikai törekvése ellenére is - érezhetően befolyásolta az oroszokról szóló írásokat.

Babits szerkesztői munkásságával, a világháború alatt is képviselt pacifista nézeteivel és a világirodalomról alkotott felfogásával megteremtette az orosz recepció új szakaszát. A két kultúra irodalma között kritikai párbeszéd kezdődött. Az eredeti orosz szövegekből történő fordítások már elérték a műfordításoktól elvart

esztétikai és minőségi kritériumokat. Az orosz irodalom aktuális eseményeire éppúgy figyeltek, mint a klasszikusnak számító orosz szerzők alkotásainak újragondolására. Az oroszokról szóló kritikáknak, esszéknak már kialakult rendszere volt, az orosz recepciónak ismert múltja, hagyományai.

1926-ra már a közvélemény is sürgette az orosz irodalom történetének magyarországi megjelenését. Ekkor elkészült Bonkáló Sándor könyve, mintegy határvonalat húzva az orosz recepcióban. Bár nem jutott el saját orosz kortársainak bővebb bemutatásához, de munkájával az addig kevésbé ismert orosz irodalmi kezdeteket rendszerezte, és lehetőséget teremt munkájára bővítésére, folytatására. A magyarországi orosz recepció sajátossága, hogy ez csak 75 év múlva következik be. Bonkáló irodalomtörténeti munkája a Nyugaton keresztül talált visszhangra.

A folyóirat orosz recepcióban betöltött szerepében - meglátásom szerint - ízlésformáló hatásánál is lényegesebb volt a közvetítés, a közvetítés lehetőségének megteremtése. Az orosz kultúra szempontjából ízlést formált, ha azt nézzük, hogy ráirányította az olvasók figyelmét az oroszokra. Ha azonban megfigyeljük sokszínűségét, azt a sajátosságát, hogy különböző véleményeknek is helyt adott egymás mellett, teret adott a kritikai észrevételeknek, megteremtette a viták alapjait, akkor láthatjuk az orosz és emellett minden más recepcióira is érvényes szerepét: a közvetítését, mely a kultúrák közötti párbeszéd alapja.

11. Russian literature in Nyugat's reception

The Russian literature's reception begun with the work of Toldy Ferenc and has gone a long way until Bonkáló Sándor's *The history of the Russian literature*. I assessed the antecedents and circumstances of the Hungarian reception of the Russian literature focusing on the Nyugat's first period.

It can be determined that the first steps of reception occurred by mediation. The mediation – as we saw – happened in different ways. Firstly, the Hungarian readers familiar with the Russian language were missing, therefore we received the first informations about the Russians primarily through German or French mediation. Not only was our knowledge of the Russians determined by the mediating language, but it came from two directions. Firstly from publicistic informations, secondly from literary works.

The reception's first problems to be solved were the issues of translation, because the receivers were expecting the translators working from the original texts. It was the beginning's peculiarity that the receivers were primarily Hungarian writers, poets, literary men interested in culture and literature.

Another peculiarity of the Russian reception was that it began with the recognition of the contemporary Russian writers, therefore Turgenev became popular earlier than Pushkin and Gogol. The Russian authors raising the attention of the Hungarian readers remained in the Hungarian literature forever – firstly as contemporary authors, then as classics. Therefore Turgenev was always a point of reference in different comparisons, much like Tolstoy and Dostoyevsky later on.

The change in reception was caused by the works of Reviczky and Krúdy, to whom Russian literature was a standard to be followed, comparing the value of their works to this standard, but not copying it as an epigon. While the attention from Herzen and Turgenev moved to Tolstoy and Dostoyevsky, translators working from original Russian language appeared.

At the turn of the century the perspective of the Russian reception broadened, since greater attention turned to the Russian sciences and to the Russian joint arts. Nyugat provided ground for this broadened attention. The journal provided the possibilities

of a greater acquaintance, since its editors and creators were interested in the world wide recognized Russian literature.

The Hungarian receivers' had already developed an image of the Russians at the start of Nyugat. They were familiar with Chekhov and Gorky. The Hungarian writers, poets were interested in the Russian culture in particular. Kosztolányi Dezső and Tóth Árpád involved in the Russian reception as translators. While the works of Russian authors were well recognized in the world's literature, they were reference points and standards in the Hungarian literature.

On the one hand the Nyugat wanted to meet the expectations of the well educated readers, on the other hand they provided ground for new initiatives, therefore they published about the Russian literature and culture frequently. Thanks to the mediating role of the Nyugat, the Hungarian receivers could become acquainted with Kuprin, Leonyid Andreyev and their contemporary writers, as well as the prominent Russian joint artists' and their interesting news.

The Nyugat undoubtedly had a role of forming taste, but in case of the Russian literature the public formed the Nyugat in at least the same rate. Therefore the antirussian period of the world war – despite the Nyugat's purely esthetical intentions – affected perceivably the writings about the Russians.

By his editorial work, by representing pacifist views during the world war and by his approach on the world's literature, Babits created the new period of Russian reception. A critical discussion started between the two cultures' literature. The translations from original Russian texts reached the quality and esthetic criteria of literary translations. An equal attention was given to the Russian literature's current events and to the reconsideration of the classical Russian authors' works. There was a developed system for the Russian critics and essays and the Russian reception had a known past and traditions.

By 1926 even the public hastened the publishing of the history of the Russian literature in Hungary. It was then when Bonkáló Sándor finished his book marking a borderline in the Russian reception. Although he did not manage to thoroughly present the contemporary Russians, he systematized the less known beginnings of the Russian literature and gave an opportunity to continue and expand his work. It is the

peculiarity of the Russian reception in Hungary that this only happens 75 years later. Bonkáló's work in literary history echoed through Nyugat.

I believe that the journal's role in the mediation and providing the possibility of mediation was even more important than its taste forming role in the Russian reception. It formed taste from the point of view of the Russian culture if we focus on the fact that it pointed the readers' attention to the Russians. However if we focus on the variety, the peculiarity that it provided ground for different opinions next to each other, layed the foundations of discussions, its role in Russian and every other reception becomes clear: the mediation which is the base of the discussion between cultures.

12. Bibliográfia

12. 1. Primer irodalomjegyzék

1. *Orosz írók magyar szemmel*, I-II-III., Az orosz irodalom magyar fogadtatásának válogatott dokumentumai 1920-tól 1944-ig, szöveggyűjtemény, szerk.: Dukkon Ágnes – D. Zöldhelyi Zsuzsa – Fenyvesi István, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989
2. Zöldhelyi Zsuzsa: *A külföldi közvetítés szerepe az orosz irodalom magyar fogadtatásában /XIX. század/*, Dolce Filologia 4., Budapest, 2008.
3. *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*, szerk. Zöldhelyi Zsuzsa, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997.
4. Kozocsa Sándor – Radó György: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig*, Művelt Nép, 1956
5. *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, I-II.kötet, Bp., 1961
6. Kenyeres Zoltán: *Etika és esztétizmus*, Tanulmányok a Nyugat koráról, Anonymus, Bp., 2001.
7. Kenyeres Zoltán: *Korok, pályák, művek*, Válogatott tanulmányok, Akadémia Kiadó, Bp., 2004.
8. Kenyeres Zoltán: *Irodalom, Történet, Írás*, Bp., Anonymus, 1995
9. Szegedy Maszák Mihály: *Újraértelmezések: Esszék - irodalomról*. Budapest, Krónika Nova K., 2000
10. Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Bp., Nyugat Rt., 1935
11. Szerb Antal: *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1941.
12. A magyar irodalom története, mek.niif.hu/02100/02185/html
13. Durisin, Dionyz: *Összehasonlító irodalomkutatás*, Ford. Tálasi István, Gondolat, Bp., 1977
14. *Анализ художественного текста, Этическая проза*, Составитель: Натан Давидович Тамарчэнко, Российский Государственный Гуманитарный Университет, Москва, 2005, 442 стр.
15. Gereben Ágnes: *Csehov világa*, 1980, Bp.

16. *Az irodalmi elemzés*, ford. Klaudy Kinga, Bp. 1974.
17. Mihail Bahtyin: *A szerző és a hős*, ford.: Patkós Éva, Bp., 2006
18. Merezsikovszkij: *Csehov és Gorkij*, 1906, Pétervár, ford. Patkós Éva
19. Ungvári Tamás: *A modern irodalom választútjain*, Bevezetés, 1980-83., Bp.
20. Szilárd Léna: *Andrej Belij és az orosz szimbolista poétika*, szerk. Dr. Szántó Gábor, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002.
21. Fenyő Márió: *A Nyugat hőskora és háttere*, ford.: Gellén József, Csokonai Kiadó, 2001.
22. Lev Sesztov: *Teremtés a semmiből*, 1905, ford. Patkós Éva
23. Paul de Mann: *Az olvasás allegóriái*, ford.: Fogarasi György, Bp., Magvető, 2006.
24. Szilágyi Zsófia: *Műfaj és szövegtér, (A Tót atyafiak és A Jó palócok értelmezéséhez)*, ItK, 1998/ 3-4.
25. Babits -Juhász-Kosztolányi levelezése, Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.
26. Kosztolányi Dezső: *Színházi esték*; Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978, szerk.: Réz Pál
27. Rónay László: *Kosztolányi Dezső*; Gondolat Kiadó, Bp., 1977.
28. Cs. Jonas Erzsébet: *Stílusdarabok Csehov-szövegek magyar szövegvariációira*, 1999, Debrecen, KLTE évkönyv
29. Bonkáló Sándor: *A rutének*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Salga Attila
30. Dukkon Ágnes: Alexander Bonkáló: The Rusyns. =Protestáns Szemle, 1993/2, 153-154., Dukkon Ágnes: *Bonkáló Sándor: A rutének*; Protestán Szemle, 2001.

12. 2. Nyugatos cikkek

31. A Nyugat folyóirat felhasznált cikkei; Forrás: *Nyugat – egy irodalmi legenda digitálisan*, szerk. Kokas Károly, Folio VIP

- 31.1. Schöpflin Aladár: *A Bánk bán berlini bukása*, Nyugat, 1911/11
- 31.2. Szabó Dezső: *Barabás Ábel Goethe-könyve*, Nyugat, 1911/10
- 31.3. Fenyő Miksa: *Emlékezés*, Nyugat, 1923/1
- 31.4. Schöpflin Aladár: *Indulás*, Nyugat, 1932/2
- 31.5. Ignotus: *Kelet népe*, Nyugat 1908/ 1
- 31.6. Szini Gyula: *A mese alkonya*, Nyugat, 1908/1
- 31.7. Kéri Pál: *Ady Endre szociális gyökerei*, 1909/10-11
- 31.8. Schöpflin Aladár: *Petelei István*, Nyugat, 1910/2
- 31.9. Babits Mihály: *Múlt és jelen*, Nyugat, 1910/ 7, Figyelő
- 31.10. Nagy Lajos: *Andrejev Leonyid A vörös kacaj*, Nyugat, 1910/10, Figyelő
- 31.11. OláhGábor: *Andrejff Leonyid*, Nyugat, 1910/ 21, Figyelő
- 31.12. Ady Endre: *Tömörkény István*, Nyugat, 1917/19
- 31.13. Lányi Viktor: *Rachmanninoff*, Nyugat, 1910/22
- 31.14. Lengyel Menyhért: *Saljapin*, Nyugat, 1911/7
- 31.15. Felek Gyula: *Seraphima Astafieva*, Nyugat, 1911/20
- 31.16. Fenyő Miksa: *Két regényről*, 1908/16
- 31.17. Ignotus: *Herczeg Ferenc*, 1908/17
- 31.18. Kéri Pál: *A társadalom és a nemzet oszlopai*, 1908/19.
- 31.19. Szini Gyula: *Tolsztoj exodusa*, 1910/22.
- 31.20. Ambrus Zoltán: *Tolsztoj kritikái*, 1911/3.
- 31.21. Isaburo Nagai: *Japán vélemény Tolsztojról, Tolsztoj és a buddhizmus*, Nyugat, 1911/8.
- 31.22. Ignotus: *Budapesttől a Föld körül Budapestig*, Nyugat, 1911/13.
- 31.23. Hatvany Lajos: *Irodalompolitika*, Nyugat, 1911/15.
- 31.24. Erdélyi József: *Kropotkin: Egy orosz forradalmár emlékiratai*, Nyugat, 1912/7.
- 31.25. Boross László: *Beszéd a külpolitikáról*, Nyugat, 1912/1.
- 31.26. Boross László: *Bertold akciója*, Nyugat, Figyelő, 1912/3
- 31.27. Pásztor Ádám: *A japán forradalom*, Nyugat, 1912/16

- 31.28. Felvinczi Takács Zoltán: *Pánszlávizmus és turánizmus*, Nyugat, 1914/16-17
- 31.29. Csécsy Imre: *Ukrajnától – Máramarosig*, Nyugat, 1914/3.
- 31.30. Ignotus: *Háború*, Nyugat, 1914/15
- 31.31. Schöpflin Aladár: *Orosz rejtelem*, Nyugat, 1914/22
- 31.32. Ignotus: *Háború és ellenség*, Nyugat, 1915/1
- 31.33. Bálint Aladár: *Jegyzetek az orosz balettről*, Nyugat, 1913/1.; *Anna Pavlovna*, Nyugat, 1914/13.
- 31.34. Lengyel Menyhért: *Sztrakoniczky Károly*, Nyugat, Figyelő, 1915/12.
- 31.35. Felek Gyéza: *Krivosein, A földrajzi helyzet és a történelmi fejlődés*, Nyugat, 1915/17
- 31.36. Földi Mihály: *Két orosz könyv* (Kuprin: *A Kripta*, Avercsenko: *A tükör lelke*), Nyugat, 1918/21-22.
- 31.37. Földi Mihály: *Külföldi folyóiratokból (Dosztojevszkij és az orosz forradalom)*, Nyugat, Figyelő, 1918/24.
- 31.38. Babits Mihály: *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, Nyugat, 1919/14-15
- 31.39. Schöpflin Aladár: *Balalajka*, Nyugat, 1919/14-15.
- 31.40. Bonkáló Sándor: *Az orosz emigráns-irodalom*, 1925, 23-24; Figyelő/Irodalmi Figyelő, Nyugat
- 31.41. Bonkáló Sándor: *Az orosz forradalom írói, Leonid Leonov*; 1926/5.; Figyelő/Irodalmi Figyelő, Nyugat ; *Borisz Pilnyak*, 1926/ 16.
- 31.42. Bonkáló Sándor: *Gorkij új regénye*, 1927
- 31.43. Laziczius Gyula: *Bonkáló Sándor könyve*, Nyugat, 1926/14.

12. 3. Szekunder irodalomjegyzék

32. Sziklay László: *Szomszédainkról*, Bp., 1974
33. Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* in: Ady Endre összes prózai művei, szerk. Kispéter András, Varga József, Bp., 1968
34. Arany János *Leveleskönyve*, Budapest, Gondolat, 1982
35. Lázár Béla: *A tegnap a ma és a holnap* (Kritikai tanulmányok) II. kötet 161—163. Bp., Atheneum, 1900.
36. Bodnár György: *A „Nyugat” és az orosz irodalom. Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, II.kötet, Bp., 1961.

37. Szőke György: *A Nyugat és az orosz irodalom*, Arion 10, Nemzetközi Költői Almanach, Corvina, 1977.
38. Fried István: *A kelet-középeurópai romantika jellegzetességeiről*, Filológiai Közlöny, 1980
39. Diener-Dénes József: *Nemzeti művészet*, 1902, in. Művészet
40. Ránki György: *Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból*, Valóság, 1985. 11.
41. Fried István: *Kelet és Közép-Európa között*, Bp., 1986
42. Rejtő István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon* (Irodalomtörténeti füzetek 21.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1958.
43. Radó György: Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényének magyar fordításai, in. *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, II. 1961
44. D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Zilahy Károly két elbeszélésének forrásáról*, Irodalomtörténet, 1957
45. Balogh Tamás: *A közvetítés poétikája*, Helikon, 2008. 2-3.
46. Farkas Lujza, *A Nyugat és a századeleji irodalmi forduló*, Bp., Gyarmati, 1935.
47. Pók Lajos: *A Nyugat előzményei*, Irodalomtörténet, 1957/45
48. Gellért Oszkár: *Egy író élete* Bp., Bibliotheca, 1958
49. Emile Zola *Therese Raquin* előszava, 1868 és Claude Bernard: *Bevezetés a kísérleti orvostudományba*
50. Andrej Belij: *Arabeszk*, Moszkva 1911, 396., Patkós Éva ford.
51. Wildner Ödön: *Egy író életéből*, Egyetértés, 1900. 35. szám (febr.5.) 1-2 oldal
52. Cholnoky Viktor: *Csehov Antal*, Magyar Génusz, 1902. 29. szám (júl. 13.)
53. Flaubert: *Bouvard és Pécuchet*. Génusz (1921). A részletes elemzés: Kardos László, Tóth Árpád műfordításai. Bp., 1954.
54. Honti Rezső: *Csehov novellái*, in: *Kísértetes éjjel és egyéb elbeszélések*, Bp., 1924
55. Imre László: *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*, Debrecen, 1996
56. Kosztolányi: *Ércnél maradandóbb*, Bp. 1975.
57. Bonkáló Sándor: *Az orosz irodalom története*, Atheneum, 1926.
58. Medve A. Zoltán: *Orosz lélek – helyiérték*, *Az orosz irodalom története 1941-től napjainkig*, Jelenkor, 2002

